

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI

BEYTÜLMÂL VE HAZİNE KURUMLARININ
MUKAYESELİ ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Medine SİCAKYÜZ

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Harun ŞENCAL

İSTANBUL
2022

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI

**BEYTÜLMÂL VE HAZİNE KURUMLARININ
MUKAYESELİ ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Medine SİCAKYÜZ

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Harun ŞENCAL

İSTANBUL
2022

TEZ ONAY SAYFASI
T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalı'nda 201120YL08 numaralı Medine SİCAKYÜZ'ün hazırladığı “Beytülmâl ve Hazine Kurumlarının Mukayeseli Analizi” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20/07/2022 günü 14:00-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Harun ŞENCAL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN
ŞENKARDEŞLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hamdi ÇİLİNGİR
Sakarya Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Medine SICAKYÜZ

20/07/2022

ÖZ

Bu çalışmanın amacı beytûlmâl ve hazine kurumları arasında bir mukayese gerçekleştirmek ve ilgili iki kurum arasında bulunan farklılıkların sebep olduğu sonuçları analiz etmektir. Beytûlmâl ve hazine arasındaki en önemli fark beytûlmâlin ortaya çıktığı İslami yönetimde teorik açıdan tek egemen olarak Allah varken modern bir kurum olan hazinenin içinde bulunduğu yönetimde tek egemen modern devletin kendisinin olmasıdır. Ayrıca beytûlmâl İslami yönetimin mali gelir ve giderlerini organize etmek için ortaya çıkmış organik bir kurum olarak meydana gelmiştir. Varoluşu bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in dini liderliği ve beytûlmâlin kaynaklarının büyük ölçüde dini emirlere dayanarak oluşturulması beytûlmâl kurumunun ontolojik olarak dini bir temele dayandığı ve bu sebeple gider kalemlerinin de yine şeriatın amaçlarına uygun olmasını, diğer bir ifadeyle Allah'ın -sadece insanlar hakkında uygun gördüğü maslahatların meydana gelmesi için vaz' ettiği- hükümlerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesini hedeflemektedir. Hazine sisteminin temel dayanağını ise modern devletin kendisidir. Modern devletin sahip olduğu tek, bölünmez, sürekli ve mutlak egemenliğin bir sonucu olan merkezi kontrol özelliği sayesinde siyasi yönetim vatandaşın üretim ve tüketim faaliyetleri istenilen alana kanalize edilebilmektedir. Ayrıca güçlü bir devlet olmak ve bunu devam ettirmek için gereken finans ihtiyacı vatandaşı vergilendirme üzerinden sağlanırken sürekli büyüme ve ilerlemeyi hedef alan kapitalizmle uyumlu uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Modern devletin sahip olduğu bu arka planın ve özellikle güçlü bir egemenlik ve merkezileşmenin pratikteki sonucu olarak hazine sistemi meydana gelmiştir. Devletin hazine sistemi sayesinde her türlü gelirin toplanmasını merkezden kontrol etmesi aynı zamanda yapılan harcamaların da kalemlerini belirlemesini ve dolayısıyla bu harcamaların modern devletin ve kapitalist sistemin amaçlarıyla örtüşmesini beraberinde getirmektedir. Beytûlmâlin ontolojik dayanağını Allah'ın muradını ortaya çıkarmayı hedef edinen İslâmî yöntem oluştururken, hazine sisteminin ontolojik dayanağını modern devlet ve kapitalist sisteminin oluşturması bu iki sistemin birbirinin devamı olamayacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beytûlmâl, Hazine, İslâmî Yönetim, Modern Devlet, İslam Ekonomisi

ABSTRACT

Bayt al-mal is one of the institutions whose ontological and epistemological foundations determine its functioning in pre-modern context, yet these underlying structures have been ignored to a certain extent in modern studies leading to an anachronic analysis of bayt al-mal. The aim of this study is to make a critical comparison of bayt al-mal and treasury institutions in terms of income items, expenditures, and objectives of respective institutions. The motivation for such a comparison is due to studies in the literature treating these institutions as if there is no essential qualitative difference with each other. In such studies, the treasury institution of modern states and bayt al-mal of pre-modern Muslim societies are addressed as continuation of each other despite these institutions have two different ontological and epistemological backgrounds. However, these metaphysical differences lead to differences in income items, expenditures, and objectives of respective institutions in relation to the political system they are part of. Ignoring such differences lead to the continuation of research based on anachronistic readings of these institutions in the future.

The most important difference between bayt al-mal and treasury is related to the sovereignty. As an institution of Islamic governance, Allah is the sole sovereign in determining the income items, expenditures, and objectives of bayt al-mal, while the modern state is itself the sovereign in which the treasury is part of. Main income items of bayt al-mal are zakat, humus, jizya and tribute. These revenues had been collected starting from the time of the Prophet and most of the items had continued to be part of bayt al-mal with additional items such as tax based on the ijtiḥad of the scholars. The institution of bayt al-mal is ontologically based on a religious basis, and for this reason, expense items are also suitable for the purposes of Shariah such as enjoining good and forbidding wrong, jihad, and establishing justice. In other words, the sources of bayt al-mal are utilized to fulfil the objectives of Shariah, which aims only to bring about the benefits Allah deems appropriate for people.

The treasury system, on the other hand, is part of the modern state, which has different income items, expenditures, and objectives in line with its ontological and epistemological background. Modern state has a single, indivisible, continuous and absolute sovereignty and controls the citizens within its borders centrally. It is also closely related to capitalism since the citizens live in a social formation established based on capitalist principles. Hence, the income items, expenditures, and objectives are in line with sustaining the sovereignty of modern state

and capitalist principles, which differs from an Islamic governance qualitatively. Most of the income of modern state is collected through taxation of citizens and corporates, and to be expended to the items compatible with capitalism aiming at continuous growth and progress and sustaining the central authority of the state. Expenditures made for areas such as salary payments and pensions, which constitute the permanent and large part of expenses of the state. These items are due to the large number of civil servants in the modern state to establish central control of the state.

The central control feature has an important role in providing social services to citizens to provide a redistributive mechanism. The expenditures made to provide these services from the center still have a large share in the treasury expenditures of the modern state. Because the modern state, which monopolizes the responsibility of providing the welfare of the people, pays the expenses of the services such as education and health, which it provides free of charge in most cases, from the treasury. However, while providing these social services, it is noteworthy that it prioritizes the citizens it deems appropriate and especially the citizens who will contribute to increasing the welfare of the society. In the background of this selective attitude that the state shows while providing services such as education and health to its citizens free of charge, there is an effort to create a healthy and well-educated human capital since the modern state needs citizens who work continuously and focus on production as an outcome of objectives such as progress, growth and development.

This study draws attention to the fact that trying to establish a continuous connection between the two institutions by ignoring the qualitative differences that we try to reveal in this study between the bayt al-mal and the treasury poses a significant danger for the effort to proposing financial instruments and institutions in compliance with Islamic principles in the modern period. There are two important benefits of the comparison attempted in this study. It is emphasized that these qualitative differences should be taken into account when evaluating the treasury institution of modern state in the fatwas given for Islamic financial instruments. A second important point is that the question of whether the bayt al-mal can be in harmony with the modern state in terms of both income items, expenditures, and objectives is raised as a question for further investigation.

Keywords: Bayt al-mal, Treasure, Islamic Governance, Modern State, Islamic Economics

ÖNSÖZ

Öncelikle bugüne kadar her zaman yanımda olan ve maddi-manevi desteklerini eksik etmeyen anneme, babama ve kardeşlerime çok teşekkür ederim. Tanıdığım günde itibaren gerek akademik yazım gerek eleştirel düşünme konusunda kendimi geliştirmemi sağlayan ve bu çalışma boyunca gerçek manada danışmanlık yaparak süreç boyunca yazdığım kısa kısa bölümlere hızlı ve anlamlı dönütler vererek çalışmaya ve öğrenmeye daha çok yönelmemi sağlayan kıymetli danışmanım Dr. Harun ŞENCAL' a çok teşekkür ederim. Tez yazma sürecinin çok daha başlarında olmama rağmen taslak ile ilgili yorumlar yapan ve sadece kendi alanlarıyla ilgili yazdığım kısımlara dönüt vermekle kalmayıp beni çalışmamın ana kaynaklarını oluşturacak olan önemli eserlere yönlendiren Doç. Dr. Necmettin GÜNEY' e ve yine tezin ilk oluşum aşamasında taslak ile ilgili sunumumu dinleyen ve değerlendiren Prof. Dr. Feridun YILMAZ' a teşekkür ederim. İslam Hukuku derslerine katıldığım ve oldukça istifade ettiğim Dr. Hatice BOYNUKALIN' a bu imkânı verdiği için çok teşekkür ederim.

Çalışma süreci boyunca sürekli iletişim halinde olduğumuz ve belli periyotlarla yazdığımız bölümleri birbirimize okutarak daha kaliteli eserler meydana getirmeye gayret ettiğimiz kıymetli arkadaşlarım Mukaddes DURAK ve Ayşenur TOPAL' a çok teşekkür ederim. Son olarak tez jürimde bulunarak çalışmanın son halini alması için önemli düzeltmelerin yapılmasını tavsiye eden Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER ve Dr. Öğr. Üyesi Hamdi ÇİLİNGİR' e vakit ayırdıkları için teşekkür ederim.

Bugün bu çalışmada ve bundan sonra yapacağım çalışmalarda muradını isabet ettirmeyi Rabbim nasip etsin.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	ix
TABLO LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
KLASİK DÖNEMDE İSLÂMÎ YÖNETİM VE BEYTÜLMÂL	7
1. Kavramsal Çerçeve: İslâmî Yönetim	7
2. Klasik Dönemde Beytûlmâl	14
2.1. Tanım-Kapsam.....	15
2.2. Kuruluş.....	15
2.3. Beytûlmâl Uygulamaları	19
2.4. Hz. Ömer Döneminde Gerçekleşen Kurumsal Dönüşüm	42
İKİNCİ BÖLÜM	46
KLASİK DÖNEM VE MODERN DÖNEM MUKAYESESİ.....	46
1. Modern Devlet ve Hazine Sistemi	46
1.1. Modern Devlet	46
1.2. Hazine Sistemi	49
2. Kurumlar Arası Mukayese	51
2.1. İslâmî Yönetim ve Modern Devlet Arasında Bir Mukayese	51
2.2. Beytûlmâl Kurumu ve Hazine Sistemi Arasında Bir Mukayese	52
SONUÇ.....	58
KAYNAKLAR.....	61
ÖZGEÇMİŞ.....	71

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgiler
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Hız.	Hazreti
b.	bin (oğlu)
v.	Vefat tarihi
Bkz./bkz.	Bakınız
thk.	Tahkik eden
b.y	Basım yeri yok
r.a	Radiyallahu anhu
ss.	Sayfa sayısı
s.	Sayfa
t.y.	Basım tarihi yok
vb./vs.	ve benzeri / vesaire

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Beytûlmâlin Gelir Kaynakları

Tablo 2: Beytûlmâlin Gider Kalemleri

GİRİŞ

Modern hayat, 17. yüzyılda batıda temellerinin atılmasının ardından içerisinde bulunduğumuz son birkaç yüzyılda tüm dünyada kurumların ve ilişkilerin şekillenmesinde oldukça etkin bir role sahiptir. İslam inanç esaslarına göre hayatlarını şekillendirme sorumluluğu taşıyan Müslümanlar söz konusu modern dünyada modern bilgi anlayışının ve modern devletin içerisinde var olmaya çalışmaktadır. Bu süreçte İslâm'ın kaynakları temel alınarak kurulması gereken ilişki ve kurumlara muhalif gözüken modern yapılara karşı Müslümanların farklı pozisyonları olmuştur. Müslümanlar kendilerine ait olmayan ve getirdiği değişikliklerle şeriatın kurumsal yapılarının ortadan kaldırılmasına sebep olan modern hayata ve ondan zuhur etmiş olan modern devlete dair cevaplar üretmeye çalışmışlardır. Bu üretilen cevapların bazıları modern hayatın İslâmîleştirilmesi şeklinde (bilginin İslâmîleştirilmesi hareketinde olduğu gibi) ortaya konurken bazıları da modern kurum ve ilişkilerin aslında İslâmî bir toplumsal ilişkiler ağının kurulmasında önemli bir çatışmaya yol açmayacağı şeklindeki daha modernist bir bakış açısına sahiptir. Özellikle modernist bakış açısına sahip olan kişilerin bu yaklaşımının arka planında çeşitli sebepler yatmaktadır. Bunun bir sonucu olarak bazı araştırmacılar modern öncesi döneme tarihselci bir bakış açısıyla yaklaşarak modern ilişki ve kurumlara uyumlu hale gelmenin gerekliliğini savunmaktayken bazı araştırmacılar modern öncesi ve modern dönem arasındaki niteliksel farklılıkları önemli görmemekte veya bu ayrışmanın farkında dahi olmamaktadır. Bilginin İslâmîleştirilmesi gibi yaklaşımlarda da aynı şekilde modern dünyanın sahip olduğu varlık ve bilgi anlayışının değiştirilmesinin veya İslâmîleştirilmesinin imkansızlığı tartışılmadan doğrudan pratik olarak elde edilmek istenen sonuca odaklanılarak kurumların ontolojik ve niteliksel arka planları göz ardı edilmektedir. Bu yaklaşımların akademiye yansıyan kısmı ise modern öncesi döneme ait kurumlar ile modern dönemdeki kurumların sahip oldukları niteliksel farklılıklara odaklanmak yerine niteliksel benzerliklere ve niceliksel farklılıklara odaklanılarak daha ziyade bir devamlılık hikayesine ulaşma çabası olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugün modern çalışmalarda modern öncesi işleyişlerinin ve bunun üzerinde etkisi olan metafiziksel dayanaklarının göz ardı edildiği kurumların başında eğitim, sağlık gibi kurumlar yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi de çalışma konumuzu oluşturan İslâmî yönetime ait olan beytülmâl ve modern devlete ait olan hazine kurumu arasındaki bağlantıdır. Çalışmamızın amacı bu iki kurum arasında gelirler, giderler, amaçlar ve bunların belirleyici unsurlarının neler

olduğunu kendi bulundukları bağlam içinde ele alan bir mukayese gerçekleştirmektir. Ardından da özellikle farklılıklara odaklandığımız takdirde meydana gelen sonuçları analiz etmektir. Söz konusu her iki kurum da farklı siyasi yapıların mali birikimlerinin idare edildiği kurumlardır. Bunlardan birincisi beytûlmâl kurumunun bağlı olduğu İslâmî yönetim ikincisi ise hazine kurumun bağlı bulunduğu modern devlet yapısıdır. Bu bağlamda ilgili kurumların amaçları ve uygulamaları hususunda belirleyici üst çatılar olmaları nedeniyle İslâmî yönetim ve modern devlet yapılarını da çalışmamızın alt konuları olarak değerlendirebiliriz. Bugün bazı çalışmalar beytûlmâl ve hazine kurumları arasındaki siyasi bir yapının maddi birikimini temsil etmesi ve belli gelir ve gider kalemlerinin bir yöneticinin tasarrufunda olması gibi niteliksel benzerliklerden yola çıkarak bu iki kurumu birbirinin devamı gibi değerlendirmektedir. Ancak biz bu kurumları konu edinirken bağlı bulundukları siyasi yönetimleri de inceleyerek gerek amaç gerekse uygulamalar noktasında sahip oldukları niteliksel farklılıkları ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu bağlamda ilgili kurumların amaçları ve uygulamaları hususunda belirleyici üst çatılar olmaları nedeniyle İslâmî yönetim ve modern devlet yapılarını da çalışmamızın alt konuları olarak değerlendirebiliriz. Çalışma boyunca özellikle Wael Hallaq'ın kullanımını¹ esas alarak modern öncesi ve Şeriatın kanunlarına göre yönetilen Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemini “İslâmî yönetim” birleşik terimiyle ifade ediyoruz. Bu kullanımı tercih ederek ilgili siyasi yönetimin hem modern öncesi döneme ait olduğunu hem de İslâm inanç esaslarıyla şekillenen bir yapı olduğunu vurgulamaya çalışıyoruz. Ayrıca çalışmamızda Hz. Peygamber ve dört halife dönemiyle sınırlı olan İslâmî yönetim ve beytûlmâlin gelir-giderlerini içeren bölümleri klasik dönem olarak nitelendiriyoruz.

Diğer yandan bu çalışmada İslâmî yönetim ve beytûlmâl ile ilgili olan durumu teorik olarak koymaya çalışıyoruz. Aynı şekilde de modern devlette ve hazine kurumunda da teorik alana odaklanıyoruz. Bunun yaparken aynı zamanda söz konusu iki kurum ve siyasi yönetimle ilgili pratik örnekler getirerek mümkün olduğunda teorinin pratikteki karşılığını da göstermeye çalıştık. Ayrıca modern öncesi dönemde farklı toplumlarda daha az merkeziyetçi olan siyasi bir yapının bulunduğu benzer toplumsal kurumlar yer almaktadır.² Ayrıca bu dönemde toplumun şekillenmesinde daha çok dini normların etkin rol bir oynamaktadır.³ Biz bu çalışmamızda

¹ Wael B. Hallaq, *İmkânsız Devlet*, çev. Aziz Hikmet (İstanbul: Babil Kitap, 2020), 31.

² Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 174.

³ William Ocasio - Thornton, Patricia H., “Institutional Logics”, *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism* (Los Angeles; London: SAGE Publications Ltd, 2008), 100-101; Patricia H. Thornton - William Ocasio, “Institutional Logics and the Historical Contingency Power in Organizations: Executive

İslâmî yönetimin çağdaşı olduğu diğer yönetimlerden çok farklı olduğunu değil ama İslâmî normlar tarafından şekillen bir yapı olduğunu öne sürüyoruz. Bu sebeple burada özellikle İslâmî yönetimi kendi çağdaşlarıyla arasında bulunan farklılıklar ve benzerlikler üzerinden mukayese etmek yerine modern dönemdeki siyasi yönetim ile mukayese etmeye çalışıyoruz. Bu sebeple modern öncesi dönemdeki diğer siyasi yapılar ile İslâmî yönetim arasındaki benzerlik ve farklılaşmalar çalışma alanımızın dışında yer almaktadır.

Beytûlmâl ve hazine kurumlarını konu edindiğimiz ve ayrıca bağlı bulundukları İslâmî yönetim ve modern devlet yapılarını da incelediğimiz çalışmamızda klasik ve modern dönemde kaleme alınmış birçok kaynaktan istifade etmeye çalıştık. Klasik kaynaklar arasında en çok istifade ettiğimiz çalışmalar siyasi otoriteye ve ümmete, hak ve sorumluluklarını bildirmek amacıyla yazılmış olan el-Ahkâmû's-sultâniyye eserleridir. Bunlardan en tanınmış olan ve aralarında konu düzeni, araştırma yöntemi, başvuru kaynaklar, ifade ve üslup yönünden⁴ oldukça benzerlik bulunan Mâverîdî (v. 450/1058) ve Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (v. 458/1066) aynı ismi taşıyan *el-Ahkâmû's-sultâniyye* eserleri teorik manada İslâmî yönetimden ve beytûlmâlden beklentinin ne olduğunu görmemiz adına oldukça önem arz etmektedir. Bu eserlerde özellikle çalışmamızın hem yönetimle hem de beytûlmâlin işleyişiyle ilgili olan kısımlarını ilgilendiren halifelik, cihad, adalet, beytûlmâlin gelirleri ve giderleri gibi birçok konu bulunduğu için çalışmamız boyunca her iki eserde ana kaynaklarımız arasında yer almıştır. Çalışmamız bağlamında özellikle beytûlmâl uygulamalarını ana konusu edinen harâc ve emval kitapları ana kaynaklarımız arasında ikinci sırada yer alan önemli çalışmalardır. Bunlardan Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) *Kitâbü'l-harâc*, Ebû Ubeyd'in (v. 224/838) *Kitâbü'l-emvâl*, Yahyâ b. Âdem'in (v. 203/818) *Kitâbü'l-harâc* isimli eserlerinden çokça istifade ettik. Bu eserlerde beytûlmâlin idaresinin teorik olarak nasıl olması gerektiğinin yanında zekât, ganimet, cizye, harâc gibi gelirler ve bunların harcama alanları çeşitli rivayetlerle ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İlgili çalışmalarda gelir ve gider kalemleri anlatılırken konu sadece teorik olarak anlatılmayıp Hz. Peygamber dönemi ve sonraki uygulamalara ait rivayetlerin yer alıyor olması spesifik örnekleri görmemiz ve çalışmamıza ekleyebilmemiz adına oldukça önemlidir. Geçmiş dönemlere ait uygulama örneklerini bugüne ulaştırarak dönemin sosyal-siyasi ortamını inceleyebilme imkânı sunan ve böylece hem İslâmî yönetimin hem de beytûlmâlin idaresi ile

Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990", *American Journal of Sociology* 105/3 (Kasım 1999), act 804.

⁴ Vecdi Akyüz, "İslam Kamu Hukukunda El-Ahkamu's-Sultaniyye Literatürü", *Makâlât* 1 (1999), 299.

ilgili malumat elde ettiğimiz diğer çalışmalar ise tarih, fıkıh, tefsir ve hadis kitaplarıdır. Ancak belirtmemiz gerekir ki çalışma boyunca özellikle Hanefî fıkıh kitapları ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bunun yanında gelir ve gider kalemleriyle ilgili genel kabulü ifade ederken müellifin Hanefî dışında farklı bir mezhepten olmasına dikkat edilmemiştir.

Bu süreç boyunca kullandığımız ikincil kaynaklar ise klasik döneme ait İslâmî yönetim ve beytûlmâl konularıyla ilgilenen ancak modern dönemde yapılmış çalışmalardır. Celal Yeniçeri'nin (v. 1443/2021) doktora tezinden uyarlanarak yayımlanan *İslam'da Devlet Bütçesi* eseri, Zekerriyya Muhammed el-Kudat'a ait Hz. Peygamber (A.S.) Dönemi'nde Beytu'l-Mal ve Salih Tuğ'un *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* adlı makaleleri de kendilerinden oldukça istifade ettiğimiz eserlerin başında yer almaktadır. Bu çalışmalar beytûlmâlin tesisiyle ilgili bilgi edinmemize kaynaklık etmekle birlikte beytûlmâlin gelir ve giderlerinin neler olduğu konusunda belirleyici tek egemenin Allah olduğunu ve içtihadı bırakılan alanlarda Allah'ın muradını ortaya çıkarmak için Kur'an, sünnet ve icmâ'nın yegâne kaynaklar olduğunu ortaya koyması açısından bizim için büyük önem arz etmektedir. Bunlara ek olarak Servet Bayındır'ın *Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı* adlı makalesinde beytûlmâl müstakil bir başlık olarak yer verilmektedir. Çalışmada Hz. Ömer'in oğulları ile ilgili bir rivayetten yola çıkılarak beytûlmâl, tarihteki malî aracı kurumların sermayeye yaklaşım tarzından birisi olan ortaklık sistemine başlıca örnek olan kurumlardan biri olarak nitelendirilmektedir. Çalışmamızda bu görüşe katılmadığımızı gerekçeleriyle birlikte ayrıntılı olarak ele alacağız. Çeşitli kurumsallaşmalar meydana geldiği için klasik dönemde yer alan Hz. Ömer dönemini ayrı bir başlık altında ele alma ihtiyacı duyduk. Bu dönemdeki dönüşümü ve dönüşümün sebeplerini ortaya koyarken istifade ettiğimiz başlıca kaynak Hz. Ömer döneminin olaylarını ve ilgili rivayetleri içeren Hindistanlı alim ve tarihçi Şiblî Nu'mânî'nin (v. 1332/1914) *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi* başlığıyla iki cilt halinde Türkçeye çevrilen eseridir. Bunun yanında 15 ciltlik *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* adlı çalışmanın bir bölümünü oluşturan Mustafa Fayda'nın *Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı* adlı çalışması, İsmet Kayaoğlu'nun *İslam Kurumları Tarihi* kitabı ve Ömer Sabuncu'nun *Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri* adlı makalesi bu dönemle ilgili malumat elde ettiğimiz önemli kaynaklardan bazılarıdır. Modern döneme ait çalışmalardan en kapsamlı olanı Abdülkerim Öner'e ait olan ve Siyer Yayınları tarafından kitaplaştırılan *Beytûlmâl* adlı doktora çalışmasıdır. İlgili çalışma 2018 yılında doktora tezi olarak tamamlanması ve ardından 2019 yılında kitap olarak yayımlanması hasebiyle aynı zamanda beytûlmâl ile ilgili yapılan en güncel

çalışma olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmada beytûlmâlin Hz. Peygamber döneminde kurulmasından başlanarak dört halife devrindeki işleyişi ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu dönemlerde beytûlmâlin tesisi, gelir ve gider kalemlerinde meydana gelen değişiklikler ve idarî görevlilerin sorumluluklarıyla ilgili olarak kronolojik olarak sunulan bilgiler tarihi akışı görebilmemiz adına önem arz etmektedir. Ancak çalışma kendisinden öncekilerde olduğu gibi beytûlmâl ve modern hazine sistemi arasında herhangi bir mukayese içermemektedir. Klasik ve modern dönemde yapılan çalışmalardan farklı olarak bizim bu çalışmayı yapmaktaki amacımız beytûlmâl ve hazinenin ontolojik temellerini incelemek ve aralarında bulunan farklılıklara vurgu yaparak bu iki kurumun birbirinin devamı gibi nitelendirilemeyeceğini ortaya koymaktır.

Çalışmamızın sonraki aşamasını modern devlet ve modern hazine sistemi oluşturmaktadır. Bu bölümde istifade ettiğimiz ana kaynak İslâmî yönetim ve modern devlet ile ilgili önemli bir çalışma olan Wael Hallaq'ın *İmkânsız Devlet* adlı eseridir. Bu çalışma üzerinden İslâmî yönetim ve modern devletin sahip olduğu egemenlik, yasa ve yargı, adâlet, şiddet konularını ele alarak her iki yapının farklılıklarının ve özellikle de amaçlarının neler olduğunu belirlemeye çalıştık. Ayrıca modern devletin egemenliğini kullanarak uygulama potansiyeline sahip olduğu şiddet gücünü ele alırken Anthony Giddens'in *Ulus Devlet ve Şiddet* adlı eserinden istifade ettik. Bunun yanında modern devletin ortaya çıkışı ve gelişimi bağlamında Gianfranco Poggi'nin *Devlet/ Doğası, Gelişimi ve Geleceği* adlı eseri ile *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım* adlı eseri önemli kaynaklarımız arasında yer almaktadır. İslâmî yönetim bağlamında cihad konusunda Ahmet Özel'in *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm-Dârulharb* adlı eseri ve İhsan Süreyya Sırma'nın *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad* adlı eseri önemli kaynaklarımızdandır. Yine İslâmî Yönetim ile ilgili Özgür Kavak'a ait *Dünya ve Din Siyaseti: Saîd B. İsmail El-Aksarâyî'nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet*, Hızır Murat Köse editörlüğünde hazırlanan *İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri*, İmam Gazzâlî'nin (v. 505/1111) *Devlet Başkanlarına -Nasihatler-* adlı çalışmaları oldukça istifade ettiğimiz eserler arasında yer almaktadır.

Modern devletin mali kolunu oluşturan modern hazine yapısının işleyişi, gelirleri ve giderleri ile ilgili olarak Mahfi Eğilmez'in kaleme aldığı *Hazine, Kamu Maliyesi, Türkiye Ekonomisi* başlıklı üç eseri de ana kaynaklarımızı oluşturmaktadır. Ayrıca hazinenin gider kalemleriyle ilgili Halil Seyidoğlu'nun *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Muhammed Enes Kayagil'in *Yoksulluğu Azaltmada Dış Yardımlar: Amaçlar ve Tartışmalar* ve Erdal Arslan ile Kerem Kiper'in birlikte kaleme aldığı *Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?* adlı

makaleler oldukça istifade ettiğimiz kaynaklardır. Hazine ile ilgili söz konusu kaynakları kullanırken hazinenin fiili işleyişinden ziyade gelir ve gider kalemlerinin belirlenmesinde etkili olan amaçların neler olduğu üzerinden bir okuma yapmaya çalıştık.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde beytûlmâl ve hazine kurumlarını ayrı olarak ele alan çalışmaların ağırlıklı olduğu görülürken modern dönemde beytûlmâlî inceleyen veya bu kuruma araştırmaları içinde yer veren çalışmaların -eleştirel bir değerlendirmeden ziyade- beytûlmâlî ve hazineyi bir devamlılık içinde ele aldıkları göze çarpmaktadır. Hatta öyle ki, bazı araştırmacıları beytûlmâlî dair rivayetleri delil getirerek -modern devletin içinde bulunduğu niteliksel farklılıkları göz ardı ederek- hazine kurumunun İslam hukuku açısından faaliyet sınırlarını belirlemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız beytûlmâl ve hazine kurumlarının bağlı oldukları siyasi yapıyı göz önüne alıp niteliksel farklılıklarını ortaya koymayı amaçlayarak literatürdeki bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Kavramsal çerçevemizi oluşturan bölümde ilk olarak İslâmî yönetimin özelliklerinden bahsedilmektedir. Ardından emr-i bil maruf nehy-i anil münker, adalet, cihad ve maslahat kavramları üzerinden İslâmî yönetimin amaçları anlatılmaktadır. Hz. Peygamber ve hulefâ-yı Râşidîn dönemini kapsayan klasik dönem olarak adlandırdığımız çalışmamızın birinci bölümünün ikinci başlığında ise dört alt başlık bulunmaktadır. Burada ilk olarak beytûlmâl kurumunun tanım-kapsamı verilmekte ardından kuruluşu anlatılmaktadır. Ardından beytûlmâlî gelir ve giderleri üzerinden spesifik örnekler verilerek beytûlmâlî gelir ve giderlerine dair uygulamalar sunulmaktadır. Böylece İslâmî yönetimin amaç ve özelliklerinin beytûlmâlî işleyişi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Klasik dönemi ele alan birinci bölümün son başlığını ‘Hz. Ömer Döneminde Gerçekleşen Kurumsal Dönüşüm’ oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Hz. Ömer dönemi İslâm coğrafyasının genişlediği ve Müslümanların sayısının arttığı bir dönemdir. Bu dönemde adaletin tesisini kolaylaştırmak adına birçok alanda kurumsallaşma meydana gelmiştir. Bu bölümde meydana gelen bu kurumsallaşmanın beytûlmâl ile olan ilişkisi ve ortaya çıkan değişiklikler üzerinde durarak bu dönüşüme sebeplerini anlamaya çalıştık.

Çalışmamızın son bölümünü “Klasik Dönem ve Modern Dönem Mukayesesi” başlığı oluşturmaktadır. Mukayese gerçekleştirmeden önce modern devletin amacı ve özellikleri verilmiş, ardından modern devletin malî kolunu oluşturan hazinenin gelirler ve giderleri üzerinde durulmuştur. Bu bilgiler aktarıldıktan sonra son olarak İslâmî yönetim ve modern devlet arasında, ardından da beytûlmâl ve hazine kurumları arasında bir mukayese

gerçekleştirilmektedir. Bu mukayese yapılırken benzerliklerden ziyade her iki siyasi yapı ve her iki kurum arasında bulunan farklılıklar vurgulanmakta ve ilgili kurumların birbirinin devamı olamayacağına işaret edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEMDE İSLÂMÎ YÖNETİM VE BEYTÜLMÂL

1. Kavramsal Çerçeve: İslâmî Yönetim

İslâmî yönetim şeklini konu edinen İslam siyaset düşüncesi üzerine itikat, fıkıh, siyer, tefsir, hadis ve tasavvuf gibi birçok alanda çalışma yapılmıştır. Bu alanların her birisi kendi kavramsal çerçevesi dahilinde yönetimin gerekliliği, halifelik, imamet, siyasi otoritede bulunması gereken özellikler gibi birçok konunun farklı noktalarına temas etmiştir. Ele alınan her bir konu ve alan kendi başına kıymetli olmakla birlikte hem konuların bağlantılı olması hem de İslâmî ilimlerin içinde bulunan her alanın birbiriyle sürekli ve çok yönlü bir ilişki içerisinde olması sebebiyle sınırlar hiçbir zaman kesin çizgililerle çizilememiştir. Örneğin siyasi yönetimin gerekliliği tartışılırken konu halifenin özelliklerinin neler olduğu hususuna varmakta veya halifenin özelliklerinin neler olacağı fikhî olarak ele alınırken bu özelliklerin bulunmadığı durumda ne yapılacağıyla ilgili olarak konunun itikâdî boyutu tartışılmaktadır. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere bu çalışma hem İslâmî ilimlerin ve İslam siyaset düşüncesinin konularını ele alması hem de meselelerin mâli-iktisadî boyutuyla ilgilenmesi sebebiyle sık sık sınırları belirleme ve okuyucuyu bu noktada bilgilendirme çabasında olan disiplinler arası bir çalışmadır. Bu sebeple çalışmamızın kavramsal çerçevesini oluşturacak olan bu kısımda İslâmî yönetimin özellikleri ve amaçlarından bahsederken halifenin rolü, siyasi otorite ve ümmet kavramlarının bu noktadaki önemi ve son olarak İslâmî yönetimle ilişkili şekilde maslahat kavramı çalışmamızın ana konusu olan beytülmalin işleyişi ile bağlantılı olarak ele alınacaktır. Bu gaye ile ilk olarak İslâmî yönetimin uygulama alanının sınırları ve bu yönetimin özelliklerinin neler olduğu ele alınacaktır. Ardından bu özelliklerden yola çıkarak İslâmî yönetimin amacı üzerinde durulacaktır. Zira çalışmamızda konu edindiğimiz beytülmal kurumunun amacı ve uygulamaları, ilgili kurumun İslâmî yönetimin çatısı altında bulunmasıyla doğrudan ilişkilidir.

İslâm düşüncesinde herhangi bir bölgede yaşayan toplumun Müslüman veya gayrimüslim olmasına bakılmaksızın ilgili alanda uygulanan hukuk sisteminden yola çıkılarak

söz konusu topraklarda İslâmî hükümler uygulanıyorsa bu yerlerin dârüislâm, uygulanmıyorsa dârülharb olarak isimlendirildiği ifade edilmektedir.⁵ Bu taksime göre yeryüzü bu iki alandan herhangi birisine mensup, yönetimlerini bulundukları idari sistemin hukuk nizamına göre sürdüren bölgelerden oluşur. Bunlardan dârüislâm Müslüman otoritenin yönetimi altında bulunur.⁶ Bu sebeple çalışmamızda konu edindiğimiz İslâmî yönetimin uygulama alanı da dârüislâmla sınırlıdır. Yukarıda bahsettiğimiz ikili ayrım ilgili bölgede uygulanan hukuk sistemini esas aldığı için dârüislâmda gayrimüslimlerin veya dârülharbde Müslümanların olabilmesi ihtimali dikkat çekicidir.⁷ Yaşadığı alan dârüislâm ya da dârülharb olması fark etmeksizin tüm Müslümanların toplamı ümmet kavramıyla ifade edilir.⁸ Bir insan Müslüman olmakla ümmete dahil olur ve onun hem hukuki hem siyasi olarak İslâmî yönetime bağlı olduğu kabul edilir.⁹ Bunun yanında ümmet kavramı İslami yönetimle anlaşma yaparak dârüislâmda yaşayan gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde de genişletilebilmektedir.¹⁰ Çalışmamızın odak noktası İslâmî yönetim ve onun ümmetle olan ilişkisini incelemekten ziyade daha spesifik olarak rivayetler üzerinden beytülmalin gelir ve giderlerini inceleyerek konuyu İslâmî yönetimin beytülmalle olan ilişkisi üzerinden ele almaktır. Bu sebeple ümmetin tanımının ne olduğu konusundaki tartışmalara değinilmeyecektir. Zira tanımlar arasındaki farklılıklar bu çalışma bağlamında önem arz etmemektedir. Böylece incelememizde ‘Müslüman olsun veya olmasın dârüislâm sınırlarında yaşayanlar ve her nerede bulunursa bulunsun Müslüman olanlar İslâmî yönetimin idaresinde bulunur.’ Şeklindeki tanımın kabulü yeterlidir. Buraya kadar olan kısımda İslâmî yönetimin ilkelerine göre yönetilen alanı tespit etmeye çalıştık şimdi ise İslâmî yönetimin özelliklerinin neler olduğunu belirlemeye çalışacağız.

İslâmî yönetimde iktidarın kaynağı ilahi hukukun üstünlüğüne inanan ümmettir.¹¹ Hz. Peygamber’in vefatından sonra onun halefi kabul edilen ve ümmet tarafından biat edilen siyasi

⁵ Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârüislâm-Dârülharb* (İstanbul: İklim Yayınları, 1991), 121-125.

⁶ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârüislâm-Dârülharb*, 124.

⁷ Böyle bir durumda hukukun nasıl uygulanacağına dair farklı mezheplerin görüşlerinin de bulunduğu ayrıntılı bilgi için bkz, Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı Dârüislâm Dârülharb*, 240-280

⁸ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârüislâm-Dârülharb*, 146.

⁹ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârüislâm-Dârülharb*, 323.

¹⁰ Abdülaziz Beki, *İslâm Hukukunda Siyasi Yönetim* (Kayseri: Bekke Yayınları, 1998), 82-83; Halil İbrahim Bulut, “Ümmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/308.

¹¹ Hızır Murat Köse, “İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri”, *İslam Siyaset Düşüncesi*, ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak (İstanbul: İlem Kitaplığı, 2018), 30.

otorite yani halife ise bütün Müslümanların temsilcisidir.¹² Ancak İslâmî yönetimde yasama yetkisi ne halifede ne de ümmette bulunur. Ümmet kendilerinin ahiret ve dünya ile ilgili işlerini idare edecek olan halifeyi seçmekle sorumlu, halife ise asıl ve tek egemenlik sahibi Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamakla mükelleftir.¹³ İslâmî yönetimde siyasi otorite Allah'ın ahiret ve dünya ile ilgili olan tüm hükümlerini içinde barındıran yasayı yani şeriatı uygulamakla görevli olan bir aracı rolündedir.¹⁴ Şeriatın kuralları ve düzenlemeleri bazı konularda net hükümlerle ifade edilmekle birlikte (zekât verilebilecek sekiz kalemin belirlenmesi gibi) çoğunlukla içtihadın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Bu sebeple yasayı belirleme gücü yalnızca Allah'a ait olmakla birlikte şeriatı uygun olduğu kanaatiyle veya kati hükümlerin/herhangi bir hüküm bulunmadığında İslâm'ın kaynaklarını esas alarak uygulanması gerekeni belirleyen yargı gücü müçtehitlerdedir.¹⁶ Buradan yola çıkarak İslâmî yönetimde egemen güç Allah olduğu için yasama organının tamamen bağımsız olduğunu ancak yargı organının şer'i yasayla uyumlu olma zorunluluğundan dolayı İslâmî kaynaklara bağlı olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷

İslâmî yönetimin yasası olan şeriatın yani İslâm dininin tamamının hayatın içine gömülü olması fakihlerin ve halifelerin içtihat sürecine de yansımıştır. Siyasi otorite tarafından kadı olarak atanan kimselerden şer'i normları uygulamaları beklenir. Ancak bu durum, kadıların bugünkü hakimlik gibi bir meslek ya da uzmanlık çerçevesinde faaliyetlerini devam ettikleri anlamına gelmemektedir.¹⁸ Kadılar görevli oldukları süre zarfında bulundukları bölgenin sorunlarına geleneğin güçlü etkisi içerisinde, problemin öncesini ve sonrasını bilerek şer'i çerçevede çözüm getirmekle sorumludur ve hiçbir surette şeriat yasasının sınırlarını aşma gücüne sahip değildir.¹⁹ Bu, aslında şeriat hükümlerinin hem tarihsel hem de bölgesel olarak uygulanabilirlik alanının sınırsız olmasıyla ilişkilidir.²⁰ Çünkü şeriat genel şer'î/ahlaki ilkeleri belirler, içtihat faaliyeti ile ise bu ilkeler çerçevesinde hem o bölge hem de o fert özelinde

¹² Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye* (Mısır: Dâru'l Hâdis, ts.), 15-20; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 115; Köse, "İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri", 30.

¹³ Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İtikad'da Orta Yol (al - İktisâd fil'l - İ'tikâd)*, çev. Kemal Işık (Beyrut: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 175-179; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 119-127.

¹⁴ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 115.

¹⁵ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 111-112.

¹⁶ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm-Dârulharb*, 327-330.

¹⁷ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 117.

¹⁸ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 116-117.

¹⁹ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 114.

²⁰ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 112-113.

uygulanması gereken hükme ulaşılır.²¹ Bu sebeple İslâmî yönetimin yürütme organı ne yasadın ne de yargıdan bağımsız olarak düşünülebilir.²² Çünkü İslâmî yönetimde yasal bilgi olarak kabul ettiğimiz İslâm'ın hükümleri gizli değil aksine hayatın için de yaşanmış ve yaşamaya devam eden erişilebilir bir halde bulunur.²³ Bunun en önemli sebebi ise Allah'ın egemenliğinin bir çeşit temsili olan yasanın yani şeriatın politik olmaktan çok toplumla ve özellikle toplumun ahlakıyla ilgili olmasıdır.²⁴ Tüm bunların yanında ilkesel olarak yargı sürecini inşa eden yürütme sürecini ise takip eden siyasi otorite ve kadı şeriat hükümleri karşısında hiçbir ayrıcalığa sahip değildir ve ümmetin bir ferdi olarak yasaya tâbidir.

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında genel hatlarıyla İslâmî yönetimin uygulama alanı; yargı, yasama ve yürütme organlarından; son olarak da İslâmî yönetimde siyasi otoritenin, kadının ve yasal bilginin durumundan bahsettik. Bunların her biri İslâmî yönetimin farklı noktadaki özelliklerini ortaya koymaktadır. İslâmî yönetimin amacını ise kısaca şöyle ifade etmek mümkündür; şeriatın uygulanması yoluyla insanların maslahatının gerçekleşmesini sağlamak. Allah cc şeriatı, maslahatları göz önünde bulundurarak ve onların teminini amaçlayarak vaz' etmiştir.²⁵ Burada kastettiğimiz şey İslâmî yönetimde şeriatın uygulanıyor olmasıyla Allah'ın insanlar için maslahat olarak gördüklerinin meydana gelmesinin amaçlanmasıdır. Maslahat olarak ifade edilen bir şeyin ise Allah'ın maksadına ters düşmesi düşünülemez; zira maslahatlara maslahat olarak itibar edilmesi onun mutlaka Şâri' tarafından maslahat olmaya uygun görülmesi sebebiyledir.²⁶ Öyle ki bazen sırf dünyevi faydadan dolayı kişinin maslahatına uygun gibi görünen bir durum, içinde mefsedet barındırabilir.²⁷ Ancak Şâri' yalnızca maslahatların celbi ve/veya mefsedetlerin def'i sebebiyle emir ve nehiyde bulunmaktadır.²⁸ Şâri' şeriatı vazetmekle hem dünyevi hem de uhrevi maslahatların gerçekleşmesini hedeflemektedir.²⁹ Ayrıca şeriatın hükümlerinin uygulanmasıyla ahiret hayatına yönelik bir dünya hayatı temin edilmesi amaçlanır.³⁰ Bu durumda kulların hem dünyada hem de ahirette maslahata ulaşmak için

²¹ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 112-113.

²² Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 117-119.

²³ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 107.

²⁴ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 170.

²⁵ İbrâhîm b. Musâ b. Muhammed el-Laḥmî Şâtîbî, *el-Muvâfaḳât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥasan 'Âli Selmân (Huber: Dâru İbni 'Affân, ts.), 1/221.

²⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfaḳât*, 1/35.

²⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfaḳât*, 1/537-538.

²⁸ Şâtîbî, *el-Muvâfaḳât*, 1/311.

²⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfaḳât*, 2/380-404.

³⁰ Şâtîbî, *el-Muvâfaḳât*, 2/380-404.

yapması gereken şey Şâri'in şeriatına uygun davranmaktır. Kanaatimizce İslâmî yönetimde maslahatların meydana gelmesini birbiriyle bağlantılı olan üç faaliyet üzerinden ele almak mümkün görünmektedir. Bunlar; emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker, adalet ve cihad şeklindedir.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker, yani dinen iyi görülenin emredilmesi ve kötü olanın yasaklanması şeriatın temeli kabul edilen ve tüm Müslümanların tüm yaşamları boyunca göz önünde bulundurması gereken temel bir kaidedir.³¹ Bunun yanında aynı ilke görevi şeriatın uygulanmasını sağlamak olan siyasi otorite üzerine düşen önemli bir görevdir.³² İslâmî yönetimde bu görev ya bizzat halife tarafından ya da onun yetkilendirdiği hisbe teşkilatı aracılığıyla yerine getirilmektedir. Siyasi otorite tarafından iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak için tayin edilen muhtesibler yaptıkları iş karşılığında beytûlmâlden maaş alırlar.³³ Muhtesibler nafîle olanı teşvik etmekle, farzları ise güç kullanarak yaptırmakla görevlidir.³⁴ Muhtesibin yaptığı teftiş neticesinde şer'an yasaklanmış olan bir fiili yaptığı tespit edilen kişi ta'zir cezasıyla cezalandırılırken nafîle ibadetlerin terki için herhangi bir ceza söz konusu değildir.³⁵ Muhtesibin hür, adil ve dini konularda bilgisinin olması gerekir.³⁶

Bununla beraber iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak konusunda hem bir teşvik hem de yardım sayılabilecek şekilde beytûlmâlden harcamalar da yapılmaktadır. Örneğin Hz. Ömer sahâbeden gözlerini kaybeden Said bin Yebu'ya neden cuma namazına gelmediğini sormuş, o da kendisine yardımcı olacak birisinin bulunmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer ona yardımcı olması için masrafları beytûlmâlden karşılanmak üzere bir hizmetçi tahsis etmiştir.³⁷ Yine Hz. Ömer sahâbeden birisine neden sol eliyle yemek yediğini sormuş ve o sahâbi Yermük Savaşı'nda (15/636) sağ elini kaybetmesinden dolayı sol eliyle yemek yediğini ifade edince onun işlerine yardımcı olması için beytûlmâlden bir hizmetçi tayin etmiştir.³⁸

³¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Giyâşî Gîyâşü'l-umem fi't-Tiyaşü'z-zulem*, thk. 'Abdül'azîm ed-Dîb (b.y.: Mektebetü'l-İmâmu'l-Harameyn, 1981), 237-239; Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, 1/374.

³² Ebü'l-Abbâs Taqîyuddîn 'Ahmed b. 'Abdulhâlîm b. 'Abdusselâm el- Harânî İbn Teymiye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fi 'İslâh'ur-Râ'î ve'r-Ra'iyye* (Suudi Arabistan: Vizâratü's-Şu'ûnî'l-İslâmiyye ve'l-Evkâfî ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, 1997), act 129; Özgür Kavak, "'Dünya ve Din Siyaseti': Saîd B. İsmail El-Aksarâyî'nin Siyaset İlmi-halinde Hilâfet", *İslam Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2017), 91.

³³ el-Mâverîdî, *El-Ahkâmu's-Sultânîyye*, 350.

³⁴ el-Mâverîdî, *El-Ahkâmu's-Sultânîyye*, 350-351.

³⁵ el-Mâverîdî, *El-Ahkâmu's-Sultânîyye*, 353.

³⁶ el-Mâverîdî, *El-Ahkâmu's-Sultânîyye*, 349-350.

³⁷ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986), 2/282.

³⁸ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/282.

Burada zikrettiğimiz iki örnekte de görüldüğü üzere İslâmî yönetim ümmetin beytûlmâlde bulunan ortak malını kullanarak bir farzın yerine getirilebilmesini veya iyi ve güzel olanın uygulanmasını sağlamaktadır.

Diğer yandan iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak İslâm'ın yaşanabilmesi ve hükümlerinin uygulanabilmesi için uygun bir ortam inşa etmeye çalışmasından dolayı adalet ve cihadı da içinde barındıran genel bir kaidedir. Öyle ki her ikisi de bu genel kaidenin amacını gerçekleştirmeye hizmet etmektedir.

Adalet en genel haliyle “herkese hakkını ve hak ettiğini vermek” şeklinde ifade edilebilir.³⁹ İslâmî gelenekte hakkın ne olduğunu ve kime verileceğini belirleyecek olan tek otorite Allah'tır. Adalet kavramına yöneticinin ümmetle olan ilişkisi üzerinden baktığımızda siyasi yönetim, şeriatın emir ve yasaklarına göre yaşanmasını teşvik ve idare için adaleti tesis etmekle sorumludur.⁴⁰ Adaletsiz bir düzeni devam ettirme çabası ise temelinde denge, tevhid, ihsan ve adalet gibi ahlaki kavramları barındıran İslam diniyle tamamen zıt bir konumda bulunmaktadır.⁴¹ İslam dini Müslüman veya gayrimüslim olsun kendi yönetiminde yaşayan tüm insanlar için hakkın ve hürriyetin temin edilmesini hedeflemektedir.⁴² Bu minvalde İslâmî yönetimle anlaşıma yapan ve dârülsîlâmın tebaası olan gayrimüslimler yani zimmiler için şeriatın hükümlerinin uygulanması adaletin onların nezdinde de tesis edilmesini sağlamaktadır.

Siyasi yönetimin adaleti ve sosyal düzeni sağlayabilmek için zenginin karşısında ihtiyaç sahibini, zalimin karşısında mazlumu gözetmesi gerekir.⁴³ Aksi halde zulmün adaletin önüne geçmesiyle siyasi otorite içeride ve dışarıda birçok düşman elde etmiş olacak ve bu sebeple ümmetin çeşitli tehlikelere karşı güvende olması ve siyasi yönetimin ayakta kalması sağlanamaz bir duruma gelecektir.⁴⁴

Bunun yanında İslam'ın adalet mekanizması içinde siyasi otorite yönetici olarak kabul edilmekle yalnızca ümmetin vekili konumundadır.⁴⁵ Bu durumda onun ilkesel olarak ümmetin diğer fertlerinden üstün olmasını veya birtakım ayrıcalıklara sahip olmasını gerektirecek bir

³⁹ Yıldırım Şahban, “İslam Hukuku ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 3/1 (Temmuz 2017), 74.

⁴⁰ Syed Nawab Haider Naqvi, *İslam, Ekonomi ve Toplum*, çev. Ozan Maraşlı (İstanbul: İktisad Yayınları, 2018), 153-154.

⁴¹ Naqvi, *İslam, Ekonomi ve Toplum*, 28-29.

⁴² Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârülsîlâm-Dârulharb*, 312.

⁴³ Ebu Bekr Muhammed b. Muhammed ibnû'l-Velid el-Fehrî et-Turtüşî, *Sirâcü'l-Mulûk* (Mısır: Eva'il'il-Matbû'ât al-'Arabiyye, 1872), 39-40.

⁴⁴ Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Devlet Başkanlarına*, çev. Osman Şekerci (İstanbul: Sinan Yayınevi, 1969), 111; et-Turtüşî, *Sirâcü'l-Mulûk*, 52-53.

⁴⁵ İbn Teymiye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî'l-İşlâh'ur-Râ'î ve'r-Ra'iyye*, 11.

durum söz konusu değildir. Siyasi otorite olması hasebiyle yaptığı görevlendirmelerde de adaleti koruması ve en uygun kişiyi vazifelendirmesi gerekir.⁴⁶ Aynı zamanda siyasi otorite, görevlendirdiği memurlar tarafından işlenen herhangi bir adaletsizlikten de sorumludur.⁴⁷ Yönetici ve memurlar ümmetin güvenliği ve şeriatın uygulanabilirliğini sağlarken diğer yandan ümmetin bir ferdi olarak adalet mekanizmasına dahil edilmektedir.⁴⁸ Bu durumun İslâmî yönetim açısından politik ve ahlaki hesap verilebilirliğin işlevliğini sağladığını,⁴⁹ böylece adalet ilkesinin ilk olarak yönetim birimleri üzerinde etkin şekilde işlevsel kılınmasına sebebiyet verdiğini ifade etmek mümkündür.

Çalışmamız bağlamında adalet ile ilgili önemli olan diğer bir husus adaletin beytül-mâl ile olan ilişkisidir. Hiçbir siyasi yönetim ordu olmadan ve hiçbir ordu da mali kaynaklarla desteklenmeden varlığını sürdüremez.⁵⁰ Siyasi yönetimin ayakta kalmasını sağlayan bu ordunun giderleri ise ancak siyasi yönetimin gelirleri sayesinde karşılanabilir.⁵¹ Dârülslâm da vergiye bağlı geliri devam ettirebilen düzeni sağlamak ancak adaletin ikame edilmesiyle mümkündür. Çünkü toplumda adaletin tesis edilmesi ekonomik üretkenliği arttıracak ayrıca vergiyi toplamak için gerekli olan güven ortamını da sağlayacaktır. Bu sebeple adalet, şeriatın uygulanabilmesi ve bunun için gerekli olan siyasi yönetimin varlığını sürdürmesinde ihtiyaç duyulan ordunun mali kaynak sağlayabilmesinde en önemli mekanizmayı oluşturmaktadır.⁵² Ayrıca siyasi yönetim çeşitli bölgelere kadılar atayarak ve onların nafakasını beytül-mâlden karşılayarak adaleti tesis etmeyi hedeflemektedir.⁵³

Dârülslâm'da adaletin tesis edilmesinin yanında bu adaletin her yere götürülebilmesi ise *cihad* aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu sebeple cihad vazifesi bütün Müslümanların yerine getirmesi gereken bir emir⁵⁴ olmakla birlikte İslâmî yönetimin üzerine düşen önemli

⁴⁶ İbn Teymiye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî'l-İslâh'ur-Râ'î ve'r-Ra'îyye*, 7-14.

⁴⁷ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 129.

⁴⁸ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 124-127.

⁴⁹ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 129.

⁵⁰ Wael B. Hallaq, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Necmeddin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 119.

⁵¹ Hallaq, *İslam Hukukuna Giriş*, 119.

⁵² Hallaq, *İslam Hukukuna Giriş*, 119-120.

⁵³ Ya'kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, thk. Sa'd Hasan Muhammed Taha 'Abdurra'ûf Sa'd (b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.), 204; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye fî'l-Medîneti'l-Munevvere*, ed. 'Abdullah el-El-Halidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 1/229.

⁵⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebşut* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 10/2.

görevlerden birisidir.⁵⁵ Burada siyasi otorite yine Müslümanların temsilcisi konumundadır ve cihad faaliyeti onun komutasında gerçekleştirilir.⁵⁶ Bu şekilde İslâm davetinin tüm dünyaya yayılması ve bu davete muhatap olanların Müslüman olması veya en azından Müslüman devletle barış yapması amaçlanır.⁵⁷ Cihadın gerçekleştirilmesiyle Allah'ın dinini yaymak hedeflenirken diğer yandan en büyük kötülük olarak nitelendirilen şirkle de mücadele edilmektedir.⁵⁸ Böylece cihad bir yandan şeriatın uygulama alanını genişleterek İslâm'ı tebliğ ettiği için iyiliğin yayılması ve kötülüğün engellenmesine hizmet etmekte bir yandan da yine şeriatın sağladığı adaletin nüfuz alanını genişletmektedir.

İslam ordusunun tüm masraflarının karşılanması için Müslümanların ortak malı olan beytül-mâlden harcamalar yapılır.⁵⁹ Zaten herhangi bir siyasi yönetimin varlığını koruması bazı askeri harcamaların yapılmasını gerektirir.⁶⁰ Bu açıdan baktığımızda cihad emrinin yerine getirilebilmesi için beytül-mâlin güçlü olması bir zorunluluktur.⁶¹ Cihad için gerekli teçhizat ve yiyecek ihtiyaç halinde beytül-mâlden sağlanırken⁶² bunun yanında cihada giden kişinin bakmakla yükümlü olduğu ailesinin herhangi bir mağduriyet yaşamasının önüne geçmek için nafakası beytül-mâlden temin edilir.⁶³

Tüm bunlardan yola çıkarak siyasi yönetimin şeriatı uygulaması ve sürekli hale getirmesinde beytül-mâlin araçsal bir role sahip olduğunu iddia edebiliriz. Çünkü siyasi yönetim dârü-lislâm'da şeriatı hâkim kılarak çeşitli maslahatlara ulaşmayı hedeflemektedir. Bu maslahatlar ise adalet, cihad ve iyiliğin emredilmesi kötülüğün yasaklanması faaliyetleri üzerinden gerçekleştirilirken gerek duyulan harcamalar yukarıdaki örneklerde de olduğu üzere beytül-mâlden yapılmaktadır.

2. Klasik Dönemde Beytül-mâl

Çalışmamızın bu kısmında Şârî'in maslahatların temini maksadına hizmet etmek amacıyla ortaya konan faaliyetlerin bir bakıma finansmanını sağlayan beytül-mâlin söz konusu maslahat

⁵⁵ el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 69-92; el-Cüveynî, *el-Giyâsî*, 201; Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 10/4; İbn Teymiye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî 'İslâh'ur-Râ'î ve 'r-Ra'îyye*, act 129; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 124.

⁵⁶ Cüveynî, *el-Giyâsî*, 210.

⁵⁷ el-Cüveynî, *el-Giyâsî*, 207.

⁵⁸ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 10/2.

⁵⁹ Celal Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 223.

⁶⁰ Soner Duman, "Cüveynî'nin İktisat Teorisi", *Zor Zamanlarda Siyaset*, ed. Özgür Kavak - Ömer Türker (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 98.

⁶¹ Duman, "Cüveynî'nin İktisat Teorisi", 100.

⁶² el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 70; el-Cüveynî, *el-Giyâsî*, 209.

⁶³ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 5/191.

ilkeleri çerçevesinde Hz. Peygamber ve hulefâ-yı râşidîn dönemini kapsayan klasik dönemde nasıl kurgulandığı ele alınmak suretiyle ikinci bölümde ele alınacak olan modern devlet ve onun hazine sistemi ile mukayeseye imkan tanıyacak zemini oluşturmayı hedeflemekteyiz. Bu mukayese yapılırken modern dönemde ulus-devletin ortaya çıkmasıyla beraber -İslâmî bir yönetimde- yaşanan dönüşümler vurgulanarak bu dönüşümler bağlamında iki kurum arasındaki farklılıklar ortaya konulacaktır.

2.1. Tanım-Kapsam

Literatürde beytûlmâl kavramının hem manevi ve hukuki bir kurumu hem de bu kurumun fiziki bir uzantısı olan maddi bir mekânı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴ Beytûlmâl Müslümanların maslahatı için sarf edilmesi gereken bütün hakları ihtiva eden manevi bir cihettir (makamdır).⁶⁵ Burada manevi cihet ile kastedilen İslâmî yönetimin kamu maliyesi alanında uyguladığı her türlü hukuki düzendir.⁶⁶ Beytûlmâlden harcama yapılması konusunda da söz konusu malların beytûlmâlin depolarından çıkmış olması önemli değildir.⁶⁷ Bu bağlamda görevli memurların ellerindeki mallardan veya Müslümanların ellerinde bulunan beytûlmâl verecekleri mallardan harcama yapılması beytûlmâlden yapılmış gibi kabul edilir.⁶⁸ Bu itibarla beytûlmâlin bu manevi cihetinin maddi karşılığı olan Müslümanlara ait malların muhafaza edildiği yerlere de beytûlmâl denilmektedir.⁶⁹ Müslümanların hak sahibi olduğu ve herhangi bir sebepten dolayı hemen dağıtılması mümkün olmayan malların muhafaza edilmesi bu mekanda sağlanmıştır.

2.2. Kuruluş

Mekke döneminde Müslümanlar maddi manevi pek çok işkenceye maruz kalmış ve arazi sahibi olmaktan yoksun bırakılmış olmalarına rağmen kendi aralarında örgütlü bir topluluk

⁶⁴ Ebûl'ulâ Mardin, "Beytûlmâl", *İslam Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/591; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 43; Zekeriyâ Muhammed el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", çev. Mehmet Nuri Güler, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Haziran 1996), 217.

⁶⁵ el-Mâverî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, act 315; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *El-'Ahkâm'us-Sultânîyye lil-Ferrâ'*, thk. Muhammed Hamid el-Fakkkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/act 251.

⁶⁶ el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 217; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 43.

⁶⁷ el-Mâverî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 315.

⁶⁸ el-Mâverî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 315.

⁶⁹ Mardin, "Beytûlmâl", 2/591; el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 217; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 76; Mehmet Erkal, "Beytûlmâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/90; Abdulkerim Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 63.

oluşturmayı başarmışlardı.⁷⁰ Bu örgütlenmiş Müslümanlardan oluşan topluluk içerisinde Hz. Peygamber kuvvetli bir otorite kabul edilmiştir. Bu otorite ile bağlantılı olarak, Hz. Peygamber'e getirilen sadaka veya hediye şeklindeki mallar ya bizzat Hz. Peygamber tarafından ya da Müslümanlar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır.⁷¹ Bu yardımlaşmanın Müslümanlar arasında tesis edilmesinde Mekke döneminde nazil olan ayetlerde⁷² sadaka vermenin, malları Allah yolunda harcamanın ve ihtiyacı olan kimseler için infakta bulunmanın öneminin vurgulanması teşvik edici bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber, Mekke döneminde Müslümanlar arasında otoriteye sahip olsa da onun Mekke genelinde siyasi bir gücü bulunmamaktaydı. Bu eksiklik sebebiyle yaşanan sıkıntılardan dolayı hicret edilmek zorunda kalınan Medine'de, bugün "Medine Sözleşmesi" olarak ifade edilen anlaşma⁷³ sayesinde Hz. Peygamber'in Mekke döneminden itibaren sahip olduğu otorite Medine'deki diğer din mensuplarını da bağlayıcı siyasi bir otorite haline gelmiştir.⁷⁴

Medine'de hem siyasi hem de nebevi otoritenin bir arada olduğu Hz. Peygamber'in liderliğinde çeşitli seriyeye ve gazveler gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında hicretin ikinci yılında gerçekleşen Bedir Gazvesi'nden çeşitli ganimetler elde edilmiştir. Bu ganimetlerin taksim edilmesi konusunda Müslümanlar arasında ihtilaf oluşmuş ve bunun üzerine elde edilen ganimetlerin nasıl dağıtılacağına dair bir ayet nazil olmuştur. İlgili ayette ganimet mallarının "Allah'a ve Resul'üne ait"⁷⁵ olduğu ifade edilmektedir. Bu ayetin pratikteki uygulamasını Ubade b. Sâmit "Bedir harbindeydik, ganimetler hakkında ihtilaf ettik. (Bu) Ne kötü bir hareketti. Allah'ı Teala ganimetleri elimizden aldı, Resul'üne verdi. Allah Resul'ü onu Müslümanlar arasında eşit şekilde paylaştırdı. Kendisi de Bedir Savaşı ganimetlerinden olan Münebbih b. Haccac'ın kılıcı Zülfikâr'ı aldı. Ganimetleri Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olan şu (Enfal suresi 41.) ayetin hükmüne kadar beşe taksim etmediler".⁷⁶ şeklinde ifade etmektedir.

⁷⁰ Muhammad Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), sy 1617.

⁷¹ Erkal, "Beytül-mâl", 6/90.

⁷² İbrahim, 14/31; Fâtır, 35/29; Şûra 42/38

⁷³ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 144.

⁷⁴ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 19; Mehmet Şimşir, "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (Ağustos 2017), 176; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 1/62-63.

⁷⁵ Enfal, 8/1

⁷⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakid Vâkidî, *Kitâbu'l-Megâzî*, ed. Maridîn Cons (b.y.: Dâru'l-A'lemî, 1989), 1/99; Muhammed b. 'Îsâ b. Şevre b. Mûsa b. ed-Đahhâk et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî-İbrâhîm Utve 'Avd (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Muştafa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 5/268; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir Taberî, *Târîhu'l-Taberî* (Darü'l-terâs, 1967), 2/458; el-Mâveridî, *El-Ahkkâmu's-Sulţâniyye*, 217.

Ubade b. Sâmit'in rivayetinin devamında geçtiği üzere daha sonra nazil olan Enfal Suresinin 41. ayetinde ganimetlerin dağıtımı için “Beşte biri Allah’a, Peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.”⁷⁷ şeklinde belli bir oran belirtilmiştir. Bu ayetin nüzulünden sonra elde edilen ganimetlerin dağıtılması belirtilen oranlar dikkate alınarak yine hem siyasi hem de nebevi otoriteye sahip olan Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilmiştir.⁷⁸ İlerleyen yıllarda Mekke döneminden itibaren ihtiyaç sahiplerine dağıtması için Hz. Peygamber’e getirilen sadakalara ve ele geçirilen ganimetlerin beşte birine (humus) ek olarak fey,⁷⁹ ve zekâtın⁸⁰ dağıtılması da Hz. Peygamber’in sorumluluğunda gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber genel olarak malların bekletilmeden dağıtılmasını sağlamaya çalışmıştır ancak yine de Mescid-i Nebevi’nin bir bölümü kalan malların muhafaza edilmesi için tahsis edilmiştir.⁸¹ Ayrıca Hz. Peygamber dönemindeyken bu gelir ve giderlerin kayıt altına alınması sağlanmıştır.⁸² Öyle ki Hz. Peygamber gelirlerin toplanması, gerekli harcamaların yapılması ve tüm bunların kayıt altına alınması için görevliler dahi tayin etmiştir. Zübeyr b. Avvam, Cehm b. Salt ve Huzeyfe b. Yeman bu görevlilerden bazılarıdır.⁸³

Farklı zamanlarda inen ayetler ve Hz. Peygamber’in ganimet, cizye, haraç ve zekât ile ilgili olan bu hükümleri bizzat uyguladığına dair rivayetlerden yola çıkarak Medine’de kurulan siyasi yönetimin ve dolayısıyla oluşturulan beytûlmâlin gelir ve gider kalemlerinin Kur’an ve Sünnet ile belirlendiğini söylemek mümkündür.⁸⁴

Hz. Peygamber’in vefatından sonra ilk halife olan Hz. Ebû Bekir döneminde ise beytûlmâlin işleyişi aynı şekilde devam etmiştir.⁸⁵ Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi Hz. Ebû Bekir döneminde de ganimet, haraç, cizye, fey ve zekât gibi toplanmış/getirilmiş malların biriktirilmeden dağıtılması sağlanmıştır.⁸⁶ Bazı kaynaklarda Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan

⁷⁷ Enfal, 8/41

⁷⁸ Vâkidî, *Kitâbu'l-Megâzî*, 1/98; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 217.

⁷⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şu‘ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Belelî (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, ts.), 4/570-571.

⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fî Buḥârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâşır (b.y.: Dâru Tavḳ en-Necât, ts.), 2/117.

⁸¹ Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 48.

⁸² el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/315.

⁸³ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/315.

⁸⁴ Menazır Ahsen, “Beytû’l-Mal ve İslâm Ekonomisinde Rolü”, çev. Mehmet Erkal, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/6 (Haziran 1986), 219; el-Kudât, “Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi’nde Beytû’l-Mâl”, 242.

⁸⁵ Ömer Sabuncu, “Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018), 139.

⁸⁶ Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 116.

bu malları koymak için Sünh bölgesinde özel bir oda bulunduğundan bahsedilmektedir.⁸⁷ Bu odanın kilitli tutulduğu bilinmektedir ancak toplanan/getirilen mallar bekletilmeden dağıtıldığı için onu koruması için bir görevliye ihtiyaç duyulmamıştır.⁸⁸ Hz. Ebû Bekir daha sonra Sünh bölgesinden Medine'ye taşınınca beytûlmâlî de evinde bir odaya taşımıştır.⁸⁹ Hz. Ebû Bekir vefat ettiğinde bir heyetle birlikte odayı açan Hz. Ömer hazinenin bulunduğu odayı neredeyse boş bulmuştur.⁹⁰ Bazı çalışmalarda Hz. Ebû Bekir döneminde beytûlmâl için özel olarak fiziki bir mekân belirlenmesinden yola çıkılarak beytûlmâl tabirinin ilk defa bu dönemde kullanıldığı iddia edilmektedir.⁹¹

Hz. Ömer dönemine gelindiğinde ise Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminden farklı olarak gelirlerin siyasi otorite tarafından daha sistematik bir şekilde kayıt altına alındığını ve divan sisteminin kurulduğunu görmekteyiz. Divanın kurulmasıyla ilgili olarak farklı rivayetler mevcuttur.⁹² Ancak bu rivayetler incelendiğinde İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte Müslümanlar arasında adaletin sağlanmasında herhangi bir sorun çıkmaması için gelir ve giderlerin kayıt altına alınmasına ihtiyaç duyulduğunu ve divan sisteminin kurulduğunu anlıyoruz.⁹³ Hz. Ömer çeşitli istişarelerden sonra gelirlerin dağıtılmasında belirli bir öncelik sırası yapılması gerektiğinden hareketle bazı kriterler tespit etmiştir. Bunlardan başlıcaları; kan bağı olarak Hz. Peygamber'e olan yakınlık, Müslüman olmada öncelik, Mekke'nin fethinden önce hicret etmiş olmak, savaflara iştirak edilmesi ve özellikle Bedir Savaşı'nda bulunma şeklindedir.⁹⁴

Genel kabule göre ilk divan Hz. Ömer döneminde kurulmuştur.⁹⁵ Buradan yola çıkarak bazı çalışmalarda Hz. Ömer döneminde divanın kurulmasıyla birlikte beytûlmâlî de ilk olarak bu dönemde kurulduğu iddia edilmektedir.⁹⁶ Ancak Hz. Ebû Bekir'in gelirlerin muhafazası için

⁸⁷ İbn Sad, *eṭ-Ṭabaḳātu'l-kübrâ*, thk. Muḥammed 'Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/159.

⁸⁸ İbn Sad, *eṭ-Ṭabaḳātu'l-kübrâ*, 3/159; İzzuddin Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, ed. Ömer Abdusselam Tedmürî (b.y., 1997), 2/265.

⁸⁹ İbn Sad, *eṭ-Ṭabaḳātu'l-kübrâ*, 3/159.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/265; el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1/200.

⁹¹ Murat Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013), 146; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 69.

⁹² el-Mâverdi, *El-Aḥkâmu's-Sulṭâniyye*, 297-298; İbn Sad, *eṭ-Ṭabaḳātu'l-kübrâ*, 3/224.

⁹³ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 93-94.

⁹⁴ el-Mâverdi, *El-Aḥkâmu's-Sulṭâniyye*, 298-301.

⁹⁵ el-Mâverdi, *El-Aḥkâmu's-Sulṭâniyye*, 297; el-Ferrâ', *El-ʿAḥkâm'us-Sulṭâniyye lil-Ferrâ'*, 1/237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/435; Takıyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkadir Muhammed Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitât ve'l-âsâr* (b.y.: Dâr'ul Risaleti'l-İlmiyye, 1997), 1/173; el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1/200; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 117.

⁹⁶ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 81; Ahsen, "Beytû'l-Mal ve İslâm Ekonomisinde Rolü", 220.

özel bir oda tahsis etmesinden yola çıkılarak bu dönemde beytûlmâlin kurulduğu ifade eden çalışmalar da mevcuttur.⁹⁷ Yine başka bir çalışmaya göre ise Hz. Ebû Bekir beytûlmâlî divan düzenlemeden kurmuştur; ancak divan düzenleyerek kayıt altına alan ilk kişi Hz. Ömer'dir.⁹⁸ Literatürü incelediğimizde bazı ayetlerin nüzulü ve ilgili hükümlerin uygulanmasından yola çıkılarak beytûlmâlin kuruluşunun Hz. Peygamber dönemine kadar geriye götürüldüğü de görülmektedir.⁹⁹

2.3. Beytûlmâl Uygulamaları

2.3.1. Gelir Kalemleri

Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki uygulamalar incelendiğinde beytûlmâlin gelir kalemlerinin neler olduğu çıkarılabilmektedir. Beytûlmâlin devamlılık gösteren birincil gelirlerini Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden toplanan mallar oluşturmaktadır. Müslümanlardan toplanan gelirler zekât,¹⁰⁰ gayrimüslimlerden elde edilen gelirler ise cizye,¹⁰¹ harac¹⁰² ve uşûr şeklindedir. Beytûlmâlin düzensiz gelirlerini oluşturan ikincil gelir kalemleri humus,¹⁰³ fey, buluntu mal,¹⁰⁴ varisi olmadan vefat edenlerin malı,¹⁰⁵ hırsız veya gâsıpların ellerinden alınan sahibi bulunamayan mallar,¹⁰⁶ mürted kişilerin¹⁰⁷ beytûlmâlî kalan mallarından ve yardımlardan oluşur.

Literatürde¹⁰⁸ özellikle zekâtın vergi olup olmamasıyla ilgili bir tartışma olmakla birlikte biz bu çalışmamızda modern devletin gelir kalemleri ve İslâmî bir yönetimin gelir

⁹⁷ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, 146; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 69.

⁹⁸ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/200.

⁹⁹ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 46; Ahsen, "Beytû'l-Mal ve İslâm Ekonomisinde Rolü", 219; el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytû'l-Mâl", 241; Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri", 139.

¹⁰⁰ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 146; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 192; Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 2/53.

¹⁰¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 135; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 330.

¹⁰² Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 59.

¹⁰³ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 28; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 200; Serahsî, *el-Mebşûf*, 3/18.

¹⁰⁴ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 200.

¹⁰⁵ el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 289; Serahsî, *el-Mebşûf*, 30/33.

¹⁰⁶ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 200.

¹⁰⁷ Serahsî, *el-Mebşûf*, 30/38.

¹⁰⁸ Salih Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", *Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları Dergisi* 0/7 (1961), 179-195; Fahrettin Atar, "İslâm Hukukunda Zekât ve Vergiler", *Diyanet Dergisi* 18/4 (1979), 12-16; Ali Özek vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât* (İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1984); Cengiz Kallek, "Zekâtın Müesseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi" (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 195-215; Recep Cici, "Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları", ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 225-262; Yusuf el-Kardâvî, *Fıkhu'z-zekat* (Dimaşk: Dâr'ul Risaleti'l-Âlemiyye, 2009); Hasan Maçın, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

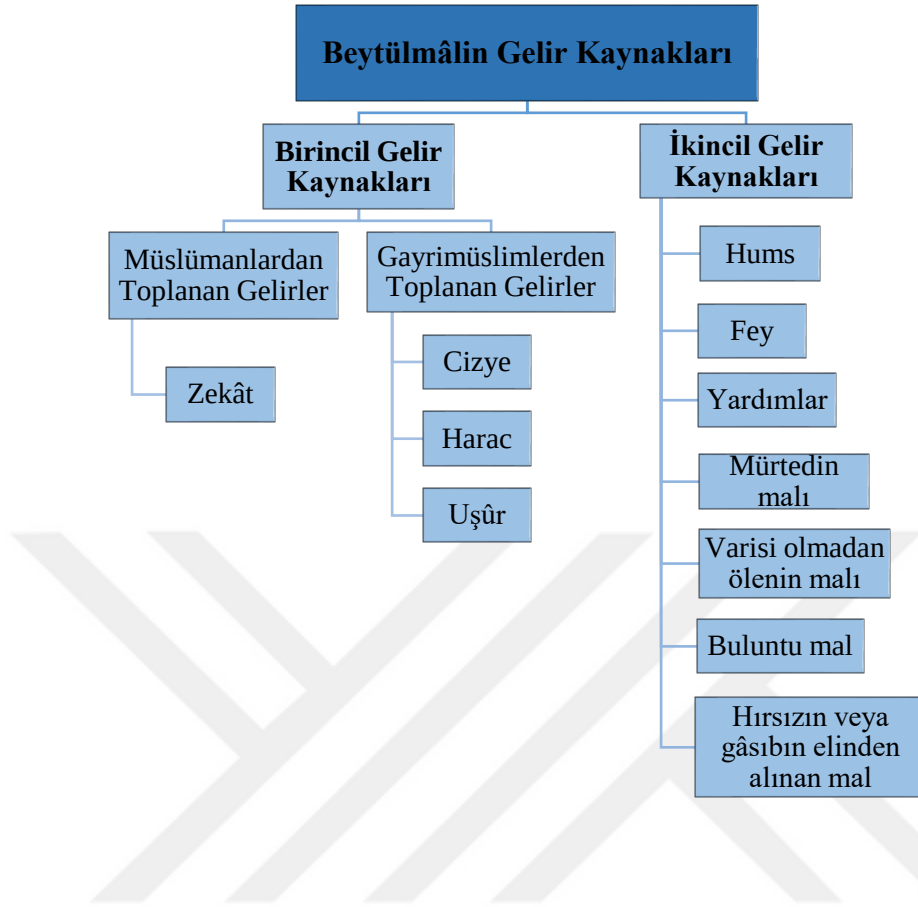
kalemlerini birbirinden ayırmaya çalıştığımız için çalışmamız boyunca ve özellikle bu başlık altında bahsedeceğimiz beytûlmâlin gelir kalemlerini vergi olarak tanımlamıyoruz. Vergiyi Allah'ın emirlerinin haricinde siyasi otoriteler tarafından toplanan gelirler olarak nitelendiriyoruz. Modern dönemde gelirlerin önemli bir kısmını vergiler oluştururken modern öncesi dönemde vergiler zarurete binaen verilen fetvalar neticesinde beytûlmâle bir gelir kalemi olarak eklenmiştir. Bu durum Müslüman toplumlarda cu'l¹⁰⁹ ve nevâib¹¹⁰ şeklinde görülmekle beraber beytûlmâlin geçici bir gelir kalemini ifade etmektedir. Ancak modern dönemde vergi hazine kurumunun temel gelir kalemlerinden birisini oluşturmaktadır.

Tablo 1: Beytûlmâlin Gelir Kaynakları

Doktora Tezi, 2014); Suat Erdoğan, “Zekâtın Devlet Tarafından Toplanması Fikihîliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 417-434; Mehmet Genç, “İktisadî Açısından Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”, *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*, ed. Necmeddin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 255-261; Süleyman Kaya, “Fikhî Açısından Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”, *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 221-254; Haji Mohd Rais Haji Alias, “Malezya’da Zekâtın Kurumsallaşması”, *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*, ed. Necmeddin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 447-462; Mustafa Badem, “Modern Vergi ve Klasik Zekât Anlayışı Üzerine Tahliller”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2017), 75-91; Mehmet Fevzi Mutlu, *İslam Hukukunda Vergi-Zekât İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

¹⁰⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Cuâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993); İrfan Mahmud Rânâ, *H. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*, çev. Ahmet Kot (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1985), 82-83; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 199-201.

¹¹⁰ Cengiz Kallek, “Nevâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

Yukarıda saydığımız birincil gelir kaleminin kimlerden, ne zaman ve hangi miktarda alınacağı her zaman Kur'an ve sünnetle net şekilde belirlenmemiş ve bazı noktalar içtihadla bırakılmıştır. Beytûlmâlin geliri içerisinde kimlerden, ne zaman, hangi miktarda alınacağı ve kimlere dağıtılabileceği siyasi otoritenin içtihadına bırakılmaksızın ayet ve hadislerle sınırları en net şekilde çizilen gelir kalemi zekât mallarıdır.¹¹¹ Genel kabule göre zekât hicretin ikinci yılında farz olmuştur.¹¹² Zekât verecek kişinin sahip olması gereken özellikler ve zekât verilecek olan malın özellikleriyle ilgili geniş bir literatür¹¹³ bulunmaktadır.

Medine'de farz kılınan zekât ibadetinin îfa edilmesi, zekât mallarının toplanması ve dağıtılması süreci siyasi otorite tarafından organize edilmiştir.¹¹⁴ Zekât mallarının toplanması, zekâtın farz kılınmasından sonraki ilk yıllarda siyasi ve nebevi otoriteye sahip olan Hz.

¹¹¹ Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 148.

¹¹² Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197.

¹¹³ Özek vd., *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*; Yunus Vehbi Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi* (Bursa: Feyiz Yayınları, 2008); el-Kardâvî, *Fıkhu'z-zekat*.

¹¹⁴ Soner Duman, "Zekât Ahkâmının Teşri' Süreci", *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*, ed. Necmeddin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 50.

Peygamber'in çeşitli bölgelere gönderdiği valiler tarafından sağlanırken hicri dokuzuncu yıldan itibaren zekâtların toplanması daha düzenli hale getirilmiş ve her bölge için hususi zekât âmilleri görevlendirilmiştir.¹¹⁵ Hz. Peygamber zekât âmili olarak görevlendirdiği kişilerin adaletli davranmaları konusunda uyarılarda bulunmuştur. Rafi b. Hudeyc' den naklen Hz. Peygamber'in "Adaletle iş yapan zekât memurunun durumu evine dönünceye kadar Allah yolunda savaşan kimse gibidir."¹¹⁶ dediği rivayet edilir. Zekât âmillerinin adaletli davranmaları gerektiği konusunda vurgu yapılmasına ek olarak âmillerin kendileri için verilen hediyeleri kabul etmeleri de yasaklanmıştır.¹¹⁷ Hz. Peygamber'in Benî Süleym kabilesinden zekât âmili olarak görevlendirdiği kişi Medine'ye döndüğünde, "Bu size aittir. Bu da bana hediye edilendir." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıkarak "Benim gönderdiğim memura ne oluyor ki, 'Bu sizindir. Bu da bana hediye edilmiştir.' diyor. Acaba o babasının (veya) anasının evinde otursaydı, ona bu mallar hediye edilir miydi? Canım kabzasında bulunana yemin ederim ki, eğer o kimse zekât mallarından bir şey alırsa, kıyamet gününde omuzlarında kükreyen bir deve yahut böğüren bir öküz yahut meleyen bir koyun taşır olduğu halde Allah'ın huzuruna gelir. Sonra Hz. Peygamber koltuk altları gözükecek derecede ellerini kaldırdı ve Allah'ım! Emrini tebliğ ettim." buyurdu.¹¹⁸

Hz. Peygamber'in uygulamalarından ve görevlendirdiği âmillere olan ikazlarından öyle anlaşılıyor ki siyasi otorite zekâtтан doğrudan ekonomik olarak faydalanmamakta,¹¹⁹ zekât mallarının toplanmasını, dağıtılmasını ve hemen dağıtılamadığında muhafaza edilmesini organize etmektedir. Siyasi yönetimin zekât organizasyonunu da kapsayan sosyal, ekonomik ve siyasi alanda yapmış olduğu düzenlemelerde asıl amaç "örnek bir toplum oluşturmaya ve bu toplumun İslâmiyet'in prensipleri dâhilinde en iyi şekilde yönetimini gerçekleştirmeye yönelik idi".¹²⁰

¹¹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, sy 1656; Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", 186-187; Duman, "Zekât Ahkâmının Teşri' Süreci", 56-58; Ünal Kılıç vd., "Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum", *İslam Tarihi ve Medeniyeti -2- Raşit Halifeler Dönemi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/434.

¹¹⁶ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 95; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4/561; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 3/28.

¹¹⁷ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 403-404; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, sy 1657; el-Kardâvî, *Fıkhu'z-zekat*, 61.

¹¹⁸ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 95; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân el-Fazl Dârimî, *Süneni'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000), 2/1038; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4/567-568.

¹¹⁹ Duman, "Zekât Ahkâmının Teşri' Süreci", 41; Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*, ed. Necmeddin Kızılkaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 62.

¹²⁰ Kılıç, "Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması", 47.

Toplanan zekât gelirleri zorunlu bir durum olmadığı sürece bekletilmeden¹²¹ ayette¹²² belirtilen sekiz sınıfa dağıtılıyordu.¹²³ Hz. Peygamber'in zekât mallarını bekletmeden dağıtmada ne kadar hassas davrandığına işaret eden bir olay Ukbe ibnu'l-Hâris'den şöyle rivayet edilir; "Hz. Peygamber bize ikindi namazını kıldırdı. Acele bir şekilde gitti, sonra evine girdi. Akabinde çok geçmeden cemaatin yanına çıktı. Benim tarafımdan yahut başka biri tarafından bu süratli girip çıkmasının sebebi kendisine soruldu. Bunun üzerine Rasûlullah: "Evde sadakadan (zekâtan) bir miktar altın geriye bırakmıştım. Onu bu gece evde bulundurmayı istemedim de hemen onu taksim ettim."¹²⁴ buyurdu. Toplanan zekât mallarının hemen dağıtılması mümkün olmadığında ise söz konusu mallar dağıtılncaya kadar gayrimüslimlerden alınan gelirlerle karıştırılmayacak şekilde beytûlmâlde muhafaza edilirdi.¹²⁵ Zekât hayvanlarının bekletilmesi gerektiğinde de bunlar Hz. Peygamber tarafından Müslümanların istifadesi için tahsis edilmiş¹²⁶ olan meralarda muhafaza edilirdi.¹²⁷ Allah'a ve Hz. Peygamber'e ait olan¹²⁸ bu meraların kullanımı fakirler, miskinler ve bütün Müslümanların hayvanları içindi.¹²⁹ Olası bir karışıklığın önüne geçmek için¹³⁰ Hz. Peygamber tarafından zekât hayvanlarının damgalandığı da rivayet edilmektedir.¹³¹ Hz. Ebû Bekir de zekât hayvanlarını damgalayarak onların halka ait olan veya beytûlmâlde bulunan diğer hayvanlarla karışmaması için önlem almıştır.¹³²

¹²¹ Mehmet Boynukalın, "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefa-i Râşidîn Dönemi)" (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 99; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 30.

¹²² Tevbe, 9/60; "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

¹²³ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3/74-75.

¹²⁴ Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, 2/113.

¹²⁵ Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 77.

¹²⁶ el-Kâsim b. Sellâm Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, thk. Ḥalîl Muḥammed Harrâs (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.), 375; Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, 3/113; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4/692; el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultâniyye*, 275.

¹²⁷ Hacı Mehmet Günay, "Himâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/54; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 79.

¹²⁸ Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, 3/113; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4/692.

¹²⁹ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultâniyye*, 276.

¹³⁰ Duman, "Zekât Ahkâmının Teşri' Süreci", 37; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 79.

¹³¹ Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, 2/130.

¹³² Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâr ve Mektebet'ül-hilâl, 1988), 105.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra bazı kabileler ilk halife Hz. Ebû Bekir'e zekâtlarını vermek istememiştir.¹³³ Ancak Hz. Ebû Bekir bu konuda mücadelesini sürdürmüştü¹³⁴ ve zekâtın toplanması için âmiller tayin ederek Hz. Peygamber'in zekâtların toplanması konusundaki uygulamalarını aynı şekilde devam ettirmiştir.¹³⁵ Hz. Ömer döneminde ise divan kurulmuş ve zekât kalemlerinin de içinde bulunduğu beytûlmâlin gelirleri düzenli olarak kayıt altına alınmıştır.¹³⁶ Ayrıca önceki uygulamalar devam etmekle birlikte bu dönemde ticari amaçla kullanılan atlardan da zekât alınmaya başlandığı bilinmektedir.¹³⁷

Hız. Osman döneminde ise zekâtların toplanmasında bazı farklılar meydana gelmiştir. Hz. Osman zahiri (açık)¹³⁸ malların zekâtını görevlendirdiği âmiller aracılığıyla toplamış ancak bâtını (gizli)¹³⁹ malların zekâtının gerekli yerlere verilmesini Müslümanların sorumluluğuna bırakmıştır.¹⁴⁰ Buna karşın Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde böyle bir ayrım söz konusu değildir.¹⁴¹

Beytûlmâlin birincil gelir kaynaklarının ikinci kısmını gayrimüslimlerden alınan gelirler oluşturur. Müslüman olmayanlardan elde edilen gelirler cizye, harac ve uşûr şeklindedir. Beytûlmâlin önemli gelir kaynaklarından olan cizye İslam topraklarında yaşayan ancak Müslüman olmayı reddeden ve İslamî yönetimle anlaşma yapan gayrimüslimlerden alınır.¹⁴² Kur'an-Kerim'de cizye alınması gerektiğine işaret edilmiştir¹⁴³ ancak ayrıntılı bilgi yer almamaktadır.¹⁴⁴ Yılda bir defa alınan¹⁴⁵ cizyenin miktarının ne olacağı ve hangi mallardan

¹³³ Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 3/241; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/202; Özek vd., *İbadet ve Müesseseler Olarak Zekât*, 23-24; el-Kardâvî, *Fıkhu'z-zekat*, 1/104; Boynukalın, "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımını İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefa-i Râşidîn Dönemi)", 92-93; Kılıç vd., "Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum", 2/435.

¹³⁴ Buğârî, *Şahîhu'l-Buğârî*, 9/12; Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 3/242-243.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/263-264.

¹³⁶ Yeniceri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 64-65.

¹³⁷ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/80-81.

¹³⁸ Zahiri mallar: Sahibinden başka kimselerinde varlığını ve miktarını bilebileceği mallar ki zirai ürünler ve hayvanlar bu gruba girer.

¹³⁹ Bâtını mallar: Sahibinden başka kimselerin varlığını ve miktarını bilemeyeceği mallar ki nakit veya nakit hükmündeki mallar ve ticaret malları bu gruba girer.

¹⁴⁰ Seraşsî, *el-Mebşu*, 2/169; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 2/7; Özek vd., *İbadet ve Müesseseler Olarak Zekât*, 2/162-163; Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, 578; Kılıç vd., "Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum", 2/438.

¹⁴¹ Seraşsî, *el-Mebşu*, 1/169; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 2/7; Özek vd., *İbadet ve Müesseseler Olarak Zekât*, 161.

¹⁴² el-Mâverdi, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 221; Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 78; el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 229.

¹⁴³ Tevbe, 9/29

¹⁴⁴ Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", 190.

¹⁴⁵ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 135; el-Mâverdi, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 226; Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", 191.

alınabileceği içtihat ile belirlenmiştir.¹⁴⁶ Gayrimüslimler cizye vermekle canlarını, mallarını, namuslarını, mabetlerini ve din adamlarını haksız saldırılara karşı koruma altına almış olurlar.¹⁴⁷ Gayrimüslimlerden alınan cizye beytûlmâle eklenerek ümmetin menfaati için harcanır.¹⁴⁸

Beytûlmâlin birincil gelir kaynaklarından olan ve gayrimüslimlerden alınan diğer gelir kalemi ise harac gelirleridir. Harac, fethedilen topraklardaki arazilerin Müslümanlara dağıtılması yerine arazilerin eski sahipleri olan gayrimüslimlerin mülkiyetinde bırakılması karşılığında alınan bedele denmektedir.¹⁴⁹ Cizye, humus ve zekâtın aksine harac ile ilgili müstakil bir ayet yoktur.¹⁵⁰ Ancak Hz. Peygamber'in¹⁵¹ ve Hz. Ömer'in¹⁵² harac toplaması için memurlar görevlendirdikleri rivayet edilmektedir. İslamî yönetimin siyasi otoritesi veya onun görevlendirdiği memur tarafından harac miktarının ne kadar olacağına karar verilmesinde arazinin kurak veya verimli olması ve sulamasının nasıl yapıldığı belirleyici bir etken olmuştur.¹⁵³

Beytûlmâlin gayrimüslimlerden elde edilen son gelir kalemini ise uşûr oluşturmaktadır. Uşûr gayrimüslimlerden alınan gümrük vergisidir.¹⁵⁴ Zimmilere yirmide bir, harbîlere onda bir oranında şeklinde uygulanan uşûr bedeli, Ebu Yusuf'un rivayetine göre ilk olarak Hz. Ömer tarafından emredilmiştir.¹⁵⁵

Buraya kadar açıkladığımız beytûlmâlin birincil gelir kaynaklarının yanı sıra devamlılık arz etmeyen humus,¹⁵⁶ fey, mürtedin malı,¹⁵⁷ varisi olmadan ölen kişilerin malları,¹⁵⁸ hırsızların veya gâsıpların ellerinden alınmış sahibi bilinmeyen ve buluntu mallar¹⁵⁹ gibi ikincil gelir kaynakları da bulunmaktadır.

¹⁴⁶ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 135.

¹⁴⁷ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 223; Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", 190; Kılıç vd., "Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum", 2/443.

¹⁴⁸ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 221; el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 234.

¹⁴⁹ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 228; Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 79.

¹⁵⁰ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 227; Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", 193.

¹⁵¹ Ebû Abdillâh b. Yezîdel-Ḳazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muḥammed Fu'âd b. Abdilbâkî (b.y.: Dâru İḥyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye; Fayşal 'İsa el-Bâbî el-Ḥalebî, ts.), 1/613; Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", 193.

¹⁵² el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 230.

¹⁵³ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 230-231.

¹⁵⁴ Kılıç vd., "Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum", 2/450.

¹⁵⁵ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 149.

¹⁵⁶ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 28; el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 200; Seraḥsî, *el-Mebşuṭ*, 3/18.

¹⁵⁷ Seraḥsî, *el-Mebşuṭ*, 30/38.

¹⁵⁸ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmü's-Sultāniyye*, 289.

¹⁵⁹ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 200.

Gayrimüslimlerden elde edilen ganimet malları savaş yapılarak elde edildiyse beşte biri (humus) beytûlmâle gelir olarak aktarılır.¹⁶⁰ Humus gelirleri, sadece savaş yapıldığında beytûlmâle gelir sağlayan ve bu manada düzenli sayılamayacak bir gelir kalemidir.¹⁶¹ Hz. Peygamber çeşitli savaşlardan elde edilen ganimetleri taksim edilmeden önce humusunu ayırmış¹⁶² ve humusun da yine Müslümanların ihtiyaç duyduğu harcamalarda kullanıldığını belirtmiştir.¹⁶³

Beytûlmâlin kuruluşu ile ilgili başlıkta bahsettiğimiz üzere Hz. Peygamber ilk defa Bedir Savaşı'ndan sonra Benî Kaynuka'dan elde edilen ganimetleri Enfal suresinin 41. Ayeti doğrultusunda humus payı ayırarak paylaştırmıştır.¹⁶⁴ Ayette ganimetlerin beşte birinin (humus) Allah'a, Resulü'ne, Resulü'nün akrabalarına, yetimlere, yolculara ve yoksullara ait olduğu belirtilir.¹⁶⁵ Bu ayetten yola çıkarak savaşla elde edilen ganimetlerin humus payı ayrılır ve geri kalan beşte dördü savaşçılar arasında dağıtılır.¹⁶⁶ Humusun kaç parçaya ayrılacağı ve ayette geçen Allah'ın, Resulü'nün ve onun akrabalarının payının nasıl harcanacağı konusunda ise farklı görüşler vardır; ancak burada çalışmamızın sınırlarının dışında olduğu için bu tartışmaların ayrıntısına girilmeyecektir.¹⁶⁷ Hulefâ-yi Râşidîn döneminde humustan Hz. Peygamber'e ve akrabalarına düşen pay ile ilgili uygulama farklılıklarının olduğu rivayet edilmekle birlikte bu dönemde yapılan fetihlerde ganimet mallarının beşte birinin beytûlmâl için ayrılmasına devam edilmiştir.¹⁶⁸

Ganimet gelirlerinin ikinci kısmını gayrimüslimlerin savaştan çekilmesi veya Müslümanlarla sulh yapması neticesinde elde edilen fey malları oluşturmaktadır.¹⁶⁹ Bu gelirlerin beşte biri beytûlmâle aktarılarak humus gelirleriyle aynı yerlere harcanırlar¹⁷⁰ ve humusun harcanması konusundaki tartışmalar bu gelirler için de geçerlidir.¹⁷¹

¹⁶⁰ Kılıç vd., “Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum”, 2/440.

¹⁶¹ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 193; Kılıç vd., “Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum”, 2/440.

¹⁶² Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, 395.

¹⁶³ Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, 14; Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, 4/84; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 4/384-385.

¹⁶⁴ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultânîyye*, 217.

¹⁶⁵ Enfal, 8/41

¹⁶⁶ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 28; el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultânîyye*, 217.

¹⁶⁷ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 29-30; Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, 408-419; el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultânîyye*, 218.

¹⁶⁸ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 30; Kılıç vd., “Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum”, 2/439.

¹⁶⁹ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultânîyye*, 200.

¹⁷⁰ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultânîyye*, 200.

¹⁷¹ el-Mâverdî, *El-Aḥkâmu's-Sultânîyye*, 201-203.

İkincil gelir kaynaklarının bazılarının beytûlmâle aktarılması hususunda mezhep içi ve mezhepler arası görüş farklılıkları bulunmaktadır. Mesela Ebu Hanife'nin (v. 150/767) görüşüne göre, mürtedin (dinden çıkanın) Müslüman iken kazandıklarına mirasçı olunur fakat dinden çıkmasından sonraki kazandıkları beytûlmâle konur.¹⁷² Ebû Yusuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed'e (v. 189/805) göre ise mürted kişinin Müslüman olduğu durumundaki kazancında olduğu gibi dinden çıkma durumundaki kazancına da mirasçı olunur ve söz konusu mallar beytûlmâle aktarılmaz.¹⁷³

Diğer yandan mirasçısı olmadan vefat eden Müslüman veya gayrimüslimlerin malları beytûlmâle aktarılır.¹⁷⁴ Ancak bu konuda da çeşitli görüşler bulunmaktadır. Örneğin Ebu Hanife'ye göre mirasçısı olmadan vefat eden bir kişi malının tamamını vasiyet veya müvâlat yoluyla veresenesinden olmayan birine bırakabilir.¹⁷⁵ Eğer böyle yapmazsa o zaman kişinin malı beytûlmâle aktarılır¹⁷⁶ ve ölen kişiden bir sadaka olarak yalnızca fakirlere harcanır. İmam Şâfiî'ye (v. 204/820) göre ise müvâlat bir mirasçılık yolu değildir, vasiyet bırakmada ise üçte bir şartı vardır. Bu nedenle mirasçısı olmadan vefat eden kimseler malının ancak üçte birini vasiyet yoluyla birine bırakabilir ve malın kalan kısmı umumun maslahatı için harcanmak üzere beytûlmâle aktarılır.¹⁷⁷

Hırsız ve gâsıpların ellerinden alınan ve tâlibi bulunmayan mallar ile buluntu mallar da beytûlmâlin ikincil gelir kaynakları olarak beytûlmâle aktarılır.¹⁷⁸ Bunun yanında sahiplerinden kaçan ve firar halinde iken ele geçen köle ve cariyeler de beytûlmâlin malına eklenir; ancak belli bir süre geçmesine rağmen bunların sahibi çıkmazsa söz konusu köle ve cariyeler satılır ve elde edilen gelir halifenin emriyle ihtiyaç duyulan yerlere harcanır.¹⁷⁹

Özetle beytûlmâlin temel gelir kalemlerini zekât, cizye, haraç ve uşûr; ikincil gelir kalemlerini ise humus, fey, yardımlar, buluntu mallar, mürtedin malı, hırsızın veya gâsıpların elinden alınan mallar oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in ve hulefâ-yı râşidîn'in uygulamalarını incelediğimizde görmekteyiz ki bu gelirlerin toplanmasında din belirleyici bir etkiye sahiptir ve İslâmî yönetim ve onun çatısı altında bulunan beytûlmâlin gayesi Allah'ın hükümlerini

¹⁷² Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 30/38.

¹⁷³ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 198; Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 30/38.

¹⁷⁴ el-Mâverîdî, *El-Aḥkâmü's-Sultânîyye*, 289; Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 30/33; Abdüsselam Arı, *İslâm Miras Hukuku* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 71.

¹⁷⁵ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 8/82.

¹⁷⁶ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 8/82.

¹⁷⁷ el-Mâverîdî, *El-Aḥkâmü's-Sultânîyye*, 289.

¹⁷⁸ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 200.

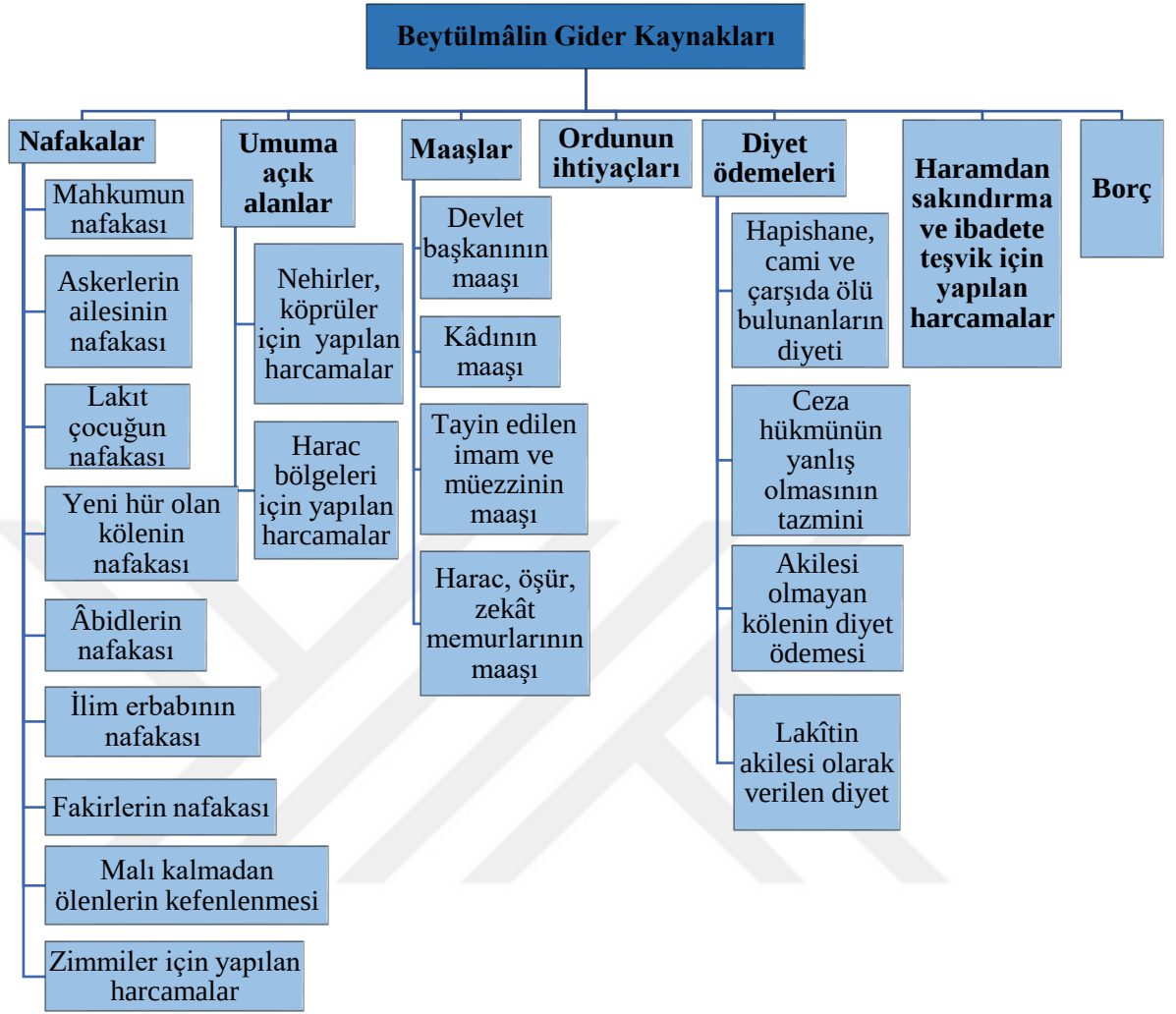
¹⁷⁹ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 201.

uygulamaktır. Bunun için gereken uygun ortamı tesis etmek ise İslâmî yönetimin görevlendirdiği beytûlmâlin gelirlerinin toplanmasından, harcamalarının yapılmasından ve bu süreçte adaletin sağlanmasından sorumlu olan âmiller tarafından gerçekleştirilmektedir.

2.3.2. Gider Kalemleri

Çalışmanın bu kısmında beytûlmâlin giderleri ele alınacaktır. Kurumların amaçları bağlı oldukları yönetimlerin amaçları tarafından şekillendiği için beytûlmâlin giderlerinin belirlenmesinde etkili olan amacın da bağlı bulunduğu yönetimle paralel olması beklenir. İslâmî yönetim daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere ilke olarak Allah'ın maslahat olarak tanımladığı şeylerin gerçekleştirilmesi gayesine hizmet etmektedir. İslâmî yönetimin bu amacı, kendisine bağlı bulunan ve bu sebeple de aynı amaçlara hizmet etmesi beklenen beytûlmâlin gider kalemlerinin belirlenmesinde de belirleyici bir role sahiptir. Beytûlmâlin giderlerini ele alırken konunun daha kolay anlaşılmasını sağlamak adına aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi maaşlar, nafakalar, umuma açık alanların imarı için yapılan harcamalar, diyetler, ordunun ihtiyaçları, haramdan sakındırma veya ibadetleri desteklemek için yapılan harcamalar şeklinde kategoriler oluşturulmuştur.

Tablo 2: Beytûlmâlin Gider Kalemleri

İslamî yönetimin en üst konumunda yer alarak siyasi otoriteyi ifade eden halifeye ve onun görevlendirdiği vali, kadı, imam, müezzin ve memurlara verilen maaşlar beytûlmâlin düzenli ve sürekli olan gider kalemlerindendir. Halifeler siyasi otoriteyi temsil etmekle beytûlmâlin gelir ve giderlerinin organize edilmesinden sorumludur; ancak ondan faydalanma hususunda diğer Müslümanlarla eşit durumdadır.¹⁸⁰ Ayrıca Hz. Ömer'in hutbesinden yola çıkarak denilebilir ki; halifenin görevi beytûlmâlin gelirlerinin hak ile toplanmasını, adalet ile dağıtılmasını sağlamak ve bu gelirlerden İslami yönetimin görevlendirdiği memurların maaşını vermektir.¹⁸¹ Bunun yanında halife İslami yönetimin bir memuru olarak beytûlmâlden maaş

¹⁸⁰ Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, 663; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 296.

¹⁸¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 131.

alır.¹⁸² Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kendilerinin ve ailelerinin nafakalarını karşılayacak derecede beytûlmâlden maaş aldıkları bilinmektedir.¹⁸³ Ancak Hz. Osman zengin olduğu için beytûlmâlden maaş almaya ihtiyaç duymamıştır.¹⁸⁴ Hz. Ali'nin ise önceki halifeler gibi sürekli bir maaş almadığı ancak bazı ihtiyaçlarını beytûlmâlden karşıladığı rivayet edilmektedir.¹⁸⁵

İslami yönetim tarafından çeşitli yerlerde kadı veya vali olarak görevlendirilen kişilere de beytûlmâlden maaş verilir.¹⁸⁶ Çeşitli bölgelere vali olarak görevlendirilen kişilere beytûlmâl gelirlerinden ücret verildiğini Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalarda da görmekteyiz.¹⁸⁷ Yine yönetimin tayin ettiği imam, müezzin¹⁸⁸ ve bunlar dışında kalan Müslümanların işlerini görmek için vazifelendirilmiş diğer memurlar için de beytûlmâlden maaş verilir.¹⁸⁹ Zira herhangi bir kimse eğer bir göreve atanırsa, yapacağı iş ve hizmetlerle tüm Müslümanlara/kamuya yararlı olmaktadır ve eğer ona maaş tahsis edilmezse geçimini sağlamak için başka bir işte de çalışması gerektir. Bu durumda o, asıl görevini eksik yapacaktır.¹⁹⁰ Bu sebeple bu görevlerde bulunanlara hem kendisinin hem de nafaka sorumluluğu olan ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı hizmetin karşılığı olarak beytûlmâlden maaş verilmesi gerekli görülmüştür.¹⁹¹ Beytûlmâlden kendilerine maaş verilen diğer bir zümre ise fıkıh, hadis, tefsir, kıraat gibi dini ilimlerle ilgili hizmet veren alimlerdir.¹⁹² Burada alimler için beytûlmâlden harcama yapılması dinin korunması maslahatın gerçekleştirmek sebebiyledir.¹⁹³ Çünkü ancak alimler sayesinde dinin ayakta durması sağlanabilir.¹⁹⁴

Diğer yandan her ne kadar teroik olarak beytûlmâlden imam, müezzin, kâdı, ulema gibi kimseler için harcama yapılacağı yer alıyor olsada pratikteki uygulamaya baktığımızda bu

¹⁸² Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19; Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerḥu'l-muhezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/188.

¹⁸³ Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, 658-663; İbn Sad, *et-Ṭabaḳâtu'l-kübrâ*, 3/143; Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/226; el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/226-227.

¹⁸⁴ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19.

¹⁸⁵ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19.

¹⁸⁶ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 204; Muhammed bin Ahmed et-Tûsî İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2008), 281; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/188; el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/226.

¹⁸⁷ el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 232.

¹⁸⁸ el-Mâveridî, *El-Aḥkâmu's-Sulṭâniyye*, 163.

¹⁸⁹ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 122-204; Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, sy 1957; el-Mâveridî, *El-Aḥkâmu's-Sulṭâniyye*, 234; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/188; el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 232.

¹⁹⁰ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281.

¹⁹¹ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281.

¹⁹² İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281.

¹⁹³ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/313.

¹⁹⁴ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 282.

giderlerin özellikle Osmanlı döneminde beytûlmâlden ziyade vakıflar aracılığıyla yapıldığını görmekteyiz. Bu durum bize beytûlmâlin gider kalemlerinden bazılarının vakıflar gibi sivil yapılanmalar tarafından üstlenilmesiyle beytûlmâlin yükünün hafifletildiğini göstermektedir.

Beytûlmâlden orduda görev alan askerler için de maaş ödemesi yapılır.¹⁹⁵ Çünkü ümmetin dünyaya ait işlerinin yürütülmesini sağlayan askerler aracılığıyla sorunların çözülmesi sağlanmaktadır.¹⁹⁶ Kendilerine maaş verilen bu askerler İslami yönetimin çatısı altında bulunan divanlardan birisi olan ve ordu işlerini düzenleyen Ordu Divanı¹⁹⁷ tarafından askere yazılmış, ihtiyaç ve zenginlik nispetinde beytûlmâlden maaş verilen, sürekli hazır kuvvet olarak bulundurulmuş ve cihad konusunda deneyimleri bulunan askerlerdir.¹⁹⁸

Gazâlî'ye (v. 505/1111) göre hekimler de beytûlmâlden maaş alacaklar sınıfına dahildir.¹⁹⁹ Ona göre hekimlik ilminin dini ilimlerle bir bağlantısı yok ise de hekimlere maaş verilmesinin gerekçesi onların insan sağlığını ilgilendiren bir alanda faaliyet göstermesidir. Nitekim sağlıklı olmayan insan, inancını da gereğince yaşayamaz.²⁰⁰ Bu açıdan bakıldığında dinin uygulanabilmesi inanların sağlıklı bir hal içerisinde olmasına bağlıdır. Bu sebeple kendilerine ihtiyaç duyulan ilimlerle uğraşanlara ve hekimlere de beytûlmâlden maaş tahsis edilir.²⁰¹ Ancak burada Gazâlî'nin beytûlmâlden maaş alacak hekimlerden kastettiği zümre tedavi ettiği hasta veya ailesinden herhangi bir ücret almaksızın faaliyet gösteren kişilerdir.²⁰²

Bir önceki başlıkta maaş kalemleri arasında orduda bulunan askere maaş ödemesi yapıldığından bahsetmiştik. Bunun yanında bu askerlerin bakmakla yükümlü oldukları kimselerin nafakaları da beytûlmâlden karşılanmıştır.²⁰³ Burada amaç İslam'a hizmet eden askerlerin ailelerinin nafakalarını karşılayamamasından dolayı oluşabilecek bir mağduriyetin oluşmasının önüne geçmektir. Çünkü ailenin nafakasını sağlamaktan sorumlu olan eş uzun bir süre uzakta olduğunda ailesi ciddi sıkıntılar yaşayabilir ve bu durum ailenin dağılmasına dahi sebep olabilmektedir.²⁰⁴

¹⁹⁵ el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 305; İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281; Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/156; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 224.

¹⁹⁶ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 282.

¹⁹⁷ el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 302.

¹⁹⁸ el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 70.

¹⁹⁹ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 282.

²⁰⁰ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 282-283.

²⁰¹ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 282-283.

²⁰² İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 283.

²⁰³ Seraşsî, *el-Mebşu*, 5/191.

²⁰⁴ Seraşsî, *el-Mebşu*, 5/191.

Beytûlmâlden harcama yapılan diğer bir zümreyi ise ilim erbabı oluşturmaktadır.²⁰⁵ Bir önceki başlıkta bahsettiğimiz üzere alimler için beytûlmâlden maaş tahsis edilir.²⁰⁶ Bunun yanında fıkıh, hadis, tefsir, kıraat/Kur'an ile ilgili ilimler ve dince sakıncası olmayan ve öğrenilmesinde zaruret olan tüm ilim dallarında öğrenim görenlerin nafakası da yine beytûlmâlden karşılanır.²⁰⁷ Bu ilimlerin öğrenilmesi dinin korunması maslahatı açısından oldukça önemlidir ve eğer söz konusu öğrenimi görenler için kendilerine yetebilecek imkân sağlanamazsa, ilim tahsil edemezler. Hz. Peygamber'in kendisine getirilen zekât mallarından Ashab-ı Suffe'ye vermesi beytûlmâlden ilim erbabına harcama yapılması hususunda örneklik teşkil etmektedir. Ashab-ı Suffe genellikle ilim, maruf ve ibadet ile meşgul olmuş kazanç elde etmekten uzak kalmışlardır.²⁰⁸ Onu ile ilgili bilgi veren kaynaklarda Suffe Ehli içerisinde ilimle ilgilenenlerin yanında âbidlerin ve fakirlerin rızıkları için de beytûlmâlden harcama yapıldığı bilgisi yer almaktadır.²⁰⁹ Âbidler kendini ibadete vermiş, dünya malına rağbet etmeyen kimselerdir.²¹⁰ Fakirler için beytûlmâlden yapılan harcama ise zaten zekât emrinin ifa edilmesinin bir parçasıdır.²¹¹

Mahkûmlar için de beytûlmâlden harcama yapılmaktadır.²¹² Bütün ikazlara ve uygulanan yaptırımlara rağmen suç işlemekten vazgeçmeyenler ise insanların kendisinden zarar görmesini önlemek için hapsedilir.²¹³ Bu kişiler eğer herhangi bir yerden gelir sağlayamıyorsa yiyecekleri ve giyecekleri için beytûlmâlden harcama yapılır.²¹⁴ Çünkü hapisteki kişi kazanç elde etmekten mahrumdur.²¹⁵ Bu durumdaki mahkumların kışlık ve yazlık giysi ve iâşeleri beytûlmâl gelirlerinden temin edilir.²¹⁶ Eğer hapiste olan bu kişiler orada vefat ederse ve onun cenazeyle ilgilenecek velisi veya akrabası bulunmuyorsa cenaze masrafları da beytûlmâlden karşılanır.²¹⁷ Mahkumlar dışındaki kimseler de malı kalmadan vefat ederse tıpkı ihtiyaç sahibi

²⁰⁵ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/313.

²⁰⁶ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281; el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/313.

²⁰⁷ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281.

²⁰⁸ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/366.

²⁰⁹ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/362-367.

²¹⁰ el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 1/362.

²¹¹ el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 233; Nihat Dalgın, "Zekat Hükümleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004), 62.

²¹² Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*.

²¹³ el-Mâverdi, *El-Ahkâmu's-Sulţâniyye*, 232.

²¹⁴ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 163; el-Mâverdi, *El-Ahkâmu's-Sulţâniyye*, 322.

²¹⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 4/16.

²¹⁶ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 164.

²¹⁷ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 164.

bir kimsenin nafakasının beytûlmâlden karşılanması gibi bu kişilerin kefen parası da beytûlmâlden karşılanır.²¹⁸ Çünkü kefen Müslümanların havaici asliyelerindendir.²¹⁹

Fıkıhta lakît olarak isimlendirilen başkası tarafından bulunan, anne-babası bilinmeyen, terkedilmiş veya kaybolmuş çocukların nafakası da beytûlmâlden karşılanır.²²⁰ Rivayete göre Hz. Ali bu çocukların nafakası için beytûlmâlden ödenek ayırmıştır.²²¹ Çünkü bu çocuklar kazanç elde edemezler; ancak nafakaya ihtiyaç duyarlar. Beytûlmâldeki mallar ise bu gibi durumlarda ihtiyaç sahiplerine harcanmak için vardır.²²² Yeni hürriyetine kavuşmuş Müslüman kişilerin nafakası da ihtiyaç sahibi olmaları sebebiyle beytûlmâlden karşılanır.²²³ Zira bunların köle iken mal sahibi olmaları mümkün değildir; dolayısıyla âzat edildikten hemen sonra harcamak malları bulunmamaktadır. Bu durumdaki kişilerin kazanç elde eder hale gelmesine kadar masraflarını beytûlmâl üstlenir.

Çalışmamızın beytûlmâlin nafaka giderleri başlığı altında askerler ve ailelerinin, ilim erbabının, mahkumlar ve bunların ihtiyaç sahibi olan ailelerinin, lakîtin ve hürriyetini yeni kazanmış Müslüman kölenin nafakasının beytûlmâlden karşılandığını ifade ettik. Tüm bu kalemler için beytûlmâlden harcama yapılırken bunların Müslüman ve ihtiyaç sahibi olmalarından dolayı hak sahibi oldukları vurgusu dikkat çekmektedir. Çünkü beytûlmâl Müslümanların malıdır.²²⁴ Ancak Hz. Ömer'in ihtiyaç sahibi olduğu için yaşlı bir zimminin dilendiğini gördükten sonra ondan cizyenin kaldırılmasını ve nafakasının beytûlmâlden verilmesini emrettiği rivayet edilmektedir.²²⁵ Hz. Ömer gençliğinde kendisinden cizye alınan bu adamın yaşlılığında aciz bırakılmasının doğru olmadığını ifade etmiştir.²²⁶ Ancak rivayet edilen hadis şâz²²⁷ olarak görülmüş ve Hanefi âlimleri bu rivayeti delil olarak almamışlardır.²²⁸ Müslüman olmadıkça zimmîye Müslümanların mallarından bir şey vermemeyi, onu İslam'a teşvik etme yöntemlerinden biri saymışlardır.²²⁹ Başka bir çalışmada ise zimmilerin

²¹⁸ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 29/137; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-şanâ'î fî tertibi 'ş-şerâ'î*, 1/309.

²¹⁹ Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-şanâ'î fî tertibi 'ş-şerâ'î*, 1/309.

²²⁰ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/18; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-şanâ'î fî tertibi 'ş-şerâ'î*, 4/39,6/198.

²²¹ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 10/210.

²²² Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 10/210.

²²³ Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-şanâ'î fî tertibi 'ş-şerâ'î*, 4/39.

²²⁴ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19.

²²⁵ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 139; Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19.

²²⁶ Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, 139; Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19.

²²⁷ Hadis alanında kullanılan bu kavram ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Soner Gündüzöz, “Şâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

²²⁸ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19.

²²⁹ Seraḥsî, *el-Mebṣuṭ*, 3/19.

beytûlmâlde hakkının olmadığı ancak açlıktan ölmek üzere olan bir zimminin nafakasının beytûlmâlden karşılanabileceği çünkü onların dârüislâmın ehlinde olduğu ifade edilmiştir.²³⁰

Diyet, “İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal” manasına gelmektedir.²³¹ Bu ceza kişinin kendisi veya varsa âkilesi tarafından ödenir. Çeşitli durumlarda yapılan uygulamalardan yola çıkarak diyet ödemelerini de beytûlmâlin harcama yaptığı alanlardan birisi olarak zikredebiliriz. Bu durumlardan birisi beytûlmâlin nafaka giderleri başlığı altında bahsetmiş olduğumuz lakîtin işlediği herhangi bir suç sonucunda ödemesi gereken diyetdir.²³² Lakîtin velisi bulunmadığı için velâ hakkı Müslümanlara aittir.²³³ Beytûlmâl de Müslümanların ortak malı olduğu için lakîtin ödemesi gereken bir diyet söz konusu olursa gerekli miktar buradan karşılanır.²³⁴ Herhangi bir suç dolayısıyla lakîtin ödemesi gereken diyeti beytûlmâl ödemişse onu yetiştiren başka bir kişi olsa dahi artık bu çocuğun mirası beytûlmâlin sayılır.²³⁵ Ayrıca bir gayrimüslim Müslüman olduktan sonra bunun bir âkilesi yoksa ve diyet ödemesi gereken bir durum meydana gelirse onun diyetini de beytûlmâl üstlenir ve yine lakîtin mirasında olduğu gibi bu kişinin mirası da beytûlmâle kalır.²³⁶

Bunların dışında herkese açık olan çarşılarda veya büyük camilerde cesedi bulunan ve faili meçhul cinayete kurban gittiği anlaşılan kişilerin diyeti de beytûlmâl tarafından karşılanır.²³⁷ Bu alanların sorumluluğu bütün Müslümanlara ait olduğu için söz konusu yerlerde bulunmuş cesetler için ödenecek diyet de Müslümanların ortak malı olan beytûlmâlden karşılanır.²³⁸ Ayrıca Ebu Hanife ve İmam Muhammed’e göre eğer birisi hapisanede ölü olarak bulunursa bunun diyeti de beytûlmâlden karşılanır.²³⁹ Çünkü hapisaneler Müslümanların yararını gerçekleştirmek üzere oluşturulan yerlerdir ve bu yüzden buralarda işlenen cinayetlerin diyeti de Müslümanların malından ödenir.²⁴⁰

²³⁰ Burhanpurlu Şeyh Nizâm, *El-Fetâvâ'l-Hindiyye* (Mısır: Matba'âtü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1893), 1/191.

²³¹ Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/473.

²³² Serahsî, *el-Mebşut*, 27/12; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 6/199.

²³³ Serahsî, *el-Mebşut*, 10/213.

²³⁴ Serahsî, *el-Mebşut*, 10/213.

²³⁵ Serahsî, *el-Mebşut*, 10/213.

²³⁶ Serahsî, *el-Mebşut*, 27/12.

²³⁷ Serahsî, *el-Mebşut*, 26/118.

²³⁸ Serahsî, *el-Mebşut*, 26/118.

²³⁹ Serahsî, *el-Mebşut*, 26/112.

²⁴⁰ Serahsî, *el-Mebşut*, 26/113.

Beytûlmâlin gider kalemlerinden bir diğeri ise umuma açık alanların inşası ya da onarımı için yapılan harcamalardır. Bunlardan en önemlisi Kâbe'nin onarımı ya da genişletilmesi için yapılan harcamalardır. Bilindiği üzere Kâbe Müslümanların en kutsal mekânı olmasının yanında namaz ve hac ibadetleri içinde merkezi bir konuma sahiptir. Kâbe'nin böyle merkezi bir konumu sahip olması onun çok sayıda ziyaretçi almasına sebep olmaktadır ve bu nedenle tarihin belli dönemlerinde Kâbe'de genişletme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Hz. Ömer döneminde yapılan genişletme faaliyetleri buna örnek olarak verilebilir. Hz. Ömer masrafları beytûlmâlden karşılamıştır.²⁴¹ Belli dönemlerde Mescid-i Nebevi'nin de genişletilmesi söz konusu olmuştur ve aynı şekilde masraflar yine beytûlmâlden karşılanmıştır.²⁴² Bunların dışında İslam coğrafyasının sınırlarının genişlemesinin ardından ihtiyaç halinde yeni fethedilen yerlerde camiler inşa edilmiştir. Müslümanlar için sadece ibadet alanı değil aynı zamanda siyasi yönetim ve ilim merkezleri olan bu camilerin yapımı için de beytûlmâlden harcama yapılmıştır.²⁴³ Diğer yandan İslam coğrafyasının genişlemesi sadece fetihlerle gerçekleşmemiş, bazı bölgelere yeni yerleşim alanları da kurulmuş ve Müslümanlar bu şehirlere yerleştirilmiştir.²⁴⁴ Hulefâ-yi Râşidîn'den itibaren farklı bölgelerde kurulan ve daha sonra İslâmî ilimlerin merkezleri haline gelecek olan Basra, Kûfe gibi önemli şehirlerin tesisi için gereken harcamalar yine beytûlmâlden karşılanmıştır.²⁴⁵

Yeni kurulan şehirler ve inşa edilen camilere yapılan harcamalar dışında hem şehirlerarası hem de şehir merkezlerinde kurulan misafirhanelerin inşası ve bunlar için gerekli giderler beytûlmâlden karşılanmıştır.²⁴⁶ Ayrıca nehirlerin ıslah edilmesiyle kanalların açılması,²⁴⁷ yol ve köprü²⁴⁸ gibi umumun kullanımına tahsis edilecek şeylerin yapımı ve onarımı için gereken ihtiyaçlar da beytûlmâlin harcama yaptığı kalemlerdendir.

İslam topraklarında bulunan umuma açık alanlara Müslümanların malından harcama yapılması Müslümanların maslahatının gerçekleştirilmesi esasına dayanılarak yapılan harcamalardır. Ancak Ebu Yusuf harac bölgesi olan Sevad'dan geçen Fırat ve Dicle nehirlerinin

²⁴¹ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/193-194.

²⁴² Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/195.

²⁴³ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/193.

²⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/353.

²⁴⁵ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 340; Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/125-134.

²⁴⁶ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/119-120.

²⁴⁷ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 110; el-Mâverîdî, *El-Ahkkâmü's-Sulţāniyye*, 232; Serahsî, *el-Mebşuʿ*, 23/175; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 6/192.

²⁴⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 342.

ıslah edilmesi için de beytûlmâlden harcama yapılabileceğini ifade etmiştir.²⁴⁹ Ebu Yusuf harac arazisi olmasına rağmen bu bölgeler için Müslümanların malından harcama yapılmasının sebebini ise söz konusu nehirlerle sulanan arazilerin zarar görmesi halinde bu durumun beytûlmâlin harac gelirlerine etki edeceği gerekçesiyle açıklar.²⁵⁰ Bu nedenle o bölgeler için yapılan harcamalar dolaylı olarak da olsa yine Müslümanların malının Müslümanların menfaati yönünde kullanılmasıdır.

Beytûlmâlin diğer bir gider kalemini İslam ordusunun masrafları oluşturmaktadır. Ancak bu masraflardan bahsetmeden önce dârüislâm, dârülharb ve cihad kavramlarını ele alıp ardından da İslam ordusunun amacının ne olduğu ile ilgili birkaç husus üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu kavramların ele alınması ordu giderlerinin neden Müslümanların malından karşılanması gerektiğini açıklamaya yardımcı olacaktır.

Genel manada cihad “Allah’ın emrettiği gibi yaşamak ve O’nun ahkâmının her tarafta uygulanmasını temin için müminin canıyla, malıyla verdiği mücadeledir.”²⁵¹ Bu mücadele söz konusu şartlar göz önünde bulundurularak sözle, yazıyla veya savaşla gerçekleştirilebilir.²⁵² Bu genel manasının yanında bazı alimler cihadın gayrimüslimlerle savaş şeklindeki özel manası üzerinde durmuş ve cihada Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla savaşta elden gelen güç ve gayreti sarf etmek²⁵³ şeklinde mana vermişlerdir. Genel kabule göre hicretten hemen sonra indirilen Hac Suresinin 39 ve 40. ayetleriyle gayrimüslimlerle savaş manasındaki cihada izin verilmiştir.²⁵⁴ Bu iznin ardından savaşı emreden ayetlerin de²⁵⁵ indirilmesiyle birlikte farz-ı kifaye ya da farz-ı ayn şeklinde telakki edilen cihad hem Hz. Peygamber’in vefatına kadar olan süreçte hem de sonraki halifelerin hayatlarında İslam’ın yayılması ve korunması bağlamında İslam’ın önemli bir unsuru olmuştur.

Savaş manasındaki cihad İslâm’ın yayılmasında önemli bir etkiye sahip olmasından dolayı herhangi bir saldırı durumu olsun veya olmasın dârülharbe karşı gerçekleştirilmesi gereken bir farz olarak nitelendirilmektedir.²⁵⁶ Burada çalışmamızın sınırlarını aşmamak için

²⁴⁹ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 123.

²⁵⁰ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 123.

²⁵¹ İhsan Süreyya Sırma, *Bütün Eserleri 3-İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 45.

²⁵² Sırma, *Bütün Eserleri 3-İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, 45.

²⁵³ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertibi’s-şerâ’i’*, 7/97.

²⁵⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 4/26.

²⁵⁵ Bakara, 2/191,193; Tevbe, 9/5,29,36,123; Enfâl, 8/39; Muhammed, 47/35

²⁵⁶ Özgür Kavak, “Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları”, *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, ed. Ahmet Emin Dağ (İstanbul: İHH yayınları, 2016), 236.

cihadın farz-ı kifaye ya da farz-ı ayn olmasıyla ilgili tartışmalara girilmeyecektir. Diğer yandan dârüislâmıdan dârülharbe yönelik gerçekleştirilen cihad; İslam'ı tebliğ etmek ve Allah'ın belirlediği temel uygulamaların Müslüman ya da gayrimüslim tüm insanlar için uygulanmasını kabul ettirme çabasıdır.²⁵⁷ Cihad eden Müslüman bu saldırıyı kendi nefsi için ya da ganimet için gerçekleştirmez. Ayrıca Allah'ın hükümlerinin ikame edilmesi için İslam'a davet edilmesine rağmen Müslüman olmayanlara karşı İslam'a girinceye veya zimmi oluncaya kadar cihad edilmesi Müslümanların halifesinin görevleri arasında sayılmıştır.²⁵⁸ Diğer yandan cihad sadece savunma değil kendilerine İslam daveti yapıldıktan sonra İslam'a girmeyi de cizye vermeyi de reddedenlere karşı gerçekleştirilen bir sorumluluktur.²⁵⁹ Öyle ki dört mezhebin de içinde bulunduğu klasik İslam hukukçularının önemli bir kısmına göre cihad; zorunlu bir durum olmadıkça düşman saldırıya da saldırıya da Müslümanların yılda en az bir defa yerine getirmesi gereken bir yükümlülüktür.²⁶⁰ İşte bu nedenle hem Müslümanlar üzerine farz olan hem de halifenin vazifesi sayılan cihad için gerekli olan teçhizatın sağlanması ve İslam ordusunun her türlü masrafları Müslümanların ortak malı olan beytül-mâlden karşılanacaktır.²⁶¹

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında maaşlar, nafakalar, diyetler, umuma açık alanlar ve ordunun ihtiyaçları başlıkları altında beytül-mâlin gider kalemlerinden bahsettik. Söz konusu harcama kalemleri arasındaki en önemli ortak noktalardan biri bunların her birinin karşılıksız olarak verilmiş olmasıdır. Buna karşın yine beytül-mâlden karşılanan bir gider durumunda olan karz-ı hasen şeklinde Müslümanlara borç verilmesi ise karşılıklı olarak değerlendirilebilecek tek gider kalemidir. Literatürü incelediğimizde beytül-mâlden asli ihtiyaçları gidermek veya ticaret yapmak amaçlarıyla borç verildiğine dair örnekler bulunmaktadır.

²⁵⁷ Sırma, *Bütün Eserleri 3-İslamî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, 236-237.

²⁵⁸ el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 40.

²⁵⁹ Sırma, *Bütün Eserleri 3-İslamî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, 237; Kavak, "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları", 259-260.

²⁶⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. 'Abdillâh er-Râmînî Burhânüddîn ed-Dîmaşkî, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Mukni'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3/282; Muhammed b. 'Abdullah el-Harâşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil li'l-Harâşî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/108; Bedreddin İbn Cemaa, *Adl'e Boyun Eğmek, Ehl-i İslam'ın Yönetimi İçin Hükümler*, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 93; Kavak, "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları", 237-238; Talip Türkan, "İslam Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihad (Savaşın Barışa Doğru Bir Evrilme)", ed. Ahmet Ertürk (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016), 285.

²⁶¹ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 223.

Bu örneklerden ilki Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e görevlendirdiği sırada beytûlmâlden borç alıp ticaret yapmasına müsaade etmesidir.²⁶² Hz. Ebû Bekir döneminde Muaz b. Cebel'in maddi durumunun oldukça iyi olduğu ve Hz. Ömer'in bu durumun idari açıdan hoş olmadığını ve yanlış bir örnek olarak anlaşılabileceğini düşünerek borç almaktan vazgeçmesi yönünde Muaz b. Cebel'e ikazda bulunduğu rivayet edilmektedir.²⁶³ Ardından Muaz b. Cebel bundan çok etkilenmiş ve bu yolla kazandığı tüm malını beytûlmâle bırakmıştır. Ancak Hz. Ebû Bekir hepsini hediye olarak kendisine geri vermiştir.²⁶⁴ Bunun dışında Hz. Ömer'in de halifeliği döneminde beytûlmâlden aslî ihtiyaçları için borç aldığı ve daha sonra borcunu maaşından ödediği rivayet edilir.²⁶⁵ Başka bir kaynakta da Hz. Ömer'in hançerle yaralandığı zaman beytûlmâle borcunun olduğunu bununla ilgili olarak "Ben daha önce Müslümanların beytûlmâlinden borç olarak seksen bin dinar borç aldım. Bu malı çocuklarımın malından ödeyin. Şayet onların malı yetmezse Hattab ailesinin malından, ondan da yetmezse Adıyyoğulların malından, ondan da karşılanamıyorsa bütün Kureyş'in malından alın ve beytûlmâle iade edin."²⁶⁶ dediği rivayet edilir.

Hz. Ömer'in ve Muaz b. Cebel'in aldığı borçların yanında Hz. Ömer'in de halifeliği döneminde çeşitli şahıslara beytûlmâlden ticari amaçlı borç verildiği de görülmektedir. Beytûlmâlden ticari borç verilmesine dair rivayetlerden birisi şöyledir; Ebû Süfyan'dan boşanmış halde bulunan Hint bt. Utbe Hz. Ömer'e gelerek ticaret yapmak için beytûlmâlden dört bin dinar borç (*karz*) istedi ve onu tazmin etti (borca karşılık teminat verdi), Hz. Ömer'de ona bu parayı verdi. Aldığı borçla çeşitli mallar alıp satan Hint bt. Utbe Medine'ye geldiğinde ticaretinin zararına gerçekleştiğini (*vadî'a*) Hz. Ömer'e bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona "Eğer bunlar benim kendi malım olsaydı sana bırakırdım (bağışlardım) fakat o bütün Müslümanların malıdır." şeklinde cevap verdi.²⁶⁷

Beytûlmâlden borç verilmesiyle ilişkili olarak Hz. Peygamber döneminden rivayet edilen tek örnek Muaz b. Cebel²⁶⁸ olmakla birlikte Hz. Ömer döneminde beytûlmâlden borç verilmesinin yaygınlaştığı görülmektedir. Hz. Osman döneminde ise halifenin akrabalarının

²⁶² Ebû'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî İbn Hacer el- 'Asḳâlânî, *el-Metâlibu'l-Âliye* (Darü'l-âsime, 1999), 7/394.

²⁶³ İbn Hacer el- 'Asḳâlânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, 7/394.

²⁶⁴ İbn Hacer el- 'Asḳâlânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, 7/394.

²⁶⁵ İbn Sad, *et-Tabaḳâtu'l-kübrâ*, 3/209; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/435.

²⁶⁶ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Darü'l-sâdr, ts.), 2/159.

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/438.

²⁶⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 217.

beytûlmâlden borç aldıkları ve daha sonra bunları geri ödedikleri rivayet edilmiştir.²⁶⁹ Emeviler ve Abbassiler dönemlerinde ise ihtiyaç duymaları halinde ticaret yapan veya çiftçilik yapan Müslüman ve gayrimüslimlere/zimmlilere beytûlmâlde oluşan gelir fazlasından borç verilmiş ve daha sonrasında verilen borçlar onlardan tahsil edilmiştir.²⁷⁰

Beytûlmâlden borç verilmesi dışında çeşitli çalışmalarda beytûlmâl ile mudarebe usulü ortaklıkların da yapıldığı iddia edilmiştir.²⁷¹ Bu iddialar Hz. Ömer'in oğullarıyla ilgili olarak İmam Mâlik (v.179/795) tarafından aktarılan bir hadise dayandırılmaktadır. *Muvatta* "da geçen rivayet şöyledir:

Zeyd, babası Eslem'den şöyle rivayet etti: Ömer b. Hattab (r.a.)'ın oğulları Abdullah ve Ubeydullah (r.a.) bir ordu ile Irak seferine çıktılar. Dönüşlerinde Basra valisi Ebû Musa el-Eş'ârî'ye uğradılar. Ebu Musa el-Eş'ârî (r.a.) onları çok iyi karşıladı ve: "Size faydalı olabileceğim bir iş gelse elimden mutlaka yapardım" dedi. Sonra da: "Evet, burada hazineye ait biraz mal var. Ben onu Emiril Mü'minine (halifeye) göndermek istiyorum. Size borç olarak vereyim, onunla Irak'tan biraz mal alırsın, Medine'de satarsınız, ana parayı Halifeye teslim edersiniz. Yapacağınız kâr da ikinize ait olur." dedi. Onlar da kabul ettiler. Ebu Musa el-Eş'ârî (r.a.) böyle yaptı ve Ömer b. Hattab (r.a.)'a malı onlardan almasını yazdı. Abdullah ve Ubeydullah (r.a.) Medine'ye gelince aldıkları malı sattılar ve bundan kâr sağladılar. O malı Hz. Ömer (r.a.)'e verdiklerinde o: "Bütün ordu sizin gibi borç aldı mı?" diye sordu. Onlar da: "Hayır" dediler. Bunun üzerine Ömer b. Hattab (r.a.): "Ey Emirel-müminin'in oğulları, demek siz borç aldınız! Hem malı ve hem de kârı ödeyiniz." dediğinde Abdullah sustu. Ubeydullah ise: "Ya Emire'l-müminin, bu kâr sana ait değil, çünkü bu mal, noksanlaşsa veya helâk olsaydı biz yine onu ödeyecektik" dedi. Hz. Ömer (r.a.) tekrar: "Ödeyiniz" dediğinde, Abdullah yine sustu, Ubeydullah ise aynı şekilde karşı çıktı. Bunun üzerine Hz.Ömer (r.a.)'ın meclisinde bulunanlardan biri: "O malı kîrad (mudarebe) yapsanız ey müminlerin emiri" diye fikir beyan etti. Ömer (r.a.) de: "Onu kîrad (mudabere) yaptım" dedi ve anapara ile kârının yarısını aldı. Oğulları Abdullah ve Ubeydullah (r.a.) da kârın diğer yarısını aldılar.²⁷²

²⁶⁹ Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Yahya Belazuri, *Ensabu'l-eşraf* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 5/548.

²⁷⁰ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 220-221.

²⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Esbahî el-Mâlekî el-Gırnâfî İbn Ezrak, *Bedâ'i'u's-Suluk fî Tabâ'i'u'l-muluk*, thk. 'Alî Sâmi en-Neşşâr (Irak: Vizâretü'l-'İ'lâm, ts.), 1/343; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 219; Servet Bayındır, "Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (2001), 181; Emrullah Dumlu, "Kamu Harcamaları Açısından Zekât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Erzurum 2011), 234; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 378.

²⁷² Vecdi Akyüz (ed.), *İmam Malik Muvatta*, çev. Ahmet M. Büyükçınar vd. (Beyan Yayınları, 1994), 3/287-288.

Çeşitli çalışmalarda²⁷³ bu rivayetin sonunda geçtiği üzere kârın beytûlmâl ve halifenin oğulları arasında paylaşılması referans gösterilerek buradaki işlemin beytûlmâl ile halifenin oğulları arasında gerçekleşen bir mudarebe akdi olduğu iddia edilmiştir. Araştırmacılar bu rivayetten yola çıkarak beytûlmâldeki kaynakların kullanılması suretiyle mudarebe akdinin yapılabileceğini iddia etse de ilgili rivayet incelendiğinde Ebû Musa el-Eşari'nin “Ben onu ikinize borç olarak vereyim” demesi ilgili rivayetin bu iddia için bir delil olarak getirilmesini zayıflatmaktadır. Burada malı veren kişinin ifadesinden anlaşıldığı üzere işlem bir mudarebe değil borç yani karz-ı hasen işlemidir. Çünkü metnin aslında kullanılan kelime *eslif* fiilidir. Selef önce gelmek, selem akdi ve karz manalarına gelmektedir.²⁷⁴ Diğer iki anlamın metnin geneline uyumsuz olmasından hareketle burada söz konusu kelimenin karz manasında kullanıldığı kanaatindeyiz. Selef yani karz işleminde ise karzı veren için sadece “ecir ve şükür” vardır.²⁷⁵ Karzı alan için ise aldığı aynı miktarda ödeme sorumluluğu vardır.²⁷⁶ Öyle ki rivayet metnine baktığımızda²⁷⁷ Ebû Musa el-Eşari'nin sadece ra'sul-malin (anapara) halifeye teslim edilmesini istemiş olduğu, kârdan halifeye verilmesi yönünde herhangi bir istekte bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in malın kârının tamamını istemesinin ardından Ubeydullah'ın “Eğer mal eksilseydi veya helâk olsaydı tazmin edecektik.” şeklindeki karşı cevabı da yapılan akdin mudarebe olmadığını,²⁷⁸ işlemin borç akdi olduğunu destekler niteliktedir. Nitekim mudarebe akdinde mal, mudâribin elinde emanet hükmündedir.²⁷⁹ Emanet mal ise emanetçiden kaynaklanmayan sebeplerden helak olursa tazmin edilmez.²⁸⁰ Karz akdinde ise borç veren kişi hakkından vazgeçmediği sürece borcun ödenmesi esastır.

Özetlemek gerekirse akdin ilk kuruluş anında karz kelimesinin kullanılması, yine akdin kuruluş anında ticaretten elde edilen kârın tamamının Hz. Ömer'in oğullarına kalacağını belirtmesi ve ilgili malda herhangi bir eksilme veya helak olsa tazmin edilecek olmasından

²⁷³ İbn Ezra, *Bedâ'i'u's-Suluk fî Tabâ'i'u'l-muluk*, 1/343; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 219; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, sy 1645; Bayındır, “Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı”, 181; Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, 234; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 379.

²⁷⁴ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 9/158.

²⁷⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, 9/159.

²⁷⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, 9/159.

²⁷⁷ İmâm Mâlik, *el-Muvaṭṭa'u'l-İmam Mâlik*, ed. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1985), 2/687.

²⁷⁸ Cengiz Kallek, *Sosyal Servet İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 69.

²⁷⁹ Abdullah b. Mahmûd Mevsîlî, *El-İhtiyâr li-ta'lili'l-muhtâr*, çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2015), 2/377.

²⁸⁰ Mevsîlî, *El-İhtiyâr li-ta'lili'l-muhtâr*, 2/389.

hareketle bu işlemi beytûlmâl ile halifenin oğulları arasında meydana gelen bir karz akdi olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir.

Bu rivayet beytûlmâl görevlilerinin Müslümanların malı üzerindeki tasarruf sorumluluğu bağlamında değerlendirildiğinde ise meseleye şöyle bir yorum getirmek mümkün olabilir: Rivayetin en başındaki ifadelerden anlaşıldığı üzere buradaki asıl amaç şube niteliğindeki beytûlmâlde bulunan malların merkez beytûlmâlâ sağ salim iletilmesidir. Bu miktarın Halife'nin oğullarına karz olarak verilmesi ise bir nevi güvenlik tedbiri hükmündedir. Zira eğer elde edilen ganimet karşı tarafa emanet olarak verilmiş olsa ve emanetten sorumlu kişilerin, yani Hz. Ömer'in oğullarının, herhangi bir kusuru olmaksızın bu mal eksilse veya helak olsa bunun tazmin ettirilmesi söz konusu olamamaktadır. Ancak mevzubahis mal üzerinde bütün Müslümanların hakkı vardır. Bu durumda olası bir zararı göze almak yerine bu malın karz olarak verilmesi yoluyla merkeze ulaştırılmasının sağlanmasının Müslümanların malı üzerinde tasarrufta bulunurken ihtiyatlı davranılmasının dikkat çekici bir örneği olarak değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olsa gerektir.

Halife'nin beytûlmâlin malı ile yapılan ticaretten elde edilen kârdan almak istemesi ise Hz. Ömer'in Müslümanların ortak malı üzerindeki hassasiyetinin bir örneği olarak düşünülebilir. Özellikle de konuyla ilgili tarafların Hz. Ömer'in bizzat kendi ailesinden olması da Halife'nin meseleye daha ihtiyatlı yaklaşmasına neden olmuş olmalıdır. Nitekim Hz. Ömer'in ilk anda oğullarından kârın tamamını almak istemesi bu durumun farklı anlaşılacağı endişesini taşıdığını ve böylesi bir duruma en küçük bir olasılık dahi vermek istemediğini gösterir niteliktedir. Literatürde geçen çeşitli rivayetlerde Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk zamanlarında maaş alma konusunda çekimser davranması ve halifeliği boyunca da ailesinin beytûlmâl ile ilgili münasebeti konusunda sergilediği tutum bu konudaki hassasiyetini açıkça göstermektedir. Nitekim Hz. Ömer hususi işleriyle ilgilenirken beytûlmâlin mallarını kullanmaktan itinayla sakınmıştır. Rivayete göre Hz. Ömer iki oğlunun kendi develerini zekât hayvanları için kullanılan ve beytûlmâlâ ait olan meraya katmasından rahatsız olmuş ve hayvanı sattırarak oğullarına bedelin yarısını vermiş diğer yarısını ise beytûlmâl için almıştır.²⁸¹ Başka bir rivayete göre beytûlmâlâ ait bir miskin kokusunun eşinin başörtüsüne bulaştığını görünce bu duruma sinirlenerek koku kaybolana kadar başörtüyü yıkamıştır.²⁸²

²⁸¹ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 136.

²⁸² Bu rivayetin ayrıntılı hali şöyle aktarılmıştır: “Hz. Ömer (r.a.) hanımına, Müslümanlara ait olan beytûlmâldeki kokudan satması için vermişti. O da miski tartmaya başladı. Bu işi yaparken doğal olarak

Zikrettiğimiz tüm bu hususların ışığında değerlendirdiğimizde rivayetin sonunda akdin mudarebe olarak belirlenmesinin nedeni de açığa çıkmaktadır. Buna göre mevzubahis olayda kârın gerçekleştiği kesin olarak bilinmektedir. Bu durumda kârın tamamını beytûlmâle veya borç alan kişilere bırakmak arasındaki orta yol kârın yarısının beytûlmâle diğer yarısının ise parayı işleterek bundan kâr elde eden taraflara aktarmaktır. Bu kâr paylaşımının meşruiyet kazanması ise bunun bir meşru bir sebebe bağlanmasını gerektirmektedir. Bu meşru sebep ise mudarebe akdidir. Bu itibarla kanaatimizce söz konusu rivayetten yola çıkarak doğası gereği riskli olan ve beytûlmâlin zarara girmesine yol açabilecek ortaklıklara meşruiyet kazandırmaya çalışmak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Beytûlmâl ile mudarebe tarzı ortaklıkların bu rivayetle sınırlı olması da bu görüşümüzü destekleyen diğer bir husustur.

2.4. Hz. Ömer Döneminde Gerçekleşen Kurumsal Dönüşüm

Çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan klasik dönem başlığının buraya kadar olan kısmında ilk olarak İslamî yönetimin temel özelliklerini ve amacını, ikinci olarak da beytûlmâl kurumunu tanım-kapsam, kuruluş ve kullanım örnekleri açısından ele aldık. Klasik dönemde beytûlmâl başlığı altında uygulamaları anlatırken herhangi bir kronolojiye tâbî tutmaksızın klasik dönemle/Hz. Peygamber ve hulefâ-yı râşidîn dönemiyle sınırlı kalmak kaydıyla beytûlmâlin gelir ve gider kalemleri üzerinde durduk. Ancak literatürde takip edebildiğimiz kadarıyla klasik dönem içerisinde yer alan Hz. Ömer'in hilafeti esnasında ortaya çıkan ihtiyaçlardan dolayı bazı kurumsallaşmaların meydana geldiğini söylemek mümkün görünmektedir. Öyle ki bu kurumsallaşmanın ilk çıkış noktasını da çalışmamızın asıl konusu olan beytûlmâl oluşturmaktadır. Bu sebeple Hz. Ömer döneminde yaşanan bu dönüşümün sebeplerini ve beytûlmâlin fonksiyonu üzerindeki etkisini daha ayrıntılı ele almak için ayrı bir başlık açmayı uygun gördük.

Hz. Peygamber zamanında Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden beytûlmâle toplanan/getirilen gelirlerin miktarı çok azdı ve söz konusu gelirler herhangi bir sistem söz

tart ar ve eksik gelebiliyordu, bunu dengelemek için de elindeki miski dişleriyle kırıyordu, çünkü terazi dengesin istiyordu. Bu sırada miskten parmağına bulaştı. Bu bulaşan Naime Hanıma, 'ite bunu öylece kendine sürersin' diyerek parmağını başörtüsüne sürdü. Bu sırada da Hz. Ömer (r.a.) içeri giriverdi ve 'Bu koku da nedir?' diye sordu. Hanım da olan biteni olduğu gibi aktardı. Hz. Ömer; 'Yani sen Müslümanlara ait olan beytûlmâldeki bu kokudan alıp kullanıyorsun öyle mi?' diye azarladı. Hemen elinin başörtüsünü başından çekip çıkardı ve bir ibrik su alarak, başörtüsüne döktü. Bir taraftan suyu başörtüsüne dökerken, kokunun iyice kaybolması için toprağa sürüyordu, bu işlem de bitince kokladı, sonra tekrar suyla yıkadı, sonra tekrar toprakla ovdu, yine kokladı ve başörtüsünde kokudan eser kalmayana dek yıkadı durdu." Bkz, İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 53.

konusu olmaksızın bekletilmeden ihtiyacı olanlara dağıtılıyordu.²⁸³ Hz. Ebû Bekir'in iki yıllık halifeliği döneminde de beytûlmâl uygulamalarında büyük bir farklılık olmamıştır. Ayrıca ilk Halife'nin, beytûlmâlde kalan malları Hz. Peygamber'in söz verdiği kişiler dışındakilere eşit miktarda dağıttığı bilinmektedir.²⁸⁴ Hz. Ebû Bekir'in halife olduğu dönemde Hz. Ömer onun en yakın yardımcısı olmuş ve hem idari hem de toplumsal uygulamaları yakından takip etmiştir. Kendisi halife olduğu dönemde ise ilk yıllarda beytûlmâlde kalan az miktardaki malı dağıtmak konusunda Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in uygulamalarını devam ettirmiştir.²⁸⁵ Hz. Ömer'in halifeliğinin ilerleyen yılları ise fetihlerin hız kazanmasıyla İslam coğrafyasının genişlediği ve bunun neticesinde kurumsallaşmaya ve standartlaşmaya ihtiyaç duyulması sonucu önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönüşümlerin en önemlisi İslamî yönetimin kendinden sonraki dönemlerdeki seyrini etkileyecek olan divanın kurulmasıdır. Divan, siyasi yönetimin idaresindeki idarî, malî ve askerî hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere ve bu defterlerin ve devlet memurlarının bulunduğu fiziki mekânlara verilen isimdir.²⁸⁶ Literatürde Hz. Ömer'in divan kurulmasına karar vermesiyle ilgili birden fazla rivayet bulunmaktadır.²⁸⁷ Bu rivayetler incelendiğinde beytûlmâlde toplanan gelirlerin sistemli bir şekilde dağıtılmasına ihtiyaç duyulması, divanın kurulmasının en önemli gerekçesi olarak sayılabilir.²⁸⁸

Divanın beytûlmâlin gelir ve giderlerinin tanzim edilmesini sağlamak amacıyla kurulduğuna dair yaygın olan iki rivayet vardır. Bu rivayetlerden²⁸⁹ birisi şöyledir: Ebu Hureyre'nin valisi olarak bulunduğu Bahreyn'den beytûlmâlde konulması ve oradan Müslümanlara dağıtılması için oldukça fazla mal gelmiştir. Hz. Ömer minbere çıkıp bu durumda ne yapılabileceği ile ilgili konuşma yaptığı sırada cemaatten birisi bir defter

²⁸³ Mahmut Esat, *İslam Tarihi*, çev. Sadi Irmak (Tan Matbaası, 1965), 219; Mustafa Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 2/136.

²⁸⁴ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 53; İbn Sad, *eş-Şabâkâtü'l-kübrâ*, 3/225; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 299; eş-Turtûşî, *Sirâcü'l-Mulûk*, 133; Muhammed b. 'Alî b. Tabâtbâ el-Ma'rûf bi-İbni't-Şakţakî İbn Şakţakî, *el-Fahrî fî'l-Adâbi's-Sultânîyye ve'd-Düvelü'l-İslâmiyye*, thk. 'Abdulkâdir Muhammed Mâyû (Beyrut: Dâru'l-Kalem el-'Arabî, 1997), 1/88.

²⁸⁵ Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", 2/138.

²⁸⁶ Abdülazîz ed-Dürî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/377.

²⁸⁷ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 57; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 298.

²⁸⁸ Esat, *İslam Tarihi*, 300; Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, ed. Mümin Çevik, çev. Zeki Meğamiz (İstanbul: Doğan Güneş Yayınları, 1971), 1/153-154; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 93; Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 81; Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", 2/138-139; Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri", 141.

²⁸⁹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 56; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultânîyye*, 297.

tutulmasını önerir. Hz. Ömer bunu uygun bulur ve gelirler bundan sonra defterlere kaydedilerek taksim edilir. Diğer bir rivayete²⁹⁰ göre Hz. Ömer beytûlmâldeki malların dağıtılmasıyla ilgili olarak Müslümanlarla istişarede bulunurken Hz. Osman, Hz. Ali ve Halid b. Velid fikirlerini beyan etmiş son olarak Halid b. Velid daha önce Şam'da gördüğü divan sisteminin uygulanabileceğini söylemiştir. Hz. Ömer'in ilk divanı nasıl kurduğu ile ilgili rivayetlerin sayısını artırmak mümkündür ancak neticede meselenin beytûlmâl gelir ve giderleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca rivayetlerden anlaşıldığı üzere maslahatın korunmasının ve dolayısıyla İslamî yönetimin adalet terazisinin korunmaya çalışılmasının divanın amaçları arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

Halife divan kayıtlarının yazılması için nesep bilgisi iyi olan Akîl b. Ebî Talib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im'i görevlendirmiştir.²⁹¹ İlk olarak Benî Haşim'den yani Hz. Peygamber'in kabilesinde başlanmış ardından da diğer kabilelerin bu nesebe olan yakınlıklarına göre bir sıralama yapılmıştır.²⁹² Hz. Ömer'in kurduğu divanda kayıtların nasıl tasnif edileceği konusunda mensup oldukları kabileler belirleyici olmuştur.²⁹³ Ancak literatürdeki bazı çalışmalarda²⁹⁴ özellikle işaret edildiği üzere bu sıralamanın Müslümanlara verilen atıyyelerin miktarının tespit edilmesinde etkin bir rolünün olmadığı vurgulanmaktadır. Atıyye miktarlarının neye göre belirlendiği net olarak tespit etmek mümkün olmasa da Hz. Peygamber ile olan akrabalık, Bedir Gazvesi'ne katılmak, daha erken veya geç zamanda Müslüman olmak, cihada katılmak, cihadda gösterilen çaba ve sabır, Kur'an okuyuşu,

²⁹⁰ el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 298. Belâzurî (sy: 431-432) Halid b. Velid yerine Velid b. Hişam şeklinde aktarır; "Ömer b. el-Hattâb divanların oluşturulması konusunda Müslümanlarla istişare etti. Ali b. Ebû Tâlib, 'Her sene sende toplanan malı dağıtıyorsun ve ondan hiçbir şeyi saklamıyorsun.' dedi. Osman b. Affân, 'İnsanlara bolca yetecek çok mal görüyorum. Şayet insanların sayımı yapılmazsa ki o takdirde malı alanla almayanı birbirinden ayırt edemezsin, işin dağılmasından endişe ediyorum.' dedi. Velid b. Hişam b. el-Muğîre, 'Ey Müminlerin Emiri! Ben Şam bölgesine vardım. Oranın idarecilerinin divan oluşturduklarını gördüm. Sen de divanı oluştur ve asker topla!' dedi. Ömer onun sözünü tuttu ve Akîl b. Ebû Tâlib'i, Mahreme b. Nevfel'i ve Cübeyr b. Mut'im'i çağırdı. Bunlar Kureyş'in içinde nesep ilmini bilen kişilerdi. Onlara 'İnsanları derecelerine göre yazın.' dedi. Onlar de yazdılar ve (listeye) Hâşimoğullarıyla başladılar. Onların arkasından hilafet sırasına göre Ebu Bekir ve aşiretini, akabinde Ömer ve aşiretini yazılar. Ömer bu listeye bakınca şöyle dedi: 'Vallahi böyle olmasını çok arzu ederdim. Ancak Peygamber'e (sas) akrabalığı esas alarak başlayın. Önce en yakın akrabayı, ardından da onu takip eden en yakın akrabayı yazın. Sonunda böylece Ömer'i, Allah'ın koyduğu sıraya koyarsınız."

²⁹¹ İbn Sad, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/224; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 432; Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 4/209; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 298.

²⁹² Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 55; Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, 549-550; İbn Sad, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/224; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 432; Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 4/210; el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 298-299.

²⁹³ Esat, *İslam Tarihi*, 300; Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1/154.

²⁹⁴ Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", 2/148; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri* (İstanbul: Kubbealtı, 2016), 324; Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri", 143.

Mekke'nin fethinden sonra veya önce hicret etmek, bebek veya ergenlik yaşına yakın olmak gibi unsurların atıyye miktarını etkilediği anlaşılmaktadır.²⁹⁵

Atâ veya çoğulu atıyye olan “verme, verilen şey, bağışlama, hibe, ihsan” manasına gelen tabir terim olarak ilk defa divanın kurulmasıyla birlikte Hz. Ömer'in halifeliği döneminde kullanılmıştır.²⁹⁶ Hz. Ömer yukarıda belirttiğimiz kriterleri göz önünde bulundurarak her Müslüman için bir atâ miktarı belirlemiş ve bunu divan defterlerine kaydettirerek beytül mâlde kalan mallardan atıyye müstahıklarına yılda bir defa para şeklinde vermiştir.²⁹⁷ Aslında bu dönemde yapılan fetihler sonucunda gayrimüslimlerden elde edilen gelirlerinin artmasıyla herkese maaş bağlanması, yani düzenli olarak atâ verilmesi, Hz. Ömer döneminde bütçe fazlası oluştuğunun göstergesidir.²⁹⁸ Diğer yandan beytül mâlden yıllık olarak atıyye verilmesi dışında aynı dönemde ihtiyaç sahiplerine aylık olarak erzak dağıtıldığı da bilinmektedir.²⁹⁹ Her ne kadar divanın kurulma gerekçesi beytül mâlin tanzimi olsa da daha sonrasında divanın kullanım alanı genişlemiştir. Böylece söz konusu kurum hem idari hem askeri işlerin teşkilatlandırılması ve kayıt altına alınması görevlerini de üstlenmiştir.³⁰⁰

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında teorik manada İslâmî yönetim özelliklerinden ve amacından bahsettik ardından İslâmî yönetimin mali-iktisadî yapısını temsil eden bir kurum olarak beytül mâl kurumunun yapısı ve işleyişini gelirler ve giderler şeklinde kategorize ederek ele aldık. Bunun yanında söz konusu teorik kurguyu klasik dönem olarak nitelendirdiğimiz Hz. Peygamber ve hulefâ-yı râşidîn dönemindeki pratik uygulamalarla desteklenmeye çalıştık. Böylece daha önce ele aldığımız ve Allah'ın maslahat olarak gördüğü şeylerin İslâmî yönetim tarafından gerçekleştirilmesinde beytül mâlin nasıl devreye sokulduğunu ve bu manada beytül mâlin aracı rolünün önemini vurgulamaya çalıştık. Son bölümde üzerinde durmaya çalıştığımız üzere Hz. Ömer döneminde adaletin devam ettirilmesine yönelik olarak beytül mâlin önemli bir dönüşüm ve kurumsallaşma yaşadığı görülmektedir. Hz. Ömer döneminde yaşanan bu dönüşüm ve kurumsallaşma kendinden sonraki dönemlerde büyük oranda devam etmiş gerek İslâmî yönetim gerek beytül mâl kurumunun işleyiş noktasında asıl

²⁹⁵ Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, sy 549-609; el-Mâverdi, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, acts 300-301; Esat, *İslam Tarihi*, act 219; Fayda, “Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı”, c. 2, acts 163-170.

²⁹⁶ Mustafa Fayda, “Atâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/33.

²⁹⁷ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 318.

²⁹⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 99.

²⁹⁹ Ebû 'Ubeyd, *Kitâbu'l-'emvâl*, sy 611,613; et-Turtuşî, *Sirâcü'l-Mulûk*, 133; Esat, *İslam Tarihi*, 220; Dûrî, “Divan”, 9/378; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 318.

³⁰⁰ Esat, *İslam Tarihi*, 302-303; Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1/157.

amacını etkileyecek temel bir değişim yaşanmamıştır diyebiliriz. Ancak bir İslâmî yönetimin önemli bir tecrübesi olarak kabul edilen Osmanlı döneminde yönetimde ve beytûlmâl kurumunun işleyişinde önemli kırılmaların yaşandığı söylenebilir. Özellikle 18. Yüzyıldan itibaren modernleşme ve merkezileşmenin etkileri hem yönetim hem de hazine kurumu üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Merkezileşmenin tebaadan toplanan vergiler üzerinden sağlanmaya çalışılması ve şer’i vergilerin kaldırılıp tek bir vergi kalemi oluşturulması gibi durumlar hazinenin amaçlarının da farklılaşmaya başladığının ve Osmanlı’da yavaş yavaş Batı’da uygulanan modern hazine ve bütçe uygulamalarına geçildiğinin göstergesi kabul edilebilir. Çalışmamızın asıl amacı klasik dönem ve modern dönem arasında bir mukayese gerçekleştirmek olduğundan tarihte yer alan çeşitli beytûlmâl uygulamaları ve ardından Osmanlı’nın son döneminde yaşanan önemli kırılmalardan bahsedilmeyektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİL DÖNEM VE MODERN DÖNEM MUKAYESESİ

1. Modern Devlet ve Hazine Sistemi

Çalışmamızın bu bölümünde klasik dönem ve modern dönem arasında bir mukayese yapmayı amaçlıyoruz. Bunu yapmak için öncelikle modern dönemin hâkim siyasi yönetim şekli olan ve bugünkü hazinenin kendisine bağlı olduğu ve dolayısıyla hazinenin amaçlarını belirlemede etkin rol oynayan modern devletin özelliklerini ele alacağız. Ardından klasik dönem tecrübesi olarak İslâmî yönetimin bir kurumu olan beytûlmâl ve modern dönem tecrübesi olarak modern devletin bir kurumu olan hazine sisteminin benzerlik ve farklılıkları üzerinden bir okuma yapacağız.

1.1. Modern Devlet

Modern devlet sistemi kendiliğinden ortaya çıkan bir yapı olmaktan çok XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başına tekabül eden ve Aydınlanma Çağı olarak ifade edilen dönemde Avrupa’da ve tamamen Avrupa kökenli olarak üretilmiştir.³⁰¹ Modern devletin üretilmesi kısaca dini kökenli siyasi otorite anlayışının yıkılarak din, ahlak ve metafizikten bağımsız bir

³⁰¹ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut - Binnaz Toprak (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 57-58, 116.

dünya kurma girişimi olarak ifade edilebilir.³⁰² Sonradan inşa edilmiş ve gayrişahsi (tüzel)³⁰³ bir karaktere sahip olan modern devletin vazgeçilmez biçim özelliklerinden en önemlisi mutlak, tek, bölünmez ve sürekli bir egemenliğin temsili olmasıdır.³⁰⁴ Modern devlet sahip olduğu bu gücü belli bir toprak parçası üzerinde kullanır.³⁰⁵ Bu toprak parçası diğer ulusların siyasi otoriteleri tarafından işgal edilmek istendiğinde ise söz konusu toprak parçasını askerî güç kullanarak koruma sorumluluğu devlettedir.³⁰⁶ Soyut bir kavram olan egemenlik modern devletin kendisinden başka hiçbir kuvvet tanımamasını ifade etmektedir.³⁰⁷ Bu egemenlik demokratik olsun veya olmasın siyasi bir yöneticinin bulunması, onun uygulamaları ve söylemleriyle kendisini somutlaştırır.³⁰⁸ Ancak burada önemli olan geçici yöneticiler değil egemen iradenin temsili olarak modern devletin kendisinin varoluşunun devam etmesidir.³⁰⁹ Çünkü modern devletin varlığının amacı sürekli biçimde ve sadece kendisi için var olmaktır.³¹⁰

Egemen iradenin temsili olan modern devlet yapısında egemen irade kendisini yasayla ortaya koyar.³¹¹ Bu aynı zamanda onun en pragmatik tecellisidir.³¹² Çünkü egemen iradenin uygulayacağı şiddetin sınırları kendi kendinin amacı olan devlet tarafından çizilir ve iradesine karşı yapılan ihlallere karşı uygulanacak şiddetin biçimini ve seviyesini belirleyecek olan da yine kendisidir.³¹³ Modern devlet ile temsil edilen egemenliğin tek ve mutlak olmasının bir sonucu olarak yasa koyma, değiştirme ve kaldırma egemen iradenin tekelindedir.³¹⁴

Diğer yandan bu mutlak, tek, bölünmez ve sınırsız egemenlik gücünün bir tezahürü olarak modern devletin varlığının yanında bir de muhayyel bir yapının varlığına yani ulusa ihtiyaç vardır.³¹⁵ Burada ulus yegâne egemen iradenin yasasının uygulama nesnesi olan

³⁰² M. Nazan Arslanel - Ertuğrul Eryücel, “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2 (Mayıs 2012), 5.

³⁰³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği* (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 129.

³⁰⁴ M. Aydoğan Özman, “Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mayıs 1964), 57; Abdurrahman Saygılı, “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 59/1 (Mart 2010), 79-80; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 60-61.

³⁰⁵ Gianfranco Poggi, *Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 31.

³⁰⁶ Poggi, *Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, 31.

³⁰⁷ Poggi, *Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, 30.

³⁰⁸ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 61.

³⁰⁹ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Çivi yazıları, 2000), 89.

³¹⁰ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 64.

³¹¹ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65.

³¹² Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65.

³¹³ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 67.

³¹⁴ Saygılı, “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”, 79.

³¹⁵ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65.

vatandaşlardan meydana gelir. Yurttaş veya vatandaş olarak ifade edilegelen insanlar egemen iradenin altında yaşar ve egemen iradenin temsili olan devletin üstünlüğü vatandaş için dokunulmazdır.³¹⁶ Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz üzere diğer tüm iradeleri içinde barındıran egemenin iradesinin üstünde başka hiçbir irade yoktur. Ve ayrıca yurttaşın kendisi en yüksek amaç olan modern devletin varlığının devamı için “feda edilmekten daha değerli değildir”.³¹⁷ Devletin yasalarının çiğnenmesi durumunda kişinin yurttaşlık hakkının sonlandırılması ise devletin kendi vatandaşına uygulamaya hazır bulunduğu en ağır şiddettir.³¹⁸ Yeryüzünde modern devlet sisteminin nüfuz etmediği bir bölge söz konusu olmadığı için vatandaşlığı sonlandırılan kişiler “devletsiz” hale gelecektir.³¹⁹ Bu durumda yurttaşlık kimliğine sahip çıkmak ve askerlik, vergilendirilme vs. vatandaşlık görevlerini yerine getirmek “ehvenişer” olarak kabul edilebilir.³²⁰

Bunun yanında modern devlet “milli” eğitim başta olmak üzere vatandaşlarına verdiği milliyetçilik tabanlı hizmetler aracılığıyla kendisinin varlığını devam ettirmesi için ihtiyaç duyduğu uysal tebaasını oluşturur.³²¹ Bu eğitimlerle yetiştirilmiş olan vatandaşlar, devlet ve onun metafiziği içinde oluşturulan milliyetçiğin bir sonucu olarak araçsal kimliklerini kazanmış olurlar.³²² Modern devlet içinde bu hizmetlerden faydalanmak noktasında ise devletin kendi tebaası yani vatandaşlar öncelenir.³²³ Bununla devlet hem kendi varlığının zorunlu ihtiyacı olan yurttaşı oluşturmuş hem de sürekliliğini sağlamış olur. Eğitim yoluyla uysal tebaanın üretiminin sağlanması yanında devlet sivil toplumu; okul, sağlık, çalışma, seyahat, vergiler, eğlence vs. bürokrasi-altı yapılarla doğum kaydından ölüm anına kadar geçen tüm süre boyunca şekillendirir ve kendi “rasyonel mecburiyetlerinin tahakkümü altına alır”.³²⁴ Böylece egemen iradenin en tepede ve tek başına yer aldığı merkeziyetçi yapı bürokrasi ve bürokrasi-altı yapılar aracılığıyla sağlanmış olur.

Özetle modern devlet; yasa koyucu, yasasına uyumlu vatandaş üreterek yasayı uygulayıcı ve aynı zamanda yasasının sınırları aşıldığında şiddetin ne zaman ve hangi oranda uygulanacağını belirleyen, bunun yanında bürokrasi ve bürokrasi-altı yapılarla toplum üzerinde

³¹⁶ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 64-65.

³¹⁷ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65.

³¹⁸ Pierson, *Modern Devlet*, 210.

³¹⁹ Pierson, *Modern Devlet*, 211; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 163.

³²⁰ Pierson, *Modern Devlet*, 211.

³²¹ Poggi, *Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, 38; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 175-190.

³²² Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 186-187.

³²³ Saygılı, “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”, 92.

³²⁴ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 71.

her an etkin bir müdahale potansiyeline sahip mutlak egemenliğin temsilcisidir. Tüm bunların bir sonucu olarak modern devlet bir tüzel kişilik haline gelmiştir.

Modern devlet ile ilgili üzerinde durmamız gereken diğer bir konu da modern devlet sisteminin kapitalizm ile olan ilişkisidir. Modern devlet sisteminin oluşmasında kapitalizm etkili olmuştur ve modern devlet sistemi de kapitalizmin uygulanması için gerekli olan koşulları oluşturmaktadır. Bu sebeple aralarındaki ilişki çift yönlüdür, denilebilir.³²⁵ Modern devlette vergilendirme aracılığıyla nüfusun dağılımı, üretim ve tüketimin düzenlenmesi ve gözetimi bir bütün olarak idare edilir.³²⁶ Bu idare, nüfus açısından nicel değişimleri kontrol etme, insanları çalışmak zorunda bırakma ve tüketim alışkanlıklarını etkileme şeklinde tezahür edebilir.³²⁷ Bunların her biri sürekli büyümeyi ve ilerlemeyi temelinde bulunduran kapitalist piyasayı destekleyici faaliyetlerdir.

Vatandaşlar açısından baktığımızda vatandaşlık görevi olarak vergi vermek devletin masraflarını üstlenme aracıdır.³²⁸ Böylece “milli” okul aracılığıyla üretilmiş uyumlu vatandaşlar modern devletin asıl amacı olan kendi varlığını devam ettirme çabasına destek olmuş olurlar. Bu bağlamda modern devlet ve kapitalist sistem birbirini besleyen iki sistem olarak kabul edilebilir.³²⁹

1.2. Hazine Sistemi

Modern devletin ortaya çıkmasıyla beraber maliye politikalarının en önemli parçalarından birisini oluşturan hazine sistemi varlığını modern devlete borçludur. Hazine, kurumlara ve devletlere ait taşınır veya taşınmaz varlıklarla çeşitli hakları gösteren belgeleri ifade eder.³³⁰ Bunun yanı sıra değerli eşyaların saklandığı yerler veya onların yönetiminden sorumlu kurumları da kapsamaktadır.³³¹

Çalışmamızın bu kısmında Türkiye’nin hazine sistemi üzerinden bir anlatı yapılacaktır. Ancak diğer ülkelerde de genel olarak modern devletin çatısı altında bürokratik yapının bir parçası konumunda olması yönünden hazine sisteminin benzer özelliklere sahip oluşunu belirtmek gerekmektedir. Biz de çalışmamızın bu kısmında modern devletin hazine kurumu

³²⁵ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet* (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008), 378-379.

³²⁶ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, 210.

³²⁷ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, 210-211.

³²⁸ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, 210.

³²⁹ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, 11.

³³⁰ Mahfi Eğilmez, *Hazine* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 11.

³³¹ Eğilmez, *Hazine*, 11.

olması açısından bu genel özellikler üzerinden hazine kurumunun nitel ve nicel yönlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Hazinenin gelirleri, vergi şeklindeki zorunlu gelirler; devletin taşınır/taşınmaz mallarının satışı, kiralanması veya işletilmesi sonucu elde edilen gelirler; devletin çeşitli iktisadi işletmelerinden elde edilerek hazineye aktarılan kârlar; temettü gelirleri, kamu mülkiyetindeki iktisadi işletmelerin özelleştirilmesiyle elde edilen gelirler; iç ve dış borçlanmalarla elde edilen gelirler; iç ve dış hibeler, yardımlar; kamu parasının yatırıldığı banka hesaplarından ve tahvillerden elde edilen faiz vb. getiriler; devlete ait bazı tekel hak ve imtiyazların belirli kurum ve kuruluşlara kullanılmasıyla elde edilen gelirler; değerli kağıtların satışından elde edilen gelirler ile vergi cezaları, trafik cezaları ve diğer para cezaları olarak ifade edilebilir.³³² Bu gelirler belirli bir günde elde edilebilmesi açısından süreklilik göstermez.³³³

Hazinenin giderleri ise süreklilik gösteren ve geçici giderler olarak ikili bir tasnifle kategorize edebilir. Süreklilik gösteren giderler, kamuda görevli memur ve işçilerin maaş, yolluk, hastalık ve tedavi giderleri; devletin doğrudan yürüttüğü yatırım faaliyetlerinin gerektirdiği giderler; çeşitli yardım ve destekleme giderleri; devlet hizmetlerinin gerektirdiği mal ve hizmetlerin satın alınması veya kiralanması karşılığında gereken masraflar ile devletin iç ve dış borçlanması sonucu oluşan anapara ve faiz ödemeleri şeklindedir.³³⁴ Bu giderler herhangi bir aksama yaşanmaması için çeşitli planlama ve programlamayı gerektiren ve her ayın belirli günlerinde tekrarlanan giderlerdir.³³⁵ Süreklilik göstermeyen geçici giderler ise, başka devletlere veya uluslararası kurumlara yönelik yardım ve hibe giderleri; savaşlar veya doğal afetler gibi olağanüstü durumların giderleri ile çeşitli tazminatlar şeklindedir.³³⁶

Modern devleti mali anlamda tüzel kişilik olarak temsil eden hazine kurumunun elde ettiği bu gelirleri ve giderleri idare ederken bazı yükümlülükleri yerine getirmesi beklenir. Bu bağlamda devletin taşınır ve taşınmaz bütün mal varlığını korumak, yönetmek, değerlendirmek; devletin gelirlerini toplamak; gerekli yerlere gerekli parayı göndermek; devlet gelir ve giderlerinin zaman ve mekân açısından uyumlandırılmasını sağlamak; devletin iç ve dış borçlanmasını yürütmek; kamu teşebbüslerinin devlet adına -tüzel kişilik olarak- sermayedarlık

³³² Eğilmez, *Hazine*, 44-45.

³³³ Eğilmez, *Hazine*, 47.

³³⁴ Eğilmez, *Hazine*, 45-46.

³³⁵ Eğilmez, *Hazine*, 46.

³³⁶ Eğilmez, *Hazine*, 46.

işlerini yapmak; devlet adına açılacak mali davalarda yönetimi yargı önünde temsil etmek; madeni paranın basım ve dağıtımını yapmak, dolaşımını sağlamak; devlet parasının yabancı paralarla olan ilişkilerini düzenlemek; devletin dış ekonomik ilişkilerini yönetmek ve uluslararası kurumlar karşısında devleti temsil etmek; mali piyasa ve kuruluşlarla devletin işlerini düzenlemek hazinin yapması beklenen görevlerdir.³³⁷

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında İslâmî yönetim ve beytül-mâlden, ardından da modern devlet yapısından ve modern hazine sisteminden bahsettik. Bir sonraki başlıkta ilk olarak İslâmî yönetim ve modern devlet arasında bir mukayese yapılacak ardından da beytül-mâl ve hazine arasındaki farklılık ve benzerlikler üzerinden bir değerlendirme yapılarak çalışma sona erdirilecektir.

2. Kurumlar Arası Mukayese

2.1. İslâmî Yönetim ve Modern Devlet Arasında Bir Mukayese

Modern devlet sınırları belli olan bir toprak parçasında somutlaşır ve bu sınırlar içinde yargı ve yürütme yetkisini kullanır.³³⁸ Kişi modern devletin vatandaşı olmakla devletin uyguladığı her türlü politikaya tâbî olmuş sayılır.³³⁹ Buna karşılık İslâmî yönetimin tebaası herhangi bir ırk veya aile bağı gözetilmeksizin dârülişlâm kavramı üzerinde şekillenmektedir. Dârülişlâmın tebaası Müslüman olsun veya olmasın İslâm'ın hükümlerine -şeklen de olsa- tâbî olmayı kabul edenler tarafından meydana gelir.³⁴⁰

İslâmî yönetimde uygulanacak olan hükümlerin belirleyicisi Kur'an ve Sünnet'i merkeze alarak içtihat yapan ve Allah'ın hükümlerini ortaya çıkarmaya çalışan müçtehitlerdir. Burada akıl araçsal bir işleve sahip olmakta birlikte Kur'an, Sünnet ve icma kaynak olarak kullanılarak ulaşılmak istenen amaç Allah'ın muradını ortaya koymaktır. Ancak herhangi bir modern devletin sınırları içinde uygulanacak olan yasanın belirleyicisi devletin yasama organıdır, yani yine devletin kendisidir.³⁴¹ Devletin sahip olduğu egemenliğin somut hale gelmesi pozitif yasaların oluşturulmasıyla gerçekleşir.³⁴² Modern devlette mutlak akıl kaynak olarak kullanılarak kapitalist ilkelerle uyumlu bir hukuk düzeni oluşturulmaktadır. Yasa koyucu olmak açısından baktığımızda modern devlete atfedilen tek, bölünmez ve mutlak egemenlik

³³⁷ Eğilmez, *Hazine*, 16-17.

³³⁸ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*, 31.

³³⁹ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65.

³⁴⁰ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârülişlâm-Dârulharb*, 44-46.

³⁴¹ Poggi, *Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, 40-41; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65-66.

³⁴² Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 106; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 159.

hakkı Allah'ın sahip olduğu egemenlik hakkına benzemektedir. Modern devlet kendi metafiziğini oluşturarak bir çeşit tanrı konumunu sahiplenir.³⁴³ Ancak arada önemli bir fark bulunmaktadır; modern devletin varoluşu ve devamı bazı faaliyetlerin düzenli ve sürekli olarak gerçekleştirilmesine bağlıdır, Allah'ın egemenliği ise ezeli ve ebedi bir özelliğe sahiptir.

Kapitalizmin kontrollü bir şekilde yayılmasını sağlamak amacıyla sonradan üretilmiş olan modern devletin varlığı kapitalizmle uyumlu yasaların düzenli uygulanmasıyla devam eder. Ayrıca milli kurumlar ve vatandaşa yüklediği milli sorumluluklar aracılığıyla da bu uygulamaların aksamaması için destek sağlar. Buradan yola çıkarak modern devletin amacı bizatihi kendisidir denilebilir.³⁴⁴ Diğer yandan ebedi ve ezeli egemenliğe sahip olan Allah'ın hükümlerinin İslâmî yönetim idaresinde uygulanmasıyla ulaşılmak istenen amaç; Allah'ın insanların maslahatı olarak gördüğü şeylerin gerçekleştirilmesidir. Burada insanların maslahatına uygun olan şeyler hem dünya hem de ahiret hayatını içine almaktan daha öte ahiret hayatını kapsayan bir dünya hayatının inşa edilmesidir. Modern devlette ise her ne kadar devletin sağladığı -eğitim ve sağlık gibi- hizmetler aracılığıyla vatandaşın faydasına olan faaliyetler bulunuyor olsa da bu faydaların tamamı dünyevi olmakla birlikte aslında devletin daimî olmasını sağlamak amacını öncelemektedir. İslâmî yönetimde yasa mutlak egemenliğe sahip Allah tarafından ikame edilir³⁴⁵ ve aynı zamanda siyasi yönetim aracılığıyla bu hükümlerin uygulanması sağlanırken kötülüğün ve şiddetin yerine ahlak temelli bir toplum inşa etme çabası söz konusudur. İslâmî yönetimde İslâm'ın ahlaki yapısı gereği herhangi bir tüzel kişiliğin aksine siyasi otoriteyi ifade eden halife tüm yapıp ettiklerinden kendi şahsı adına sorumludur.³⁴⁶ Bu sorumluluk onun İslâm'ın hükümlerinin uygulanması için gerekli olan uygun koşulları sağlamak ve bu koşulların bir sonucu olan adaletin sürekliliğini korumak noktasında idareci kimliğiyle ümmetin temsilcisi olmasından kaynaklıdır.

2.2. Beytûlmâl Kurumu ve Hazine Sistemi Arasında Bir Mukayese

Vergilendirme yoluyla gelir elde etmek modern devletin önemli unsurlarından birisidir.³⁴⁷ Çalışmamızın beytûlmâlin gelirleri kısmında bahsettiğimiz üzere İslâmî yönetimin başlıca gelirlerini zekât, cizye, harac ve uşûr oluşturmaktadır. Hazinesinin en önemli gelir kalemleri ise vergiler ve faiz gelirleridir. Vergi süreci sıcak savaş dönemlerinde ordunun ihtiyaçlarını

³⁴³ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 67.

³⁴⁴ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 64.

³⁴⁵ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 99.

³⁴⁶ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 254.

³⁴⁷ Pierson, *Modern Devlet*, 62.

karşılama için geçici olarak tebaadan vergi toplanmasıyla başlamış³⁴⁸ sonrasında modern devletin meydana gelmesiyle devletin vatandaşından vergi alıp-dağıtmasıyla halkın refahını merkezden kontrol etme hakkını kendisinde görmesinden dolayı sürekli hale gelmiştir. İslâmî bir yönetimde ise devlete ait böyle bir hak yoktur. Çünkü İslâmî bir yönetimde halkın refahının sağlanması sivil örgütlenmeler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca beytûlmâl katılmasından ve bu kurumun gelirlerini oluşturmasından yola çıkılarak zekât ve vergi arasında bir bağ kurulmaya çalışılsa da niyet mecburiyetinin bulunması zekâtı Allah yolunda gönüllü olarak yapılan bir faaliyete dönüştürmektedir ve bu yönüyle seküler vergilendirme düşüncesinden ayrılmaktadır.³⁴⁹ Bu bağlamda İslâmî yönetimde siyasi otoritenin vergi toplama zorunluluğu veya tebaasının vergi yükümlülüğü teorik olarak söz konusu değildir. Ancak ümmetin güvenliğinin sağlanması açısından ihtiyaç duyulan harcamalar beytûlmâlin gelirlerinden sağlanamayacak durumda olduğunda zarurete binaen zaman zaman tebaadan vergi alınmıştır.³⁵⁰

Diğer yandan modern devlet halkın refahını sağlama sorumluluğunu kendisinde gördüğü için bu devletin giderleri oldukça fazladır. Bu itibarla modern devlet giderlerini karşılamak ve merkezi kontrol sorumluluğunu sürdürebilmek için borçlanma yoluna gitmektedir. Devletin sürekli olarak borca ihtiyaç duyması ise bu ihtiyacın ancak faizli borç alımıyla giderilmesine sebebiyet vermektedir. İslâmî bir yönetim ise toplumun refahını sağlama sorumluluğu üzerine almadığı için bu yönetimin giderleri de daha az olmakta ve borç alma ihtiyacı daha az olmaktadır. Ayrıca İslâmî yönetimde yalnızca şeriatın izin verdiği çerçevede hareket edilebilirken modern devlette bu durum dikkate alınmamaktadır. Modern devlette borçlanma ve borç verme durumlarında faiz temel dayanak olarak kullanılmaktadır. Böyle bir borçlanma şekli ise İslâmî yönetimde mümkün değildir.

Beytûlmâl ve hazine arasındaki mukayeseyi giderler bağlamında ele aldığımız da ise yine birçok noktada farklılıklar olduğu görülmektedir. Öncelikle beytûlmâl İslâm'ın/şeriatın amaçları yani Allah'ın maslahat olarak gördüğü şeylerin gerçekleştirilmesi için harcama yaparken ümmetin tamamını düşünerek hareket etmektedir. İslâmî yönetimin iktisadî yönünü oluşturan beytûlmâl o anda hayatta olsun veya olmasın ümmetin bütün fertlerini tek tek temsil

³⁴⁸ Pierson, *Modern Devlet*, 58.

³⁴⁹ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 211.

³⁵⁰ Erkal, "Beytûlmâl", 6/93.

etmektedir.³⁵¹ Bu sebeple yapılan harcamaların Allah'ın muradına uygun olmasının yanı sıra herhangi bir haksızlık ya da israfın olmaması henüz doğmamış Müslümanların hakkını korumak adına en azından ilkesel olarak üzerinde durulan önemli bir husustur. Modern devlet ise kendi vatandaşları için ve özellikle modern devletin varlığını idame ettirebilmek için hazineden çeşitli harcamalar yapmaktadır. Modern devlette gider ve harcamalar devletin bekasını sağlamak, sınırlarını korumak ve savaş gibi olağanüstü durumlar için yapılır. Modern devlet sisteminde özellikle sınırların korunması zorunluluğunun askeri harcamaları sürekli hale getirmesi kamu maliyesinde önemli bir dönüşüme neden olmuştur.³⁵² Modern devletin fiziki olarak sınırların korunması için askeri güç bulundurması dışında uluslararası diplomatik ilişkiler üzerinden hem politik hem de ekonomik tehditlere karşı mücadele etmesi beklenir.³⁵³ Bunun yanında uluslararası ilişkilerde asıl gaye olarak güce sahip olabilmek güvenilir ittifaklar oluşturmayı da gerektirir.³⁵⁴ İslâmî yönetimde ise İslâm'ın yayılmasını sağlama gayesiyle gerçekleştirilen cihad giderleri için beytül mâlden çeşitli harcamalar yapılmaktadır. Burada her ne kadar hem hazinenin hem de beytül mâlin savaş giderleri için harcama yapması bir benzerlik olarak karşımıza çıkıyor olsa da modern devlette savaşın fiziki sınırları korumak ve devletin egemenliğini güçlendirmek için gerçekleştiriliyor olması İslâmî yönetimde ise cihad edilerek Allah'ın adının yayılmasının amaçlanması her iki yönetimin savaş giderlerine yaptığı harcamanın arkasında yer alan önemli bir niteliksel farklılıktır.

Devletin dâimi giderlerini oluşturan ve gelirin devamlılığını sağlama amacıyla maaş ödemeleri, emekli aylıkları gibi alanlar için yapılan harcamalar devletin genellikle yeniden dağılım işlevini gören gider kalemleridir.³⁵⁵ Merkezi kontrolü temel alan modern devletin memur sayısının fazla olmasından dolayı gider kalemlerinin büyük bir kısmını maaş giderleri oluşturmaktadır. Ancak İslâmî yönetim daha yerel faaliyet gösterdiği için memur sayısı azalmakta ve bununla birlikte maaş giderleri de daha küçük bir kalemi oluşturmaktadır. Bu konuyu özellikle İslâmî yönetimden modern devlete geçişin tecrübesi bağlamında esaslı bir örnek teşkil eden Osmanlı üzerinden ele aldığımızda merkezileşmenin arttığı ve modern devlete geçişin başlangıcı olarak kabul edilebilecek XIX. yüzyılda gerekli hizmetlerin sağlanması için

³⁵¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 7/4850.

³⁵² Pierson, *Modern Devlet*, 60-61.

³⁵³ Pierson, *Modern Devlet*, 254-255.

³⁵⁴ Pierson, *Modern Devlet*, 254.

³⁵⁵ Pierson, *Modern Devlet*, 160.

memur sayısının oldukça artırıldığı görülmektedir.³⁵⁶ Ancak merkezileşme kaygısının henüz meydana gelmediği modern öncesi dönem incelendiğinde şer'i kaynaklarla ve bulunduğu alanın örf, adetleriyle uyumlu halde toplumun ihtiyaçlarına göre faaliyet gösteren esnaf örgütleri³⁵⁷ ve vakıflar³⁵⁸ gibi sivil yapılanmalar üzerinden sosyal hizmetlerin karşılandığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak modern devlette merkezi kontrolün temel dayanak noktası olması hazine giderlerini maaşlar üzerinden arttırmakta, İslâmî yönetimde ise bu hizmetler sivil alanın sorumluluğuna bırakıldığı için daha az sayıda memura ihtiyaç duyulmasının bir sonucu olarak maaşlar beytûlmâlin giderlerinin daha küçük bir kısmını kapsamaktadır.

Modern devletin tek, mutlak, bölünmez bir egemenliğin temsili olmasının bir sonucu olarak meydana gelen merkezi kontrol özelliği vatandaşlara sosyal hizmetlerin sağlanması noktasında da önemli bir role sahiptir. Bu hizmetlerin merkezden sağlanması için yapılan harcamalar ise modern devletin hazine giderlerinde yine büyük bir paya sahiptir. Zira halkın refahını sağlama sorumluluğunu tekelinde bulunduran modern devlet halka ücretiz olarak sağladığı eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin giderlerini hazineden ödemektedir. Ancak bu sosyal hizmetleri sağlarken uygun gördüğü vatandaşlara³⁵⁹ ve özellikle toplumun refahının artırılmasına katkıda bulunacak vatandaşları önceleyecek şekilde uyguladığı seçicilik dikkat çekmektedir. Devlet halkına eğitim ve sağlık gibi hizmetleri ücretsiz sağlarken gösterdiği bu seçici tavrın arka planında ise kapitalist sistem içerisindeki sağlıklı ve belli bir eğitime sahip beşerî sermayeyi oluşturma çabası yer almaktadır. Modern öncesi dönemde/İslâmî yönetimde ise siyasi otoritenin sosyal giderleri karşılama gibi bir sorumluluğu olmamakla birlikte beytûlmâlin giderleri bölümünde geçtiği üzere her ne kadar pratikteki uygulamada sivil yapılanmalar üzerinden sağlanıyor olsa da alimlere maaş³⁶⁰ maaş ödemesi ve ilim talebesinin nafakası³⁶¹ için beytûlmâlden harcama yapılabilmektedir. Ancak burada amaç merkezi bir kontrolden ziyade dine hizmet eden ve dinin ayakta durmasını sağlayan kişilerin desteklenmesidir.³⁶² Modern devletin merkezi kontrol aracılığıyla her bir vatandaşı ilk aşamada

³⁵⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 297-298.

³⁵⁷ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 297.

³⁵⁸ Murat Çizakça, *Osmanlı Döneminde Vakıfların Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar, ve Sosyal Adalet Araştırması (İstanbul: TÜSEV, 2006), 21; Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku: Devlet-Aliyye'nin Temeli* (Ankara: İSAM Yayınları, 2020), 61.

³⁵⁹ Harun Şencal - Merve Reyhan Ekinci, "Refah Devleti: İslam Ekonomisi Açısından Bir Eleştiri", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3 (2021), 271.

³⁶⁰ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281; el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1/313.

³⁶¹ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281.

³⁶² İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 280.

öğrenci haline getirmesini sağlayan ücretsiz ve kitlesel eğitim ve bunun ardından sunulan sağlık hizmetleri ile amaçlanan uyumlu ve sağlıklı vatandaşlar yetiştirerek kapitalist sistemin ihtiyaç duyacağı işçi gücünün devamlılığını sağlamaktır. Bu bağlamda her bir vatandaş öğrenci sayılmakta ve eğitim verecek memur sayısı da aynı şekilde artmaktadır ve bu durum maaş giderleri olarak hazineye yansımakla birlikte hizmet için yapılan harcamalar da hazine giderlerini arttırmaktadır. İslâmî yönetimde ise dinin ayakta tutulması amacıyla alimlere ve talebelere gerekli imkanlar sağlanmakla birlikte herkesin talebe olması söz konusu değildir. Diğer yandan yine konuya İslâmî yönetimin bir tecrübesi olarak henüz merkezileşmenin meydana gelmediği Osmanlı üzerinden baktığımızda eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin vakıflar aracılığıyla gerçekleştiği görülmektedir.³⁶³ Buna bağlı olarak beytül mâlden yapılan sosyal hizmet giderleri azalmaktadır.

Modern devletin ücretsiz olarak sağladığı hizmetlerin yanında yardım faaliyetleri de hazine giderlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Yapılan bu yardımlar devletin kendi vatandaşlarına sağladığı iç yardımlar ve uluslararası alanlarda gerçekleştirdiği dış yardımlar³⁶⁴ olacak şekilde kategorize edilebilir. Temel dayanak noktası merkezi kontrole sahip olmak olan modern devlet, kendi vatandaşlarına sağladığı yardımları ifade eden iç yardımların kimlere dağıtılacağını belirleme gücünü tekelinde bulundurmaktadır. Modern öncesi dönemde ise insanların ihtiyaç duyduğu yardımlar yakın çevresinde bulunan toplum veya vakıf gibi sivil yapılanmalar tarafından sağlanmaktadır. Modern devlette hem insanların ihtiyaç duyduğu yardımların hem de yukarıda bahsettiğimiz sosyal hizmetlerin merkezi otorite tarafından sağlanıyor ve kontrol ediliyor olmasının hazineye ek bir gider kalemi olarak yansımalarının yanında bireyselleşmeyi de arttırıcı bir rol oynadığı söylenebilir.³⁶⁵ Merkezi kontrolü sağlamanın amaçlanmadığı İslâmî yönetimin hâkim olduğu Müslüman toplumlarda uygulanan zekât, sadaka, kurban gibi sivil faaliyetler ise insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerini güçlendirmektedir. Ayrıca bugün modern devlet dini birer faaliyet olan bu alanları da merkezi gücünün kontrolüne alma çabasına girerek özellikle zekât gelirlerini merkezi dağıtım mekanizmasına dahil etmeye çalışmaktadır. Bu duruma zekâtı, fakir Müslüman Malay halkını sosyo-ekonomik durumlarının daha iyi hale getirilmesi, mali politikaların

³⁶³ Çizakça, *Osmanlı Döneminde Vakıfların Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, 21.

³⁶⁴ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007), 754.

³⁶⁵ Şencal - Ekinci, "Refah Devleti: İslam Ekonomisi Açısından Bir Eleştiri", 271-272.

gerçekleştirilmesi ve servet transferinin sağlanması için mali bir araç olarak kullanan Malezya Devleti örnek olarak verilebilir.³⁶⁶

Devletler arası sermaye akışını sağlayan ve hazinenin gider kalemlerinden birisi olarak kabul edilen dış yardımlar ise gelişmiş veya kalkınmış olarak nitelenen modern devletlerin daha az kalkınmış veya az gelişmiş olarak nitelenen devletlere faizli krediler veya hibe mahiyetinde karşılıksız olarak sağladığı yardımlar olarak iki şekilde meydana gelebilir.³⁶⁷ Ancak modern devletin sağladığı dış yardımlar hiçbir karşılık beklentisi olmadan yapılmamakta aksine bu yardımlar çoğunlukla dış politikanın bir aracı olarak kullanılmaktadır.³⁶⁸ Ayrıca dış yardımların bağımlılık yaratmasının bir sonucu olarak dış yardım alan devletlerin sorunlarının giderilmesinin aksine negatif bir etki oluşturduğu da söylenebilir.³⁶⁹ Modern dönemde uluslararası alanda yapılan yardımların arka planında siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri güçlendirme ve prestij kazanma hedefleri yer almaktadır.³⁷⁰ Bunun yanında doğal afet durumlarında sağlanan hibe mahiyetindeki yardımlar da dahil olmak üzere bu tür yardımlar yardım eden devletin yardım alan devletleri siyasi ve askeri anlamda kendi sahasına çekmesini sağlayacak bir çeşit rüşvet niteliği de taşımaktadır.³⁷¹

Tüm bunların ek olarak İslâm'ın ahlaki yapısı; yoksul, fakir, miskin şeklinde ifade edilen kişilerin yardım hakkına sahip olmasının yanı sıra bu yardımı sağlayabilecek konumdakilerin de yardım etmekle yükümlü olduğu bir toplum inşa eder.³⁷² Ancak modern devlet daima ilerlemeyi, büyümeyi ve kalkınmayı amaç edinmesinin sonucu olarak sürekli çalışan ve üretime odaklanması gereken vatandaşlara ihtiyaç duymaktadır.

Özetle İslâmî yönetimde egemenlik şariat temeline dayanırken modern devletin ontolojik temellerini oluşturan egemenlik gücü yine kendisine aittir. Bu durum yasama, yargı ve yürütmeyi de etkileyen en önemli niteliksel farklılıktır. Bu farklılığın beytül-mâl ve hazine

³⁶⁶ Alias, "Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması", 457-459.

³⁶⁷ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 754; Erdal Arslan - Kerem Kiper, "Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 34 (Haziran 2015), 16.

³⁶⁸ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 758-759.

³⁶⁹ Arslan - Kiper, "Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?", 10-11.

³⁷⁰ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 758-760; Morgenthau, H, "A political theory of foreign aid" , *The American Political Science Review* 56 (2), 301-309.akt. Muhammet Enes Kayagil, "Yoksulluğu Azaltmada Dış Yardımlar: Amaçlar ve Tartışmalar", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (Aralık 2020), 162.

³⁷¹ Morgenthau, H, "A political theory of foreign aid" , *The American Political Science Review* 56 (2), 301-309.akt. Muhammet Enes Kayagil, "Yoksulluğu Azaltmada Dış Yardımlar: Amaçlar ve Tartışmalar", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (Aralık 2020), 162.

³⁷² Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 262.

kurumları üzerindeki etkisine baktığımızda gelirler ve gider kalemleri bağlamında bunlar arasında niceliksel benzerlikler olmakla beraber her iki kurumun da kullanım amaçları sahip oldukları ontolojik arka planın bir neticesi olarak bu niteliksel fark ekseninde şekil almaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada modern öncesi dönemde Müslüman toplumlarda var olan bir kurum olarak beytül-mâl ile modern devletin ortaya çıkmasıyla beraber kurulmuş olan hazine kurumunun mukayeseli bir analizi yapılmıştır. Böyle bir analize girişilmesinin sebebi çalışmanın başında belirtildiği üzere sebepleri farklı olmakla birlikte İslâmî arka plana sahip modern öncesi kurumlar ile modern kurumlar arasında gerçekleştirilen mukayese ve analizlerde düşülen bir hataya dikkat çekmektir. Modern devletin sahip olduğu eğitim, sağlık vs. gibi kurumları konu edinen bazı çalışmalara baktığımızda modern öncesi dönemin niceliksel farklılıkları ön plana çıkmakla beraber niteliksel farklılıkları vurgulanmadan daha ziyade bir devamlılık içerisinde oldukları üzerinden bir kurgu oluşturulmaktadır. Bu çalışmada biz modern öncesi kurumlar ile modern döneme ait kurumlar arasında bulunan farklılıkların niteliksel olarak ortaya çıktığını beytül-mâl kurumu üzerinden örneklendirerek göstermeye çalıştık.

Çalışmamız boyunca ortaya koyduğumuz hazine ve beytül-mâl tanımları ve faaliyet örnekleri bize göstermektedir ki bu iki kurum arasında niceliksel benzerlikler olmakla birlikte niceliksel ve niteliksel farklılıkların bulunduğu. Özellikle niteliksel farklılıklar açısından öne çıkarılması gereken en önemli nokta hazine kurumunun ontolojik dayanağının modern devlet ve onun mutlak olarak sahip olduğu egemen güç oluşturması buna karşın beytül-mâl kurumunun varoluşsal arka planında İslâm varlık ve bilgi anlayışının yer almasıdır. Her iki kurumun da bir mali birikimi temsil etmesi ve bu birikimin belli bir topluluk için çeşitli amaçlar doğrultusunda harcanmak için muhafaza edilmesi niteliksel bir benzerlik olarak bulunmakta ise de bu birikimi meydana getiren unsurlar birbirinden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Beytül-mâlin gelir ve gider kalemlerinde Kur'an, sünnet, icma delilleri vasıtasıyla inkişaf eden Allah'ın egemenliğinin yansımaları görülür. Özellikle gelir ve gider işlemler gerçekleştirilirken arka planında yer alan amaç şâri' tarafından belirlendiği için bu durum *Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker* ve ibadetlerin öncelenmesi gibi unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada beytül-mâl tamamen din merkezli bir yapı olduğu için Allah'ın kulların maslahatına olarak gördüğü şeylerin uygulanması gerekmektedir. Hazinesinin gelir-giderleri üzerinde egemen olan güç ise devletin kendisi olmakla birlikte burada etkin olan amaç siyasi bağlamda

modern devletin varlığını sürdürebilmesi ve kuvvetinin devam ettirilmesi şeklindedir. Beytûlmâlin tüm ümmete ait olduğu düşünüldüğünde hak ve sorumluluklar konusunda bu durum niteliksel açıdan hazineyle arasında bulunan ve göz ardı edilen diğer önemli noktayı teşkil etmektedir. Hazine sisteminde ise hazineye toplanan malların belli toprak sınırları içerisinde yaşayan, modern devletin vatandaşlarına ait olduğu üzerinden bir işleyiş söz konusudur. Bu durum yapılacak harcamaların nasıl ve hangi yönde olacağını etkilemektedir. Çünkü Müslüman bugün yaşayan veya yaşamayan tüm ümmetin beytûlmâlde hakkı olduğu tasavvuruna sahipken hazineye sadece bugün yaşayan halk ve özellikle de devletin daimî olabilmesi üzerine bir kurgu yer almaktadır.

Belirtmemiz gerekir ki burada aydınlanmacı bir geleneğin ortaya koyduğu bilgi üretme tarzı olan akademinin sınırları içerisinde bir analiz yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda normatif olarak hangisinin daha doğru, daha iyi ve ne olması gerektiğinden ziyade modern öncesi dönem ve modern dönemdeki farklılıklara dikkat çekilmiş ve araştırma nesnemize yaklaşırken içerisinde bulunduğu bağlamın değerlendirilmesi ve ön plana çıkarılması yönünde bir çaba gösterilmiştir. Bu çalışmayı yapmakla hedeflediğimiz daha büyük çaptaki amacımız ise modern akademinin bize çizdiği sınırlar dahilinde modern kurumları incelerken anakronizme düşmeyi engellemek için modern kurumların içinde bulunduğu bağlamı ve modern öncesi kurumların içerisinde bulunduğu bağlamı ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktır. Bu noktada iki farklı tarihsel döneme ait kurumu mukayese ederken anakronizme düşme tehlikesi her zaman vardır ve bu, tam olarak kaçınılamayacak bir durumdur. O yüzden bu çalışmanın anakronizmden tamamıyla arındırılmış bir şekilde yapıldığı iddia edilmemektedir. Ne var ki, literatürdeki çalışmalar incelendiğinde kabul edilebilecek anakronizmin çok daha ötesine geçildiği ve iki farklı epistemolojik ve ontolojik arka plana sahip olan kurumun birbirinin devamı olduğu ifade edilerek, birbirleriyle niteliksel bir farklılık olmadığının vurguladığı dikkat çekmektedir. İlgili çalışmalarda bu çalışmada ulaştığımız sonuçlar neticesinde ortaya koyduğumuz farklılıkların göz ardı edilmesi daha sonraki süreçte önemli derecede onlar üzerine inşa edilecek araştırmalarında problemli olarak devam etmesine yol açacaktır. Bizzat tecrübe edilmeyen modern öncesine ait uzunca bir sürece yayılmış ve farklı zaman dilimlerinde farklı yapılara bürünmüş olan bir kurumu modern okuyucuya aktarırken anakronizme düşmeden olduğu gibi betimleyebilmek oldukça zor hatta imkansızdır denilebilir. Bu sebeple bu çalışmanın böyle bir iddiası yoktur. Bizim bu çalışmadaki asıl iddiamız beytûlmâl ve hazine arasından ortaya koymaya çalıştığımız niteliksel farklılıkların göz

ardı edilerek iki kurum arasında devamlılık arz eden bir bağlantı kurulmaya çalışılmasının modern dönemde İslami ilişki ve kurumları yeniden oluşturma çabası için önemli bir tehlike barındırdığına dikkat çekmektir.

İçinde bulunduğumuz modern devlet yapısında beytül mâlin sahip olduğu ontolojik yapı bugüne taşınılabılır mı ve bu gerçekleştirilebilir mi önemli bir araştırma sorusu olarak karşımızda durmaktadır. Wael Hallaq'ın İmkânsız Devlet kitabından yola çıkılarak modern/ulus devletin şeriatla özü itibariyle farklılıklara sahip olması hasebiyle hiçbir zaman uyum sağlayamayacağı iddiasını göz önünde bulundurduğumuzda beytül mâlin modern öncesi dönemdeki haliyle günümüz modern devletinde (herhangi bir İslâmî modern devlet olma iddiasında bulunan örneklerinde dahil olmak üzere) olduğu haliyle taşınmasının imkansızlığından bahsedilebilir.

Yapılan mukayesenin ardından çalışmamızın ulaştığı sonuçların analiz edilmesi neticesinde iki önemli faydası olacaktır. Bunlardan bir tanesi modern devlete ait hazine kurumunun İslâmî finans kurumlarında verilen fetvalardaki yeri değerlendirilirken bu niteliksel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci bir önemli nokta ise beytül mâlin hem gelirler hem giderler bağlamında modern devletle uyum içerisinde olup olmayacağı sorusunu gündeme taşınmaktadır. Yine Wael Hallaq'ın İmkânsız Devlet çalışmasından yola çıkarak modern/ulus devletin şeriatla özü itibariyle farklılıklara sahip olması hasebiyle hiçbir zaman uyum sağlayamayacağı iddiasını göz önünde bulunduracak olursak bu soruya olumlu bir şekilde cevap vermenin zorluğu ve belki de imkânsızlığından bahsedilebilir. Öte yandan küreselleşmeyle beraber içinde bulunduğumuz modern devlet yapısı da dönüşüme uğramakta özellikle finansal teknolojiler bağlamında farklı ve daha mikro ölçekte ilişkiler ağı ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda beytül mâlin gelirleri, giderleri ve hedefleri noktasında acaba farklı siyasi yapılar ortaya çıkabilir mi? Bu durum da yine bir araştırma sorusu olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKLAR

Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi, 1. Basım, 2006.

Ahsen, Menazır. “Beytü’l-Mal ve İslâm Ekonomisinde Rolü”. çev. Mehmet Erkal. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/6 (Haziran 1986), 219-228.

Akyüz, Vecdi (ed.). *İmam Malik Muvatta’*. çev. Ahmet M. Büyükçınar vd. 4 Cilt. Beyan Yayınları, 1994.

Akyüz, Vecdi. “İslam Kamu Hukukunda El-Ahkamu’s-Sultaniyye Literatürü”. *Makâlât* 1 (1999), 295-304.

Alias, Haji Mohd Rais Haji. “Malezya’da Zekâtın Kurumsallaşması”. *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*. ed. Necmeddin Kızılkaya. 447-462. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 26. Basım, 2021.

Arı, Abdüsselam. *İslâm Miras Hukuku*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Basım, 2018.

Arslan, Erdal - Kiper, Kerem. “Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?” *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 34 (Haziran 2015), 9-26.

Arslanel, M. Nazan - Eryücel, Ertuğrul. “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2 (Mayıs 2012), 1-20.

Atar, Fahrettin. “İslâm Hukukunda Zekât ve Vergiler”. *Diyanet Dergisi* 18/4 (1979), 12-16.

Aydın, Mehmet Âkif. “Cuâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/77-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Hukuku: Devlet-Aliyye’nin Temeli*. Ankara: İSAM Yayınları, 2020.

Badem, Mustafa. “Modern Vergi ve Klasik Zekât Anlayışı Üzerine Tahliller”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2017), 75-91.

Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bayındır, Servet. “Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (2001), 176-190.

Beki, Abdülaziz. *İslam Hukukunda Siyasi Yönetim*. Kayseri: Bekke Yayınları, 1. Basım, 1998.

Belazuri, Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Yahya. *Ensabu'l-eşraf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1997.

Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâr ve Mektebet'ül-hilâl, 1988.

Boynukalın, Mehmet. “Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefa-i Râşidîn Dönemi)”. 91-113. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâşır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavk en-Necât, ts.

Bulut, Halil İbrahim. “Ümmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Cici, Recep. “Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları”. ed. Bedrettin Çetiner. 225-262. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *el-Giyâşî Giyâşü'l-umem fi't-Tiyâşü'z-zulem*. thk. 'Abdül'azîm ed-Dîb. 1 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-'imâmu'l-Haremeyn, 2. Basım, 1981.

Çizakça, Murat. *Osmanlı Döneminde Vakıfların Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*. Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar, ve Sosyal Adalet Araştırması. İstanbul: TÜSEV, 2006.

Dalgın, Nihat. “Zekat Hükümleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Ağustos 2004), 43-72.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân el-Fazl. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Dımaşkî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. ‘Abdillâh er-Râmînî Burhânüddîn ed-. *el-Mübdî fî Şerhi'l-Mukni*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1997.

Duman, Soner. “Cüveynî'nin İktisat Teorisi”. *Zor Zamanlarda Siyaset*. ed. Özgür Kavak - Ömer Türker. 97-117. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Duman, Soner. “Zekât Ahkâmının Teşri‘ Süreci”. *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*. ed. Necmeddin Kızılkaya. 19-44. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Dumlu, Emrullah. “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Erzurum 2011), 217-257.

Dûrî, Abdülazîz ed-. “Divan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şu‘ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Belelî. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.

Ebû Yûsuf, Ya‘kûb b. İbrâhîm. *el-Harâc*. thk. Sa‘d Hasan Muhammed Taha ‘Abdurra‘ûf Sa‘d. b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.

Ebû ‘Ubeyd, el-Kâsim b. Sellâm. *Kitâbu'l-'emvâl*. thk. Hâlîl Muhammed Harrâs. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Eğilmez, Mahfî. *Hazine*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 2007.

Erdoğan, Suat. “Zekâtın Devlet Tarafından Toplanması Fikihîliği”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 417-434.

Erkal, Mehmet. “Beytülmâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/90-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Esat, Mahmut. *İslam Tarihi*. çev. Sadi Irmak. Tan Matbaası, 1965.

Fayda, Mustafa. “Atâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*. İstanbul: Kubbealtı, 4. Basım, 2016.

Fayda, Mustafa. “Hz. Ömer’in Divan Teşkilatı”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 2/107-176. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Ferrâ’, Ebû Ya’lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-. *El-²Ahkâm ’us-Sultāniyye lil-Ferrā’*. thk. Muḥammed Ḥamid el-Faḳḳī. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 2000.

Gazzâlî, Huccetu’l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *Devlet Başkanlarına*. çev. Osman Şekerci. İstanbul: Sinan Yayınevi, 1969.

Gazzâlî, Huccetu’l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *Îtikâd’da Orta Yol (al - İktisâd fil’l - Îtikâd)*. çev. Kemal Işık. Beyrut: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.

Genç, Mehmet. “İktisadî Açından Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”. *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*. ed. Necmeddin Kızılkaya. 255-261. İstanbul: Esnsar Neşriyat, 2017.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 11. Basım, 2014.

Giddens, Anthony. *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.

Günay, Hacı Mehmet. “Himâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/52-55. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Gündüzöz, Soner. “Şâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/384. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Hallaq, Wael B. *İmkânsız Devlet*. çev. Aziz Hikmet. İstanbul: Babil Kitap, 3. Basım, 2020.

Hallaq, Wael B. *İslam Hukukuna Giriş*. çev. Necmeddin Kızılkaya. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.

Hamidullah, Muhammad. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2014.

Ḥaraşî, Muḥammed b. ‘Abdullah el-. *Şerḥu Muḥtaşarı Ḥalîl li’l-Ḥaraşî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.

İbn Cema, Bedreddin. *Adl’e Boyun Eğmek, Ehl-i İslam’ın Yönetimi İçin Hükümler*. çev. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.

İbn Ezraḳ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Esbahî el-Mâlekî el-Gırnâtî. *Bedā’i’u’s-Suluk fî Ṭabā’i’u’l-muluk*. thk. ‘Alî Sāmî en-Neşşâr. 2 Cilt. Irak: Vizāretü’l-‘İlām, ts.

İbn Ḥacer el-‘Asḳâlânî, Ebû’l-Faḍl Aḥmed b. ‘Alî. *el-Metâlibu’l-Âliye*. 19 Cilt. Darü’l-âsime, 1. Basım, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh b. Yezîdel-Ḳazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muḥammed Fu’âd b. Abdilbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye; Fayşal ‘İsa el-Bâbî el-Ḥalebî, ts.

İbn Manzur, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 3. Basım, ts.

İbn Sad. *et-Ṭabaḳātu’l-kübrâ*. thk. Muḥammed ‘Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.

İbn Teymiye, Ebû’l-‘Abbas Taḳiyyuddîn ‘Ahmed b. ‘Abdulḥalîm b. ‘Abdusselâm el-Ḥarânî. *es-Siyâsetu’ş-Şer’iyye fî ‘İşlâḥ’ur-Râ’î ve’r-Ra’iyye*. 1 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâratü’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâfi ve’d-Da’veti ve’l-İrşâd, 1997.

İbnü’l-Esîr, İzzuddin Ebû’l Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî’t-târih*. ed. Ömer Abdusselam Tedmürî. 10 Cilt. b.y., 1. Basım, 1997.

İmam-ı Gazalî, Muhammed bin Ahmed et-Tûsî. *Helaller ve Haramlar*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2008.

Kallek, Cengiz. “Nevâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kallek, Cengiz. *Sosyal Servet İslam’da Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2015.

Kallek, Cengiz. “Zekâtın Müesseseseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemi”. 195-215. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Kardâvî, Yusuf el-. *Fıkhu 'z-zekat*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâr'ul Risaleti'l-Âlemiyye, 2009.

Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd el-. *Bedâ'i 'u's-şanâ'i 'fi tertibi 'ş-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.

Kavak, Özgür. “Dünya ve Din Siyaseti’: Saîd B. İsmail El-Aksarâyî’nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2017), 63-98.

Kavak, Özgür. “Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları”. *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*. ed. Ahmet Emin Dağ. 221-269. İstanbul: İHH yayınları, 2016.

Kaya, Süleyman. “Fikhî Açıdan Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”. *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*. 221-254. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Kayagil, Muhammet Enes. “Yoksulluğu Azaltmada Dış Yardımlar: Amaçlar ve Tartışmalar”. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (Aralık 2020), 161-166.

Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumları Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-. *et-Terâtibu'l-İdâriyye fi'l-Medîneti'l-Munevvere*. ed. ‘Abdullah el-El-Halidî. ? Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.

Kılıç, Ünal. “Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”. *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*. ed. Necmeddin Kızılkaya. 45-64. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Kılıç, Ünal vd. “Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -2- Raşit Halifeler Dönemi*. 2/367-597. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.

Köse, Hızır Murat. “İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri”. *İslam Siyaset Düşüncesi*. ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak. 27-50. İstanbul: İlem Kitaplığı, 1. Basım, 2018.

Kudât, Zekeriyâ Muhammed el-. “Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi’nde Beytu'l-Mâl”. çev. Mehmet Nuri Güler. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Haziran 1996), 215-249.

Maçin, Hasan. *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkadir Muhammed. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. b.y.: Dâr'ul Risaleti'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Mâlik, İmâm. *el-Muvaţta'u'l-İmam Mâlik*. ed. M. Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâşi'l-'Arabî, 1985.

Mardin, Ebül'ulâ. "Beytûlmâl". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *El-Ahkâmu's-Sultâniyye*. 1 Cilt. Mısır: Dâru'l Hadîs, ts.

Ma'rûf bi-İbni't-Taţtaķî İbn Taţtaķî, Muḥammed b. 'Alî b. Taḇâţbâ el-. *el-Faḥrî fî'l-'Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düvelü'l-'İslâmiyye*. thk. 'Abdulkâdir Muḥammed Mâyû. Beyrut: Dâru'l-Ḳalem el-'Arabî, 1997.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *El-İhtiyâr li-ta'lili'l-muhtâr*. çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. 4 Cilt. İstanbul: Muallim Neşriyat, 1. Basım, 2015.

Mutlu, Mehmet Fevzi. *İslam Hukukunda Vergi-Zekât İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Naqvi, Syed Nawab Haider. *İslam, Ekonomi ve Toplum*. çev. Ozan Maraşlı. İstanbul: İktisad Yayınları, 2018.

Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref en-. *el-Mecmû' şerḥu'l-muhezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.

Nizâm, Burhanpurlu Şeyh. *El-Fetâvâ'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Mısır: Matba'âtü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1893.

Ocasio, William - Thornton, Patricia H. "Instiruonal Logics". *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*. 100-129. Los Angeles; London: SAGE Publications Ltd, 2008.

Öner, Abdulkerim. *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2019.

Özek, Ali vd. *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*. 2 Cilt. İslamî İlimler Araştırma Vakfı, 1984.

Özel, Ahmet. *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm-Dârulharb*. İstanbul: İklim Yayınları, 4. Basım, 1991.

Özman, M. Aydoğan. “Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mayıs 1964), 53-121.

Pierson, Christopher. *Modern Devlet*. çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Çiviyazıları, 1. Basım, 2000.

Poggi, Gianfranco. *Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. çev. Aysun Babacan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2007.

Poggi, Gianfranco. *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*. çev. Şule Kut - Binnaz Toprak. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Basım, 2007.

Rânâ, İrfan Mahmud. *Hiz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*. çev. Ahmet Kot. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1985.

Sabuncu, Ömer. “Hiz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018), 135-154.

Sarıcık, Murat. *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.

Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2014.

Saygılı, Abdurrahman. “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 59/1 (Mart 2010), 61-97.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muḥammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebşuṭ*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 15. Basım, 2007.

Sırma, İhsan Süreyya. *Bütün Eserleri 3-İslamî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*. İstanbul: Beyan Yayınları, 40. Basım, 2013.

Şahban, Yıldırım. “İslam Hukuku ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 3/1 (Temmuz 2017), 71-88.

Şâtibî, İbrâhîm b. Musâ b. Muḥammed el-Laḥmî. *el-Muvâfaqât*. thk. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Ḥasan ‘Âli Selmân. 7 Cilt. Huber: Dâru İbni ‘Affân, ts.

Şencal, Harun - Ekinci, Merve Reyhan. “Refah Devleti: İslam Ekonomisi Açısından Bir Eleştiri”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3 (2021), 264-285.

Şibli Numanî. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. çev. Talip Yaşar Alp. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 4. Basım, 1986.

Şimşir, Mehmet. “İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (Ağustos 2017), 273-286.

Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir. *Târihu’l-Taberî*. 11 Cilt. Darü’l-terâs, 3. Basım, 1967.

Thornton, Patricia H. - Ocasio, William. “Institutional Logics and the Historical Contingency Power in Organizations: Executive Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990”. *American Journal of Sociology* 105/3 (Kasım 1999), 801-843.

Tirmizî, Muḥammed b. ‘Îsâ b. Şevre b. Mûsa b. ed-Ḍaḥḥâk et-. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muḥammed Şâkir-Muḥammed Fu’âd ‘Abdûlbâkî-İbrâhîm Utve ‘Avd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maṭbaati Muṣṭafa el-Bâbî el-Ḥalebî, 2. Basım, ts.

Tuğ, Salih. “İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı”. *Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları Dergisi* 0/7 (1961), 179-195.

Ṭurṭuşî, Ebu Bekr Muhammed b. Muḥammed ibnû’l-Velîd el-Fehrî et-. *Sirâcü’l-Mulûk*. 1 Cilt. Mısır: Eva’il’il-Maṭbû’ât al-‘Arabîyye, 1872.

Türcan, Talip. “İslam Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihad (Savaşın Barışa Doğru Bir Evrilme)”. ed. Ahmet Ertürk. 281-308. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.

Vâkidî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakid. *Kitâbu’l-Megâzî*. ed. Maridîn Cons. 3 Cilt. b.y.: Dâru’l-A’lemî, 1989.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-sâdr, ts.

Yavuz, Yunus Vehbi. *İslam'da Zekât Müessesesi*. Bursa: Feyiz Yayınları, 6. Basım, 2008.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.

Yeniçeri, Celal. *İslam'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.

Zeydan, Corci. *İslam Medeniyeti Tarihi*. ed. Mümin Çevik. çev. Zeki Meğamiz. İstanbul: Doğan Güneş Yayınları, 1971.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Medine		SICAKYÜZ
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		Arapça
Yabancı Diller Düzeyi	Başlangıç		Orta Seviye
Eğitim Durumu	Başlama- Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2010	2014	İbrahim Turhan Anadolu Lisesi
Lisans	2014	2019	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Yüksek Lisans	2020	2022	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurumlar	Başlama-Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
Millî Eğitim Bakanlığı	2018 (Şubat)	2019 (Haziran)	Çanakkale Anadolu İmam-Hatip Lisesi
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Uluslararası İslamî Sigortacılık ve Finans Sempozyumu (25-26 Mart 2021) “İslam Ekonomisi Açısından Türev Enstrümanlarının Eleştirel Bir Analizi” başlıklı bildiri		
Yayınlar	Sıakyüz, Medine , Şencal, Harun . "İslam Ekonomisi Açısından Türev Ürünlerin Eleştirel Bir Analizi". Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / 27 (Aralık 2021): 134-158 . https://doi.org/10.35415/sirnakifd.977157		
İletişim (e-posta):			
Tarih İmza Adı Soyadı	20/07/2022 Medine SICAKYÜZ		

